

જોઈ ઇચ્છાતું નહિ પણ અંદરનો સાર જોઈ લેવો.

શ્રી નવીન

તૃહરી નાટક મોટું

ત્રિઅંકી.

અધ્યાત્મ પ્રસિદ્ધ કરનાર.

સાહરલાલ પુનામીદાસ. — પુસ્તકેતર,

૩. રીચીંગલ-અમદાવાદ.

આવૃત્તી ૪ થી.

પ્રા. ર૦૦૦

(સર્વ હક પ્રસિદ્ધ કરનારે ગ્રાહિત રાખ્યા છે.)

અમદાવાદ.

૩. શ્રીમદ્ભગવાદ ગોપાલ શ્રી સાયસાગર પ્રીંટીંગ પ્રેસમાં

પ્રેસ ગોપાલદાસ ચક્રવર્તીએ છાપી.

સંવત ૧૯૧૧.

સંન ૧૯૧૦.

પ્રિંટ. રૂ. ૦-૮-૦.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૅપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૫૩૫૮ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ભાવુરિ જા. ૨૩ ખોદું

વિષય ૬-૨

નામ જોઈ ઈચ્છાશુ નહિ પણ અંદરના સાત જોઈ લેવી.

શ્રી નવીન

ભર્તૃહરી નાટક મોટું

ત્રિઅંકી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

સાકરલાલ બુલાખીદાસ, બુકસેલર.

૩. રીચીરોડ-અમદાવાદ.

આવૃત્તી ૪ થી.

પ્રત ૨૦૦૦

(સર્વ હમ પ્રસિદ્ધ કર્તાએ સ્તાધિન રાખ્યા છે.)

અમદાવાદ.

ડૉ. પીરમસાના રોગ્ત પાસે શ્રી કલ્યાણગર પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં
પટેલા પોચભાઈ ચકુભાઈએ છાપી.

સંવત ૧૯૭૧.

સને ૧૯૧૪,

પ્રિંતર. રૂ. ૦-૬-૦.

સુવધાર.....નાટકનો મુખ્ય અધિકારી,
વિદુષક.....મસ્કરો સુવધારનો મદદગાર.
ભતૃહરી.....માળવાનો રાજા.
વિક્રમ.....ભતૃહરીનો નાનો ભાઈ.
હયપાળ.....અશ્વોનો રખવાળ.
દારિદ્રદાસ.....ભિક્ષુક આત્માળ.

(પ્રધાન, સૈન્યાધીપતી, કોટવાળ, આત્મણનાં છોકરો,
ગોળીઓ, પ્રગ્નવર્ગ છડીદાર વિગેરે,)

સ્ત્રી વર્ગ.

નદી.....સુવધારની સ્ત્રી.
પિંગળા.....ભતૃહરીની મુખ્ય રાણી.
કામલતા.....પિંગળાની દાસી,
અનંગસેના ...ગુણકા,

(અખાંઓ, ભતૃહરીની બાકી રાણીઓ તથા
તેમની દાસીઓ, આત્મણની સ્ત્રી વિગેરે.)

॥ શ્રી પરમહંસ નમઃ ॥

શ્રી નવીન.

ભર્તૃહરી નાટક.

અંક પહેલો.

પ્રવેશ પહેલો:

સ્થળ રંગભૂમી.

પાત્ર—સુત્રધાર-વિદુષક-અને નરી.

સુત્રધાર—સરસ્વતિની પ્રાર્થના.

જય જય સરસ્વતિ ભગવતિ ગુણવતિ,

ભારતી, દુઃખ સંહારતી, મુદ્ધ જનના. જય.

મૂર્ખને બુદ્ધિશાળી કરતી, જીવ્યા અગ્ને આગ વસતી;

નિલકંઠ પીપર તુ વિચરતી, વિજ્ઞા પુસ્તક કરમાં ધરતી.

ચરણનું શરણ લઉં, આશિષ અરેનિશ ચહું. માતા,

ફળદાતા, ગુણગાતા, શેવક આનંદે અતી. જય.

(સ્તુતિ કરી રહ્યા બાદ)—અણે આર્ય બ્રાતો, અને ભગનિઓ ?

આપ સર્વને આ નાટ્ય ભુમિમાં પધારેલા બેઠા બ્રહ્માજી
આનંદ પામુ છું. આજરોજ રાજનગર નિવાસી હરીલાલ
કૃત માળવાના મહારાજ ભર્તૃહરીનું નાટક આપની સમક્ષ
ભજવી બતાવવાને અતિ ઉત્સુક થયો છું. તેમાં જે કાંઈ
દોષ આપની દ્રષ્ટીમાં આવે તે લક્ષમાં નહીં રાખતાં
તેની માફી આપશે એવી આશા રાખું છું.

વિદુષક—(પ્રવેશ કરી) અલ્યા આ મુરખના સરદાર, પથરના ભમરડા,
સવળા લોકોને એકલા કરી શું કરવા ધાર્યું છે ? વળી આ
લોકોને વશ કરવા મોહમનનો મંત્ર ક્યારનો ભણી રહ્યો છે ?
ક્યું રાજ લેવા વિચાર છે ? અને તેમાં આ લોકની મદદ
ચાહે છે. કે તારી ડોશીનું આરમું તેરમું કરવું છે તેમાં ?

લોકની સલાહ પુછે છે ? જે હોય તે આ જંદાને ઝડતે પડ
કરી દે કે જે તારા કાર્ય હોય તેમાં થોડા સલાહ આપે.
સુત્રધાર—(વિદુષકને) અથા તને અરે કાને એકદમદાખત કીધો
પૈસા ખરચીને આવ્યો છું કે કોણકાયામાં ?

વિદુષક—અરે ગાયના ભાઈ તને ખચર નથી કે આ જંદાને તો
પૈસા ખરચવાની કે હાથ પસારવાની પંચાતજ નથી, પણ
ઉલટા ભાઈ સારેખને તો જામે હાથે મોટા મોટા જનો
નમસ્કાર કરી આમંત્રણ કરી આવી આવે છે;

સુત્રધાર—અથા તું જણાય છે તો આજાક અને હુશિયાર; જોતું મારા
કામમાં મને મદદ કરીશ તો તેમાં તને બહુ મજા પડશે.

વિદુષક—અરે હૈયાના કુટેજ ! તે તો મેં તને પહેલેથીજ કહેલું છે,
તો વારે વારે શું પુછે છે. તેથી જ્યાં જંદાને મજા પડે
ત્યાં અડે, અને જે મિષ્ટાંત મળે તો ત્યાંથી હજાર આદમી
ઉપાડે તોપણ જંદા જાણી પેડે જરાજો ખસે નથી.

સુત્રધાર—જો સાંભળ, મારે કાંઈ રાજ ક્ષેત્રાનું નથી; તેમ કાંઈ
જમણવાર પણ કરવાનો નથી, પણ (આંગળી બતાવીને અરે
પધારેલા આ ગૃહસ્થો સમક્ષ માળવાના નૃપતિ ભર્તૃહરીનું નાટક
ભજવી બતાવવાનું છે તેમાં જે તું સારી રીતે વખતો વખત મદદ
કરીશ તો તારા મિષ્ટાંત પાણીનું પણ થઈ રહેશે.

વિદુષક—(ખુશી થતો થતો) તો તો હું તમારા કામમાં બનતી
મદદ જરૂર કરીશ.

નરી —(પ્રવેશ કરી સુત્રધારને નમન કરે છે) પ્રાણનાથ ! શી
આજ્ઞા છે ? પાત્રો સવળા તૈયાર થઈ રહ્યા છે ફક્ત આપની
આજ્ઞાનીજ વાર છે.

વિદુષક—નરીને દેખી ચમકીને સ્વગત) અરે આતો કાઈ પરી,
વ્યંતરી કે કાઈ અકસ્મી છે? પણ તરફ બેઠા માથુ ધુણાવી ! ના
ના, અકસ્મી તો ના હોય કારણ કે અકસ્મીને તો પગ પાછળ હોય
છે ને આના તો પગ આગળ માટે છે. તો કાઈ મનુષ્ય
સ્ત્રી છે ! પણ કાવ પુરું તો ખરે, (આસન) અથાભાઈ !
આ કાણ છે ? આને બેઠા મને બીક લાગે છે.

સુત્રધાર—(વિદુષકને) બિહોશમાં ભાઈ ! એ મારી સ્ત્રી છે.

વિદુષક—(બાળે બીજવાયો હોય તેમ) વળી અહીંયાં સ્ત્રીનું શું
કામ ? આ એક આંખે કાંણી બાણી છે કે કેમ ? (બને

આંખ નિહાળી જુએ છે.)

સુત્રધાર—ના ભાઈ ના. કાંણી તો કાંઈએ નથી.

વિદુષક—ત્યારે શું તે એક આંગ ધોળું જેવું શકે છે.

સુત્રધાર—નહી. તે તો ખંતે આ પેલે મુઠ જેવું શકે છે,

વિદુષક—ત્યારે તેને પ્રાણનાથ, પયરાનાથ કહી; દેવને નમસ્કાર કરે તેમ એ હાથ બેંટી નામન કર્યું; ને આ ખંદાના તો સામુએ બેંટી નથી, તેનું શું કારણ ?

સુત્રધાર—લે ભાઈ લે લેને પણ નમન કર છે. (નટીને) પ્રીયા તેને પણ નમન કરના.

નટી—જેની પ્રાણનાથની આના. (વિદુષકને નમન કરે છે.)

વિદુષક - (ખુશી થતો હોય તેમ જરા હસીને (હવે કેવી સમજી ! પાંચાંચી આ ખંદાને નમસ્કાર કર્યો હોત તો આટલી મારે તરફી લેવી પડત ! ! !

(પડદાની અંદર પિંગળા—ચાલો સાંભલીઓ ચાલો, હવે વિલંબ ન કરો આંખી કીડાવાન થોડુંકજ દુર છે),

નટી—(એ સાંભળીને) પ્રાણનાથ ! જુઓ સર્વ પાત્રો તૈયાર થઈ આ તરફ આવતા લાગે છે; માટે ચાલો અહીં ભાગી વાર નકરો.

સુત્રધાર ચાલો પ્રીયા. (ખંતે જાય છે.)

વિદુષક—(સુત્રધારને) અરુણા છેતરીને જતો રહ્યો કે ? જેલુંકું તું કેટલેક દુઃખ જાય છે તે ! ! (એમ કહી તે પણ સુત્રધારની પગપાંડે જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ કીડાવાન.

પાત્ર—પિંગળા અને તેની સખીઓ તથા દાશી વીજેરે.

પિંગળા—સખિ વાંતિ ! જોને આજ કાલ વસંતનો દેવો બહાર છે ?

વસંતી—હા બાઈ, તેની તો હાલ પુરી જુવાની ચાલે છે ને ! ! ?

મધુમુખી—તેને આ ઉદાન કેવું રમણીય કરી મુક્યું છે ?

પિંગળા—અને વળી તેનો મિત્ર મુલાય પણ કેસ બેહેકી રહ્યો છે.

મૃગાનેની—પણ સલિલે ક્યાં બાકી છે તે,

કુશાદરી—સમિરણ તેના મિત્રને ઉદ્યમાંથી બાળત કરવા મથત કરે છે

પિંગળા—સખીઓ ! વસંત, મુખો, સલિલ સમિર અને સમા

પાંચે સિવાં આ સમયમાં બહુ મજા મારે છે, ચોલો

ગમતા સ્થળે વિચરે છે. અને વીરહણીને બહુજ દુઃખ દે છે,
સુવર્ણખરો—પણ દંપતીના જોડલાને જરા પણ દુઃખ નહીં દેતાં
અપાર સુખને આપે છે.

પીંગલા—ચાલો તારે તો આજ તેનાજ વર્ણનનું ગીત ગાઈએ.

(સર્વ સખીઓ ગીત ગાય છે.)

સર્વ સખીઓ— ગરબો.

સખીઓ જીઓ વસંતેનો બહારજો, જોઈ આનંદ થાયે;

રમે રાગ રંગે નરનાર જો, ધારી શૃંગાર સદાયે.

ખિલે પુષ્પોના બાગ, બહુ ઉડે પરાગ;

મન થાયે સરાગ, લોક જોલે છે કાગ;

જોલે કાયક મનહર જોડ જો. વિયોગીને તે બાજે

સાખી—નવિન પદ્મ વૃક્ષો ધરે, શીતળ સમીર સુગંધ,

વસંતોત્સવ ધર ધર કરે, થઈ બહુ આનંદ. સખીઓ.

(ત્યાં આગળથી હયપાળ બહુમુખીને નીકળે છે તેને દેખી
પિંગળા તેના ઉપર મોહ પામે છે. બંનેની દ્રષ્ટી એકમેક થતાં
બંનેના ઉપર મનમથદેવ હુમલો કરે છે, પિંગળા એકદમ મૂર્છા ખાઈ
પૃથ્વીપર પડે છે તેથી તેની સખીઓ ગભરાય છે તેને સાવધ
કરવાના સાધન લેવા આમ તેમ દોડી જાય છે. ફક્ત એક સખી
તેની આગળ બેસી રહી પોતાના વસ્ત્રના અંચળથી પીંગળાના મુખ
ઉપર મંદમંદ પવન નાખે છે, તેથી જરા શુદ્ધિમાં આવી આંખ
ઉઘાડીને પુછે છે.)

પિંગળા—બેની મધુમુખી ! સર્વ સખીઓ ક્યાં ગઈ ?

મધુમુખી—તમે એકદમ પડી ગયાં અને બેશુદ્ધ થઈ ગયા તેથી
તમોને શુદ્ધિમાં આણવા માટે ઉપચાર લેવા ગઈઓ છે.

પિંગળા—હવે ઉપચાર કરવાની કાંઈ જરૂર નથી, કારણ કે મારા
શરીરને હવે ઠીક છે.

મધુમુખી—બેની એકદમ આમ થવાનું કારણ શું ?

પિંગળા—(ઉઠી નીચાસ મુકી) કાંઈ નથી બેન, એવો શેજ.

મધુ.—તમને કાંઈ મોડું દુઃખ ઉત્પન્ન થયું હોય એમ લાગે છે ?

પિંગળા—ફક્ત માથામાં ચકરી આવવાથી હું પડી ગઈ. બીજું
કાંઈ નથી બેન !

મધુ.—બેન શા સાર વાત છુપાવો છો ? જે વખતે પેલો છેલ્લ પુરખ
જતો હતો, તે વખતે આપે તેની સામી દ્રષ્ટી મેળાવી

ત્યારથીજ હું આપના મનનો ભાવ જાણી ગઈ છું.
પિંગળા—(શરમાઈને) બેન મારાથી શરમને લીધે કેવાયું નહીં.
પણ માફ કરજો ત્યારથી મેં તેને જોયો છે ત્યારથી તે
મારી રંગે રંગે વ્યાપી રહ્યા છે; અને તે મારા ચિત્તને
ચોરી ગયો છે. (ઝમ કહેતાંની સાથે મુખ બહુ ઝાન
ધાય છે, તે જોઈ).

મધુમુખિ—અમોહા શાને લ્યો છો, એ રાહ,
શાને વદો આવું વેળુ બાઈ આમ શાને વદો છો. એ ટેક.
ભાગ્યોદયે ભરથાર કલામાં મોજ મગ્ન હોને માણી, બાઈ.
છે રહેવાને મહેલ બગિચા શાને ઉચરો આવો વાણી બાઈ
સર્વ વાતે આપ સુખી છો બાઈ દુઃખ નથી કાંઈ શાણી. બાઈ.

પિંગળા—એજ રાહ.

સર્વ વાતે સુખી હું છું તોપણ એક વાતે દુઃખદાઈ.
મધુ—બાઈ આમ શાને વદો છો.
પિંગળા—દુઃખ સંસારમાં વીરહનું મોટું એ વિના સુખ ન કાંઈ.
મધુ—બાઈ આમ શાને વદો છો.
પિંગળા—મહેલ બગિચામાં મુકવે પુજો, વંત ન થાયે કામ શાંતી,
મધુ—બાઈ આમ શાને વદો છો.

સમતા હશે તો મળશે બધુંએ.

પિંગળા—ક્યાં સુધી સમતા રહુ આણી અરે સખી કહે તું મનેરે,
કહે તું મને મારી શાણી, અરે સખિ

મધુ—નહી કરવું બાઈ યોગ્ય આ તમને એમાં છે પાપની ખાણી બાઈ.

પિંગળા—નથી જોઈતી શીખ મારે કાંઈ કહિશ ન એકે કહાણી.

જા તું અધીથી નથી ખપ તારો હવે ઉચાર ન વાણી.

મધુ—ભુડી તું ભુલ ખામાં અરે તું ધુળ ખામાં,
વગર વિચાર્યું ડગ ભરવાથી વિણસે સદ્ગુણ કાળ
જગતમહી બહુ હાંસીયાએ ઉભય કુળની જન્ય લાજ ભુડી
અમૃત પાન મુકી તું શાને વિષ ભોજનને ખાય
અમર સમ તું સુખ તણને દુઃખ ગૃહવા કમ ધાય ભુડી.

પિંગળા—(ક્રોધથી) બસ! મારે તારી શિખની જરૂર નથી. મારા
મનના પતિને મેળવીશ અનેમોજ માણીશ જેને મારા
ચિત્તની ચોરી કરી છે તેને શિક્ષા હું પોતેજ કરીશ.

મધુમુખિ—આટલા ક્રોધતુર ન થાઓ અને મેમજાનમાં ન

ફસાઓ આ કામમાં દોકલે કાઢ્યો છે સાર તેનો દેખાડો ચિતાર. અવળા રસ્તે ચડશો તો અથડાશો, વાગશે, પગમાં કાંટા ભાગશે, દુખ વગશે, અને આખરે અથડાઈ પહાડાઈ દેકાણે આવશો ત્યારે મારા વળુ સાંભળશો?? ?

પિંગળા—(વધારે ગુસ્સાથી) તને એક વાર કહ્યું મારે તારી શી આમણનેઈતી નથી તું તારે ચાલીજા? હું મારાં લાગ્યાં ભોગવી લઈશ.

મધુમુખી—માન માન મારું કહેવું બેની માન

જન નહી નાદાન બુદ્ધિ ભાન તું હંવાન માન,

તજી શાન ખો ન પ્રાણુ થશે હાણુ,

રાખ ન ગુમાન કાઢીશ ના લાણુ;

ચાશે જ્યારે જાણુ ઉજે દુખલાણુ માન.

(ગદ) મારા દરેક ખોલો તમને આ સમયે કડવા ઝેર, જેવાલાગે છે પણ યાદ રાખજો કે જે સમયે મહારાગતને જાણુ થઈ તે વખતે મારા દરેક અક્ષરો અમૃતતા ગુંટડા સમાન લાગશે માટે આ છેલ્લું કહું છું કે એ વાત દુર કરી ફક્ત પતીસક્તિમાંજ ધ્યાન રાખો.

પિંગળા—(ક્રોધથી) જસ! મારે તારો એક શબ્દ સાંભળવાની જરૂર નથી તું તારે એકદમ અહીંથી ચાલી જા. (મધુમુખી જાય છે અને તરતજ કામલતા પ્રવેશ કરે છે તે પીંગળાને)

કામલતા—બાઈ સાહેબ? આપની સખીઓના મુખથી આપના સમાચાર સાંભળી હું એકદમ દોડી આવી હવેતો આપના શરીરે ઠીક છે તેઓ સઘળા ઉપચાર લઈ આ તરફ આવે છે.

પિંગળા—(સક્રોધથી અને નિસ્તેજ વદનથી) બાળો એ ઉપચારને કામલતા—બહુ સાર બાઈ સાહેબ તેઓને પાછી વાળી સત્વર આવું છું. (જાય છે.)

પિંગળા—જ્યારથી મેં તે છેલ પુરૂષને જોયો છે ત્યારથીજ મારું મન તેને મળવાને ઉત્સુક થઈ ગયું છે. મારા ચિત્તને ચોર, મારા મનનો, પતી મારા હૈયાનો હાર, મારી આંખોની કીકી, મારા શી રોનો રસદાર, અને અપાર સુખનો દેનાર, મોજ મજા મણાવનાર, એવાને તે હુ ક્યાથી મેળવીશ. હુને તેનું સ્થાન જાણીતી હોત તો સ્વમેવ જઈ તેને મળત. અને મારા કામામિને તેના વચન સહીલથી શાંત પમાડત પણ લાચાર. એટલામાં કામલતા પાછી આવે છે તેને કામલતા તેઓ સઘળાને તુ પાછી વીદાય કરી આવી તે ઠીક થયું હવે આપણે અહીંથી ચાલો. કેમકે મને આ રમણીય ઉદ્યાન ઉજડ

વેરાન જેવું લાગે છે. વળી સમિર, અમિતી જવાળા સમાન દેહ બાળે છે. મારા અંગે અંગ જવરથી બળી રહ્યાં છે. મને અહીંથી એક ડગલરવા જેટલી પણશક્તી રહી નથી. વિદ્યુતપ્રસાનાતેજથી મારી દરેક દરેક રંગો ખેંચાઈ ગઈ છે. (એમ કહી ઉઠે નિસાસો મુકે છે એ બેઠાં)
કામલતા—કહું શું નશીબે દુઃખીઓ કામો છે, એ રાહ.

શોકમાં ગરકાવ છો કેમ બાઈ, શાને માટે આપ છો દુખવાદ. શો. નિસ્તેજ મુખ શે આજે થયું છે, શાની ચિંતા તમને મનમાં. શો. આજ શું મારાજ તમને ખીજ્યા છે, કહેદુઃખદારીને ખડે હાથ બાઈ. શો. આપ સુખે બાઈ મુખ છે મુજને, આપ દુખે થઈ અતિ દુખવાદ શો.

બાઈ સાહેબ ! આપને એકાએક શોક સદનમાં દુખવાનું શું કારણ છે ? આપના સુંદર વદને ગુલામી વસ્ત્ર તજ સંકેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યું છે એ સું ! ! વળી જાણે મહાસાગર મથન કરવાને મંડ્યા હો એમ જણાય છે. હાથે જાશને વલોવાથી બે માખણ આવતું હોત, તો લોક રચેલાને શું કરવા ધરમાં રાખત ? અને બે એકજ હાથે સઘળું કામ થતું હોત તો બીજો હાથ નકામોજ થઈ પડત ! એકત્રા દાંતેજ ખવાતું હોત તો જીભની શી જરૂર હતી ? માટે બાઈ સાહેબ ! આપના હૃદયની વાત પ્રકાશો અને આપના મનનું દર્દ ઓછું કરો.

પિંગળા—મારી વહાલી દાસી, તું બહુ ડાઘી અને ચતુરહું તેથીજ તારી આગળ મારી વાત પ્રકાશવામાં પાછી પાતી કરતી નથી. મને નિશ્ચે ખાતરી છે કે તું મારું કામ જરૂર બજાવીશ. મધુમુખિને કહેતાં તે મારા ઉપર ક્રોધ કરી ચાલી ગઈ પણ શીકર નથી (રક્તનેવે) તેની મને શું પરવા છે ? (નમ્રપણે) સાંભળ ! અમો સઘળા સખીઓ અત્રે કિડા કરતી મોજ માણતી હતી; એટલામાં એકપુરુષ દેવાંથી જેવો અત્રથી નીકળ્યો. બંનેની દ્રષ્ટી બેગી થતાં જાણે મને દ્રાષ્ટએ કટારીનો ઘા માર્યો હોય તેવી થઈ ગઈ, અને પછીથી શી વાત બની તે તો તું સખિઓના મુખવા માલીતગાર થઈ દર્શા. (નિશાશો નાંખી) શું તેના રૂપનું વખાણ કરું ? જાણે દ્રાષ્ટ દેવ આકાશમાંથી આ પૃથ્વીને વિષે આવ્યો ન હોય ! વળી પહેરવેશ પહેરવાની શી તેમની છટા ! ચાત્ર પણ મનને મોહ પમાડે તેવી ! માથે મંડીત્ર બાંધેલી તે જાણે શિરપર સુવર્ણનો મુગટજ ધારણ કર્યો ન હોય ! તેનું બે બરાબર વર્ણન કરું તો કલાકના કલાક વધી જાય. બે તે પુરખને તું મેળવી આપે તો હું તને દરેક વાતે સુખી કરીશ. અને

તને મોં માગ્યું ધન્યામ આપીશ.

કામલતા—(મનમાં) બીજો કાંઈ નહોં પણ તે મારો પ્યારો હયપાળજી હોવો જોઈએ. કારણ કે તેના શિવાય કાંઈ અવર પુરૂષ એવા દમાંથી ફરતો નથી. જે સ્ત્રીની નજર તેના ઉપર પડે તે સ્ત્રીનું મન હરણ કરી લેવાની શક્તિ તેનામાંજ છે. (આસન) પણ બાઈ સાહેબ ? તે પુરૂષનું નામ કામ તો બતાવો ? નામ કામ વગર ક્યાંથી ને શી રીતે મેળવી આપું.

પિંગળા—જો મને તેના નામની ખબર હોત તો તને પહેલાંજ ન બતાવી દેત. મને તારો પક્ષો ભરસો છે કે તું નામ કામ વગર જ તેનો પત્તો મેળવી શકીશ.

કામલતા— ઇંદ્ર સલાની ગજલ.

બાઈ કરો વખાણુ જેના, એ મુરખ સરદાર;

અકલ એમાં કાંઈ નથી, એ છે અતિ ગમાર.

બાઈ.

આનંદમાં રહો હમેશાં, આપ પતિ સાથ;

આમ તેમ કાંઈ મારે, કાંઈ ન આવે હાથ.

બાઈ.

બૂપ ભાગ્યશાળી મુખી, ચિત ચુકાવો કેમ;

બાણુ લક્ષ્મી છે ધણી, સુખ પામો આપે જેમ.

બાઈ.

(ગદ) બાઈ સાહેબ ! આપ સમજી થઈ નિચ કામ કરવાક્રમ ઇચ્છા રાખો છો ? વળી જો આ કલ્પની મહારાજને ખબર પડે તો તમાર તથા માર બંનેનું નિકંદન કાઢી નાંખે; માટે માર કહેવું. માનો તો એ કામ જવા દો.

પિંગળા—તું પણ મધુમુખિની જેન નીકળી. હું તને આટલી બીડીકણુ ને નાહિમતવાન બજાતી નહોતી ખેર ? મારા લાગ્યા હું ભોગવીશ ! (નિરાશ વદને) જ્યારે માગુસનો અવગૃહ થાય છે ત્યારે સર્વ સ્નેહી પરાંગ મુખ થાય છે. (એમ કહી ઉઠા નિસાસો મુકે છે)

કામલતા—

માઠનો રાગ.

શોક નહોં ધરો બાઈરે, મનમાં રાને મુગ્ધા.

દીલગીર તમે નવ થાઓરે.

મનમાં.

ગઈ હું હું સત્વર અહીંથી, કરજો આપનું કામ;

વેગે લાવું એને હું હમણાં, મનમાં ધારો હામરે, મનમાં.

ચાતુરી ચલાવી બાઈ, કરજો આપનું કામ;

બહેર જગમાં થાયે નહી મન, રાખો એટલી હામરે. મનમાં.

પિંગળા—તેની ચિંતા ધરતી ન તારે, જો તું માર ચાતુર્ય.

મહારાજને કેવો રમાડું, જાણે શું મગદુરરે,
મનમાં શાને મુજબ, મનમાં શાને મુજબરે,
નહીં ચિંતા કરતું કાય.

(ગદ્ય) અડીઆં મને ઘણો વખત થઈ ગયો છે. માટે હવે અહીંથી સત્વર જવું જોઈએ; મેંહલે મહારાજ વાટ જોઈ રહ્યા હશે તે ચિંતા કરતાં હશે. તું અહીંથી તારા કામે સીધાવ. અને હું મારા મેંહલે જાઉં છું.

કામલતા—અહુ શાસ્ત્ર આઈ સાહેબ, પધારો. (જાને જણાવતી છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ રસ્તો.

પાત્ર—મધુમુખિ એકત્રી.

મધુમુખિ --

રાગ. આશાંગાડીનો.

સમરની વેદના ભારી, અહો ઇશ સમરની વેદના ભારી. એ ટેક.
ઈંદ્રજેવા મહારાજ ભર્તૃહરી, તેજાંડી કરે નિય સંગ ચારી. અહો.
ત્રણસેને સાક મુત્રી એકને ઇચ્છે, તેનાં દીકમાં છે જ્વરી ઝીનારી. અ.
અહો ઇશ્વર તેં આ શું સુખડયું, શું મતિ ફરીછે તારી. અહો,
ફેરવ બુદ્ધિ તું આઈ મારીની, એવી વિનતિ છે મારી. અહો.

(ગદ્ય) અહાહા ! ! ! સી કામદેવની પ્રત્યક્ષતા છે ? મોટા મોટા

લક્ષ્મણને પણ થોડા સમયમાં જીતી લે છે. સતિત્વપણાને ધારણ કરનારી સ્ત્રીનું સત ચુકાવવા પાછો હાંતો નથી; યોગીઓનો યોગ્ય મુકાવવા હમેશ મથ્યા કરે છે. તેને દેવ ગણનારને ધિકાર છે, દેવને જે પુજે છે તેને દુઃખનું નામ સ્વપ્નામાં પણ આવતું નથી. આને તો જે સમરે છે તેને ઉત્તરી પીડા ભોગવવી પડે છે; તેમજ થોડું સુખ આપી દુખ સાગરમાં ધકેલી દે છે. અનેક નરનારીઓનું મુળમાંથી નિકંદન કાઢે છે. તો તેવાને દેવ ગણવા અને દેવપણાની બુદ્ધિથી તેની સેવના કરવી એનું કારણ શું ? અરે હવે વિપરીત થવા એકું છે. હાય અફસોસ ! (એમ કહી નિસ્તેજ એકેરે પોતાના ઘર તરફ જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ હયપાળનું ઘર.

પાત્ર—હયપાળ અને પાછળથી કામલતા દાસી.

હયપાળ—(એકલો મનસાથે) જ્યારથી મેં તે મનહર મુતિ નીરખી છે ત્યારથી મારા મન એકે વસ્તુ ઉપર લાગતું નથી. જ્યાં જોઈ હું ત્યાં તેનીજ છબી સામી આવીને ઉભી રહે છે અરે તે ચિત્ત ચોરક ચતુરા મને ક્યાંથી મળે ? કાચકને કાગડનો સ્પર્શ કેમ થાય ? અપ્સરા મૃત્યુ લોકના મનુષ્યને કેમ દબાવે ? તેમ તે મન મોહના મને ક્યાંથી મળે ? હરેક રીતે મારા મનને સમજાવું છું પણ કોઈ પ્રકારે તે સમજતું નથી, રાત દીવસ તેનુંજ સમરણ થયા કરે છે. કદાચ તેનું મન મારા પ્રત્યે નહીં હોય તો પછી મારી કેવી માફી દશા ? પણ જે વખતે અનેની દ્રષ્ટી એક થતાં તેના ભાવ મારા ઉપર જણા તો હતો. તેથી આશા રહે છે કે મારું દુખ થોડા વખતમાં દુર થવું જોઈએ. (એવામાં કામલતા આવી હયપાળની આંખો દાખે છે તેથી ગભરાઈને) કાંટા સરખા હાથ મારી આંખે કાને દાખ્યા ? જે હોય તે હાથ ખસેડી હોયો મને દરદ થાય છે.

કામલતા—શું કમળમાં કાંટા ઉગ્યા કે ?

હયપાળ—(કામલતાનો શબ્દ સાંભળી) કોણ પ્રિયા કામલતા ? અત્યારે તું ક્યાંથી ? (મનમાં) આ પીડા વળી આ વખતે ક્યાંથી નહીં ? હવે તો જેમ તેમ કરી જલદીથી બસા કાઢું તો ઠીક (ચાસન) પ્યારી, આજતો મારી તણિયત ઠીક નથી, માટે કૃપા કરી પાછી ચાલીજા (મનમાં અહીંયા જેટલો સમય કાઢશે તેટલો વખત મારા દુખમાં વધારો થશે પણ હવે જેમ તેમ પડાવ્યા વગર છુટકો છે ?

કામલતા—(હયપાળ વગર બોલ્યો ઉભો રહે છે તે જોઈ) કેમ ! નહીં બોલો કે ? ? ? હવે અમારું શું કામ છે ? અમારા કરતાં રૂપાળા રંગીલાં તમને મળવાનાં છે. ? ?

હયપાળ—(મનમાં) આ રોડે મારી વાત સાંભળી હોયએમ લાગે છે, નહીં તો આમ બોલે નહીં, હવે તેને હરેક રીતે સમજાવી, મનાવી, પડાવી વિદાય કર્યા શીવાય છુટકો નથી. (ચાસન હરતે ચહેરે) વાહ ! આટલું કહેતામાં સીઝર્ફ ગઈ કે ? આવીજતારી પ્રીતની રીત કે ? ! આજ જરા મારી તણિયત ઠીક નહિં હોવાથી તને મેં એમ કહ્યું. અરે પ્યારી, મારી મધુરી, તારા વિના અને

તારા કરતાં અધિક ખીજી મને કાણ મળવાની છે ? ખાટું ખાટું બોલી મારા દુખમાં વધારો ન કર.

કામલતા—પુરુષ કેવા ઠગારા હોયછે પોતાનો કસુર ન ગણતા ખીજના શીરપર યુનોહ મુકેછે વાહરે તમારા દાગ મારા કરતા જે અધીક મળવાની તે મળવાનીજ શાને છુપાવો છો મારા દીવ દાર હવે અમારા માંન ઉતારવાના અને અમારી સામુ જોવાના સોગન લેવાના,

હયપાળ—(જરાકોધથી) મરકરી જવા દેને ખીજી વાત કર,

કામલતા— ખીજી વાત કેમ કર જે વાત જે સમયે ચાલતી હોય તેજ વાત થાયકે ખીજી,

હયપાળ—(મનમાં) રાંટે નકી વાત જાણી એમાં કંઈપણ સંસય નથી જે ખીજની પાસે વાત કરશે તો માર જરૂર કાસળ નીકળશે માંડ આ વાત તેના મનમાંથી દુર થાય એવો યત્ન કરવો જોઈએ એને કલાવી પુલાવી ખુશી કરી તેનામા પેટેલા શાલને દુર કર (ચાસન) અરે ગાડી આ તુ શું લવેછે આજ તને કાંઈ પ્રેત થેત વળગ્યું છે કાંઈ થેલી થઈછે,

કામલતા—પ્રેત તો તમને વળગ્યું છે અને તેને લીધે તમે માંડા ખની ગયા છો હું જે કહું છું તે ખરુંજ કહું છું જે હંમે તે થોડા સમયમાંજ જણાશે.

હયપાળ— તુ આવી વહેમી ક્યાંથી થઈ તારા સમ જોઈ કાંઈ જાણતો હોડિતો

કામલતા—મારા સોગન જુડા ન ખાઓ હવેતો મને મા, રવાને ચાહશે તો હું મર એટલે તમારે વચમાંથી પીડા ટળી જાય. પણ માદ રાખજો કે મારા વગર એ કામ ખનવાનું નથી પછી તમે મને ગમે તેમ હડાવો હું બધું જાણુ છું હો!

હયપાળ—(મનમાં) ખરેજ મનદર મુસ્તીએ મોકલેલી તેની આ દાસી છે એમ જણાય છે નથી તો આ બધી વાત ક્યાંથી જાણે (ચાસન) બોલ તુ શું જાણે છે!

કામલતા—જેટલું હું જાણુ છું તેના કરતા તમે જાણુ જાણુ છો પણ હવે મારે મુખેથી કહેવરાવી શું કરેલા તમારા મનને પુછીનેજ ખાત્રી કરાને હો. હું હવે જાણુ કરુજ કે મારા ખાટી થવાથી તમારા મનને દુઃખ થતુ હશે (જવા માંડેછે એટલે હયપાળ તેમજ હાથ પકડી ઉભી રાખેછે તેથી) શું કામ મારો હાથ પકડો

છો તમારા કહેવાથી જાઉં છું માટે જરા દયો નકામી મને રાકવાથી તમારા હર્ષમાં વધારો થશે,

હયપાળ—અરે ગાંડીરે ગાંડી તુલો મરકરીમાં કડો કરતી જણાયછે ને શુ (મનમાં) આનાથોજ મારું કાર્ય સધાસે એમ જણાયછે માટે હવે તેને પાસમાં લઈ કામ કાડી લઉં પછી છેવટે વાત (ચાસન બોલ તુ જાણેછે તે કડીશ

કામલતા—એ એમ કહેવાનું રસ્તામાં નથી પડ્યું એ પ, હેલા મારો અદોષસ્ત કરો પછી તમારું મનગમતું કરો જે તમે થશો મારા તાબેદાર તો તમારો બેડો પાર જે મને લટકાવી તો તમને દંદશ અટકાવી

હયપાળ—પણ હવે કાંઈ બોલીશકે માથુ કુટ કરીશ.

કામલતા—પહેલા તમે બોલોકે હુ આ તે કેવો ન્યાય સાદુ કેમ થાય તે જાણાછો કે નહીં,

હયપાળ—જેમાર કામ કરીશ તો હુ તને ખુશી કરીશ પછી કાંઈ.

કામલતા—હુકાંઈ પૈસાની ભુખી નથી તે પૈસો લઈ ખુશી થાઉં

હયપાળ— તારા કામનો બદલો સાચી ચાહે છે.

કામલતા—જે હુ ચાહુ છું તે તમે નથી ચાહના

હયપાળ—(જરા ક્રોધથી) હવે કાંઈ બોલીશકે મરકરી ક્યાં કરીશ,

કામલતા—(લટકા કરતી નીસ્તેજ મુખે) જાઓ મારે કાંઈ નયો જેમતું હુ તો મારે આ ચાલી

હયપાળ—(મનમાં)વળી છટકી (હાથ પકડી જતી અટકાવીને) (ચાસન)વાહરે મારી લટાકરી મટકારી આ શુ કેવું દીવાનાપણ,

કામલતા—હા હા હુ દાવાની નાહતી હવાની પણ ગુમાની કરી હોઉં પણ હવે તો હુ જઈસ બહુવાર થઈ મને છોડો વેચનાર તૈયાર પણ લેનારની મરજી નહીં તો દત્તાત્ર શુ કરે. ખાલી માથાફાડ કરાવીને નકામો વખત ગુમાવવો છટ (ચાક્રવા માંડે છે એટલે હયપાળ તેનો હાથ જોરથી પકડે છે તેથી) છોડો મારો હાથ તુટશે તો કામકરતી અટકીશ તમારામાં શુ શુકરવાર વળવાનો છે, આટલી મહેનતના બદલામાં ઉલટો હાથ ગુમાવવો વાહરે ! લેને ગઈ પુત ને બોઈ આવી ખસ્યમ ! એવી રીત કરવા ધારી છે અજગ ! વાહરે ! દુનિઆના ઢોંગ સોંગ (હયપાળને) છોડો મારો હાથ, સાર નહોં વાતમાં તો વળતું શું પંચાતમાં.

હયપાળ—ગુનો પોતે કરે ને કલંક બીજાને લગાવે. આ રીત

તું ઠીક શીખી. લેત દેત બંને તૈયાર છે. ફક્ત વાંધો દલાલીનો છે. વાંધો ભાગ્યો કે શોદો થયો, બોલ હવે શું કહે છે.

કામલતા—શું કહે, મેં પ્રથમથીજ કંચુ કે હું પૈસાની ખ્યાલી નથી.

હયપાળ—ત્યારે તારે શું જોઈએ છીએ. વાડી, ગાડી, અંગત્રો ધર, સોનું, રૂપું, હીરા, માણેક, મોતી કે જરૂરીયન વસ્ત્ર !

કામલતા—તેને તો હું સ્વપ્નમાં પણ ઇચ્છતી નથી. મારા માલીકની મહેરબાનીથી હું સર્વે વાતે હું સંપૂર્ણ છું,

હયપાળ—ત્યારે એથી તો વધારે હું શું આપી શકું ? એ કાંઈ સમજતું નથી. એ કરતાં બીજી એવી સી અમૂલ્ય ચીજ છે જે તું લેવા ચાહે છે.

કામલતા—એ ચીજ એવી છે કે એના આગળ દુનિયાની દેખીતી તમામ ચીજો નકામી છે. જે લેવા ધારે છે તેને કરોડો રૂપિયા ખર્ચનાં પણ મળતી નથી, અને જે આપવા ધારે છે તેની પાસેથી વિના મુલ્યે પણ કાંઈ ખરીદતું નથી. પણ અરસપરસ એક બીજાની મરજી હોય છે તો થોડી મહેનતે અને વિના દામે તે ચીજ મેળવી શકે છે.

હયપાળ—એવી શું ચીજ છે કે જેને માટે તું આટલી બધી ભાંજગડ ચલાવી રહી છે.

કામલતા—જે છે તે છે. બોલો તમે આપી શકશો કે કેમ ?

હયપાળ—મારું કામ થશે તો જરૂર આપીશ પછી કાંઈ.

કામલતા—તમે આપવા હા કહો કે તમારું કામ ફતેહ.

હયપાળ—હા કહું ને પછી મારું કામ ન કરે તો ?

કામલતા—રહેવા દ્યો ત્યારે તમારી મરજી, વિશ્વાસ આવતો હોય તો હા કહો નહીં તો મારે કાંઈ તેની જરૂર નથી, પણ અમે બેરો તમારા જેવાં એવકાં નહોં હોઈએ ! એક થોડી શી વાતમાં ફેટલી બધી માથાકુટ ! વાઈ એસો ત્યારે. (જવા માંડે છે તેને).

હયપાળ—હું હાથો તું છતી પછી કાંઈ ? બોલ શું માગવા ચાહે છે.

કામલતા—જ્યાં વિશ્વાસ નહીં ત્યાં વાત શી ? નકામી ભાંજગડ શું કરવા કરો છો ? ખાલી ખોટી કરી માલીકનો ઇપકો ખવરાવશો જવા દો. ના રોકો. એવિશ્વાસુ આગળ શબ્દનો ઉચ્ચાર શો ?

હુયપાળ—ભુલ્યો, જખમારી માફ કર. (બે હાથ જોડી નમસ્કાર કરી પગે લાગવા જાય છે. (તેને).

કામલતા—જાઓ જાઓ તમે વળી પુરૂષ ચરીત્ર કરવા શીખ્યા કે ? સ્ત્રી ચરિત્ર તો બહુજ અને બધે જોયું પણ પુરૂષ ચરિત્ર તો આજે તે આંધીજ જોયું, ડગ્યાજ કરી ભોળી ભામાને શુ કરવા ભમાવો છો? આપવા સામર્થ્ય છો તો હા કહો નહીં તો ના કહો એટલે પત્યું સૌ શૈને રસ્તે તો લાગે. ખોટી થવા કરવામાં શું સાર છે ?

હુયપાળ—આજ તો તેં મને પુરે પુરો ચક્રવ્યો છે. બોલ તું શું લેવા ચાહે છે, ? હું આપવા તૈયાર છું માફ કામ થાય ચાય નહીં.

કામલતા—હાશ ! હવે કેવા કેકાણે આવ્યા. પ્રથમથીજ કબુલ કરું હોત તો આટલી ભાજગડ કરવી પડત ?

હુયપાળ—(હાથથી પોતાનું માથું દાબતો) હશે જે બનો તે ખરી હવે ઝટ બોલી દે.

કામલતા—હું કહું ને માફ વેળ ખાલી જાય તો ?

હુયપાળ—તારો એક અક્ષર પણ ખાલી નહીં જાય બોલ.

કામલતા—જો જો હો ! આપો વચન જોઈએ.

હુયપાળ—લે આ ત્યાં દાદાનો કોત્ર. (વચન આપે છે) બોલ તું શું ચાહે છે.

કામલતા—તમારો પ્યાર.

હુયપાળ—(ચકિતચક્રને) અરે નાદાન ! આટલા વાસ્તે આટલી બધી પંચાત ? બૈરાં બુદ્ધી તે બૈરાં બુદ્ધી. તેતો મેં તને કેટલા દીવસોથી આપેલોજ ને તેમાં વળી તેં નવું શું માગ્યું ? આયડીઓમાં બુદ્ધી ઓછી હોય છે તેનો અનુભવ મને આજ ખરેખરો થયો.

કામલતા—અમે બૈરાં જાત ઓછી બુદ્ધીનાં ખરાં પણ પુરૂષ જોવાં નગરાં નહીં હોય ? ગુમકું ફાટે અમે વૈદને વેરી ન ગણીએ. અમારી ગાંઠ સુતરની ન સમજવી. જો રેશમની ગાંઠ જોવા પુરૂષો હોત તો તમને આટલું કહેવું પડત ? તમારો આપેલો પ્યાર જુતો થઈ ગયો બચપણથી યુવાન થતાં હવે વૃધાવસ્થા આવી છે. હવે તેના દરેક અવયવો અજાગમતાં થવા લાગ્યાં છે, હાલ તે મરણ પથારીમે પડેલો છે તે થોડા દીવસ પછી મરણના સરણ થઈ ગયો હવો નહોતો થઈ જશે. મારા મહેરબાન, માફ કરજો વધુ બેલાયું હોય તો ફરીથી તેને જોવા ને રાખવા મનજી લેય તો,

અને મને નિભાવવા મરજી હોય તો પુનઃ તેને જન્મ આપી તેનો ઉદ્ધાર કરો, કે જે લાંબો વખત સુધી નબી દરી શકે.

હુયપાળ—અરે ગાંડીરે ગાંડી, જે બીજા રાખી છોડવો થઈ મોડું જુદા થયું તેને પોતાને હાથે કાણ મુખ નાશ પમાડે ?

કામલતા—તે વાત ખરી, પણ માણસનું મન હમેશાં એક સરખું રહેતું નથી, તેથી ભય રહે છે કે કદાચ કુદાડીથી તેનું છેદન કરી મુજમાંથી નાશ કરે. અગર સંસારનો પવન લાગતાં પડી તે ભાંગી જાય તેની શી ખાતરી ? માટે એના નાશનો ભય રહે નહીં તેવું થાય એટલે બસ.

હુયપાળ—ત્યારે શું તને તે બાબતનું લખત કરી આપું ?

કામલતા—લખત બખતની કાંઈ જરૂર નથી, પોતાં તે થોપાં ને ડાયાં તે સાચાં. મન ફરે ત્યારે લખતને શું ઘોષ પીતું ? માટે તેને હમેશ જન્મ પર્યંત નિભાવવા વચન આપો એટલે બસ.

હુયપાળ—(મનમાં) હાલ તો વચન આપવા દે પછી જોઈ લેવાશે. (આસન) લે આ વચન, (વચન આપે છે) પછી કાંઈ ?

કામલતા—જે જા હો. ખેવદા ના થતા.

હુયપાળ—અરે ભોળી આ શું બોલે છે ! એતો કદી બને ?

કામલતા—ડીક ત્યારે એક વચની રહેજે (પીંગળાએ આપેલો દાર કાઢી) ત્યારે હો આ મુક્તા દાર પ્યારના સાટાનું પ્રથમ ખાનું. પણ મારું માગેલું મહંતતાણું વિસારતા નહીં હો કે ?

હુયપાળ—ત્રાહરે મારી દીવદાર ! છો તો બહુ હુશીઆર, - પ્યારનો સાર તો તું જાણે છેને ?

કામલતા—હુશીયારી ન રાખું તો આવી જોખમ દારી કેમ ઉઠાવું. મહારાજ જાણે તો કાંઈ બાકી રહે કે ? તમારે પણ ખખ-રદારી સખવી અને ચાલાકી વાપરવી સદા ચેતના રહેતું કે આ કામ કાઢના કળામાં ન આવે. મારી ખાઈ છે તો બહુ હુશીયાર તેની ચાતુરીનો કાંઈ પામશે નહીં પાર, અને કાંઈ વાતનો જાણવા દેશે નહીં સાર, પણ દેવ આગળ લાચાર. (સાડી ખતાવીને) પેહરો આ સાડી અને લાજ કાઢી ચાલો મારી સાથે.

હુયપાળ—હું મરદ થઈ સ્ત્રીનો પોશાક પેહેરું ?

કામલતા—હું કયાં કહું છું. તમારી મરજી હોય તો પહેરો ! ચાલો બટ વાર ન કરો. થઈ છે બહુ વાર માટે મારી ખાઈ

કરતી હશે વિચાર.

હુયપાળ—મને પહેરતાં નથી આવડતું તે.

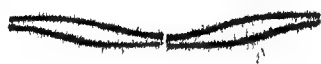
કામલતા—તે માફ કામ. આવો તમને પહેરાવું (સાડી પે-
રાવી આધું ઓઢાવી બ્રહ્મ જાય છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ રસ્તો.

પાત્ર—વિક્રમ એકલો.

વિક્રમ—જ્યાં જોઉં છું ત્યાં અંધર અંધર અને અંધરજ
દેખાય છે. નાનાથી તે છેક મોટા સુખીના સઘળા અમલદારો લાચીયા
તે પેટભરા ખતી ગયા છે. તેમ એક ખીનના દાખમાં નહીં રહેતાં
સ્વતંત્ર થઈ ગયા છે, પ્રજાવર્ગ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવામાં પાપપુન્ય
ને પીછાણતી નથી. જેનો આગેવાન આંધળો તેનું ઘરકર કુવામાં, અને
ધણી વિના દોર સુતાં. જ્યાં પુછનાર નહીં, ત્યાં પ્રતી ઉતર શાનો.
સઘળાં એક સરખાં થયા ત્યાં કહેવું કેને ? અત્રદારને લાંચઆપી
એટલે પોતાનું કામ ફતેહ. તેમાં ખીન ગુનેદગાર માથો જાય તેની
અમલદારો કાંઈ દરકાર કરતાં નથી. પૈસો મેળવ્યો એજ મહત્કાર્ય
સમજ્યા છે. તમામ તાખાના રાજાઓ તથા કાકારો વીજેરે પણ સ્વતંત્ર
જેવા થઈ ગયાં છે. તેઓ ખંડણી બરાબર આપતા નથી. પ્રજા પો-
કારની સંકડો અરજીઓ મારા ઉપર આવી છે, પણ મારે તેનો શીરોને
નીકાલ કરવો તે કાંઈ સુઝતું નથી. એકદમ ફેરફાર કરતાં હુઝ્યા તર
કડીઓ ખંડ ઉઠાવી સામા થયા વિના રહેવાના નથી. તેમ જો કાંઈ
ઉપાય નથી લેતો તો ખીયારી રાંકડી પ્રજાનો બાણ નીકળી જાય છે.
વળી ઉપાય લેતાં કાંઈ આકું અવળું થઈ જાય તો મહારાજાનો મોટો
દુષ્ટો મારે શીર રહે છે. માટે શું કરવું તે કાંઈ સુઝતું નથી. (વિ-
ચારમાં પડે છે. વિચારીને) ઠીક ! ઠીક ! બરાબર છે, આજ, મહારા-
જાના પાસે જઈ આજ તેમની આંખ, કાન, તથા હૃદય ઉધાકું.
એમ કહી વીક્રમ પિંગળાના વિલાસ ભુવન તરફ જાય છે.)

પ્રવેશ ૬ ઠી.

સ્થળ—પિંગલાલું વિલાસ ભુવન.

પાત્ર—ભર્તૃહરી, પિંગળા, દાશી અને વિક્રમ.

સુશીલા—આઈ સાહેબ ! આપની પાસે યોગ્ય માળી છતાં આપનો યૌવન બાગ દરરોજ કરમાતો જાય છે એ શું ?

પિંગળા—દાશી, માળી મહેનત કણી કરે છે પણ કીડા મુળમાં પેશી સધળો રસ ચુશી લે છે. તેથી પત્ર અને ફળ કુલ નહીં વધતાં સુકાતાં જાય છે.

સુશીલા—આઈ સાહેબ ! (ગભરાટથી ત્યારે તે કીડા દુર કરવા ઉપાય યોજ્યો જોઈએ ? ઉપાય નહીં થાય તો થોડા દિવસમાં બાગ વેરાન જશે !

પિંગળા—સખી સુશીલા ! તારું કહેવું સત્ય છે. (એટલામાં મહારાજ આવવાની નેકી પાકરાય છે તે સાંભળી.)

સુશીલા—આઈ સાહેબ ! મહારાજ પધારે છે. તેમને તમારા શિવાય ધડીભર જંપ વળતો નથી. જતાં તો વાર થઈ નથી. : એટલામાં પાછા પધાર્યા, આપે એવી મોહની લગાવી છે કે મહારાજ પળ પળ આપનાથી અલગ રવી શકતા નથી. (એટલામાં ભર્તૃહરી પ્રવેશ કરે છે અને દાશી બહાર જાય છે.)

ભર્તૃહરી—પ્રિયા તારા વિના મને બધી દીશાઓ શુન્ય લાગે છે. ચંદ્ર વિના રાત્રી જેમ ધોર અંધારામય લાગે છે અને તેથી કરી કાંઈ પણ ચીજ દેખાતી નથી, તેથી મને તારા વિના કાંઈ સુઝતું નથી, અને ધડીભર પણ કોઈ કોઈએ કળ વળતી નથી. તારાથી તમારું મુખ કેમ આજ ગાંઠની પામ્યું છે ?

પિંગળા— દક્ષણી રાહની લાવણી.

ચેન ના પડે, તુમ વિના ઓ ખ્યારારે;

મન મુઝાઈ, દુઃખી થાઈ, ગમે ન ખાવું, કયાં હું જાઈ,

રહો છો જેથી ન્યારારે, ચેન ના પડે.

એકલી રહે, તુમ વિના આ નારીરે;

પામે દુઃખ, ધડી ન સુખ, તનરે મુખ, પ્રેમની રૂખ,

રહો દીલ વિચારીરે. ચેન ના પડે.

હેમેશ આપનાં દર્શન દિયો સ્વામીરે;

સખી હલુરે, વાધે તુરે, ધડી સજુરે, કરાન ફરે,

કાંઈ દિન પ્યારા જ્યારે.

ચેન ના પડે.

આપ વિયોગથી, દુઃખ થાય અપારં;

નંદી મુખ, કહું અમુક, પામું સુખ, તબું છુ દુઃખ,

મળો છોં આપ જ્યારે.

ચેન ના પડે.

ભટ્ટરી—

સીંહાનો કના

પ્રાણપ્રિયા નવ રામું જુદાઈ, નવ ગ્રન્થ તું રીશ હું આંઈ. પાણ.

ચંચળ ચતુરા ચતુર છો પ્રિયા, તુમવિણ રહેવું ગમે નહી કાંઈ પ્રાણ.

જોખન નાજ જલકા રથું તે, દેખી હૈં પ્યારી દીલની માંડી. પ્રાણ.

વાણી મનોહર રવે તું રંભા, રવર્ગ મુકી કેમ આવી તું આંધી પ્રાણ.

મધુર વચન તારાંસુણીને પ્યારી, આનંદસાગર મુજ જાય છલકાત. પ્રાણ.

પ્યારી મારી તું ન રહે મુજથી ન્યારી, તુજવિયોગ લાગે દુઃખદાઈ. પ્રાણ.

ત્રણમે સાઠમાંછે તું પટરાણી, માનવની તું ન જઈશ મુંબઈ. પ્રાણ.

પિંગળા—પ્રાણનાથ ! આપેજ હમણાં આપની વિની કરી
તો મને કેમ વિતતું નહીં હોય ! આપના કરતાં પણ મને વિયોગનું
વધારે દુઃખ લાગે છે. એક પણ એક વરસ સમાન લાગે છે. માટે
સ્વામીનાથ ! (આંખમાં આંસુ લાવી) આ તમારી દાશીને અલગ
કરના નહીં,

ભટ્ટરી—પ્રિયા, આમ ગાંડી ન થા તારા સુખને માટે તો
મેં મારું બધું કાર્ય છોડી દીધું છે. તેમજ રાજકાજની પણ કાંઈ
દરકાર રાખી નથી. વાહાલી ! તેં તો મને તારા પ્રેમરૂપી ઘરમાં
બંધીવાન કરી લીધો છે. મનહર મુખની બેડી એવી તો સજડ જડી
છે કે તે તોડી કાંઈ પણ દૂર જવાતું નથી, વળી ગુલાબ પુષ્પોએજ
મોતીત થઈ તમારા ઉપર વાસ કર્યો છે. નેત્રના કટાક્ષ પ્રહારથી
શુક ખેતાની નાશિકા અત્રે ભુલ્લી ગયો છે. મુખકૃતિ નંદી પરવાળા-
એ ખુશી થઈ ખેતાનો રંગ અરપણ કર્યોછે. એવી રીતે ફૂળો. ફુલો
અને દેવો તમારાથી મોહ પામી દુર રવી શકતા નથી તો મારું ગ-
ળું શું કે તમારાથી દુર રવી શકું !

પિંગળા—પ્યારા પ્રિયમ ! આપનું કહેવું યથાર્થ છે. આપે
પણ મોહમગ્નમાં એવી ગુદેડી છે કે જરાએ હાથો ચાલી શકતી
નથી. નિરૂપાય છું કે આપને બહાર જતાં અટકાવી શકાતા નથી.
હવે તો કૃપા કરી વિયોગ દુઃખ ન દેવો તો સાર.

ભટ્ટરી—પ્રિયા ! હું હવે તમારાથી દુર નહીં રહું. કુંખી
ન આઓ.

પિંગળા—સ્વામીનાથ ! સ્ત્રિઓનો એરોજ સ્વભાવ હોય છે કે વિયોગ દુઃખ તેનાથી ધરીભર પણ સહન થઈ શકતું નથી. મુખ્ય પુરો વરસોના વરસો મુખી પરદેશમાં પડી રહે છે તેની સ્ત્રિઓની શી દશા થતી હશે ? મદન મહારાજનો અમલ બહુ ગંતરાવર છે.

ભર્તૃહરી—તેઓ બિચારી વગર અગ્નિએ બળતી હશે. અને પ્રધુમના સર્વ શસ્ત્રોથી વિધાઈ જતી હશે ? મુખીને એ સંબંધીનું ક્યાં ભાન હોય છે કે સંસારમાં સ્ત્રીઓ સુખનું સ્થાન છે; અને તે વિરહ દુઃખથી દુઃખી થતી હશે.

વતી— નારીના કટાક્ષ પાસે પુરુષ છે ગુલામ. એ રાહ.

જગમાં જોને જન્મ ધરી, લાંબા ન લીધા લગાર,

કામળાંગી માણી નવી, ધરીને આ અવતાર.

પ્રિયા સંગે એશિને, કર્યું ન પ્રેમ પાન;

મોજ નિત્રાસ સુખ તાજું દીધું ન જોણે દાન.

જનમ્યો પણ ના જનમ્યા જોયો, જન્યો ન કામ શૃંગાર;

તેને જન્મ ધરીને દીધો, વૃથા ભુમિને ભાર.

મનુષ્ય તણા સુખને માટે, નારી નિપજારી;

તેને તજી દૂર રહે તે, છે મહા પાપી.

પિંગળા—યથાર્થ છે પ્રણનાથ ! દાસી એ દાસી ? (દાસી આવી)

મુશિલા—(નમન કરીને) શ્રેષ્ઠ હુકમ છે બાપ સાહેબ ?

પિંગળા—મહારાજને માટે શુદ્ધિ હાર, અને છુટા પુખ્તો લાવ, (દાસી પ્રવ્રજના હાર વિગેરે લાવે છે તે લઈ પિંગળા ભર્તૃહરીના કંઠમાં હાર આરાપવા બળ્ય છે. તેને)

ભર્તૃહરી—કામળાંગી ? તમારા કરને તમ્મતી ન આપતાં લાવો મારા હાથેજ પહેરી લઉં.

પિંગળા—સ્વામીનાથ ? આપ એ શું બોલો છો ? દાસીની તે પછી શું કામ આવવાની છે ? પિંગળા, ભર્તૃહરીના કંઠમાં હાર નાં ખે છે, તેને ભર્તૃહરી સુમન કરે છે. સામી ઉભી રહી છુટા પુખ્તોથી મહારાજને વધાવે છે,)

ભર્તૃહરી—મહુ ખુશી થઈ) વાલ્મીકી પ્રિયા ! આજ તો તે અત્તલસાગરને ઉઠાવી નાંખ્યો ?

મુશિલા—તાર બાપ સાહેબ, બીજે શું હુકમ છે ?

પિંગળા—જા, પેલાં નવિન આવેલા શુંદર ફળો લઈ આવ.

સુશીલા—વાર બાઈ સાહેબ. (કહી કૃષ્ણ લેવા જાય છે. તેને દાર પાસે વિક્રમ મળે છે. તે મહેલ અંદર જતો હોવાથી તેને અટકાવે છે તેથી).

વીક્રમ—કેમરે મને અટકાવ કરવાનું શું કારણ છે ?

સુશીલા—(નમનતાઈથી) ભાઈ સાહેબ ! પિંગળા રાણી સાહેબનો એવો સખત હુકમ છે કે કોઈ જતું સરખાને પણ આંદી પ્રવેશ થવા દેવો નથી જો કોઈ પ્રવેશ કરશે તો તેને સખત શિક્ષા કરવામાં આવશે.

વીક્રમ—(આ સાંભળી મનમાં) અલોલો ! આટલી બધી તેની સત્તા ? અને મારા ભાઈને સખત કેદખાનું ? શેા જુલમ શેા જુલમ ! મિચારા ભોળા નરને ક્યાં ખખર છે કે મહેલમાં અને રાજમાં શું થાય છે ? ક્યાંથી ખખર પડે ? લેશ માત્ર પણ બહાર નીકળવાનીજ જેની સત્તા નહી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છેકે “ અતિ સર્વ વરજીતમ ” તેમ આમાથી કોઈક દિવસ વિપરીત પરિણામ થવાનું. અને રાજ ધુળ મળી જવાનું, જ્યાં સ્ત્રીઓનું રાજ્ય, ત્યાં નખોદની પાટી. કાણુજોનાર છે કે કાણુ પુછનાર ; ધાયું કરવું. અને સ્વાર્થાઆનું પેટ ભરવું. માટે મારે હવે ખચિત મહારાજની આંખ ઉઘાડવી અને તેમની બહેર મારી ગયેલી સઘળી દંદીયોને પાછી સતેજ કરવી (આસન) કેમ મને પણ જવાની રજા છે કે ?

સુશીલા—સાહેબ એ વાત હું આપને પ્રથમજ કહી ચુકી છું કે ગમે તે આવે અને ગમે તેટલું કહે પણ તેને આંદી આવવાજ દેવા નહી. તેમ તેની અરજ પણ આંદી આવી કરવી નહી.

વીક્રમ—તે(કોઈથી) શેા જુલમ ! કેમ મને જવા દે છે કે નહી ?

સુશીલા—ના સાહેબ ! મારાથી એ નહી અને (એટલું કહેતામાંજ દાશીને ધક્કો મારી મહેલ અંદર દાખલ થાય છે. વિક્રમને આવેલો જાંઘ અને જણા અકિત થાય છે. અને તેને વિક્રમ નમન કરે છે.

પીંગળા—(સકોવ) કેમ તમને આંદી આવતા કોઈએ અટકાવ્યા નહી ? અમર્યાદશીલ કેમ થયા ? શું તમોને ખખર નથી કે મહારાજ રાણી વાસમાં મિરાજેલા છે ? છેક સરમ કેમ તજ ? તમારે આવવું હતું તો પ્રથમ કોઈની સાથે કહેવરાવી રજા મંગાવવી હતી,

વીક્રમ—(નરમાથથી) માતુશી મારે માટે રજા ? હું તો તમારો છોઝ, વળી બધાં નેમાખાપ આગળ આવવું તેમાં સરમ શી

અને મર્યાદા છોડાવી શી તેમ રજા લેવાનું કારણ પણ શું !

પીંગળા—મહારાજ અત્રે ખીરાજેત્રા છે એટલે કોઈ વાતની હરકત નથી પણ આજનો સમય બહુ ખોટો છે સહેજ વાતમાં પણ લોકો આંખ ચડાવવા ચુકતું નથી

વીક્રમ—માતૃશ્રી ! આપની વાત સત્ય છે મારે માટે મના હશે એ તો હું નહોતો જાણતો,

પિંગળા—સમજી થઈને આ શું બોલ્યા ! દંપતી જ્યાં ખીરાજેત્રા હોય છે ત્યાં હરેક કોઈને જવા આવવાની આતીજ અધીછે સમજી થઈ છેક છોકરાવાદી કરવી એ કાંઈ ફીક નથી.

ભર્તૃહરી—છોકરાઓની ભુત્ર ચુક લક્ષમાં લેવી નહીં એતો આપણુ અચ્ચુ

પિંગળા—ત્યારેજ કાંઈ ઉપાય નથીને (આસન ખતાવીને વીક્રમને) ખેજો ભાઈ આ આસન ઉપર (ખેસે છે)

ભર્તૃહરી—પ્રિય અંધુ વીક્રમ ! આજે તાર એકદમ અને ઉદ્ધતાઈ ભરેલું આવવું કેમ થયું !

વીક્રમ—(હાથ જંતડી નમન કરીને) પ્રોથ બ્રાતા ! આજ અને પધારવા સખંધી હડીકત શી કહું આપે હવે રાજની લગામ તદ્દન છોડી દીધી છે તેથી જ્યાં જોઈ છું ત્યાં આપના વીના અંધાર ધોર લાગે છે. રાજમાં એટલી ઉચ્ચ પાથલ થઈ છે કે જે કહેતાં કહેતા જીભ ઉપડતી નથી ખંડીઆ રાજાઓ દરબારીઓ તથા સર્વ પ્રજા મંડળ પોતપોતાની મરજી મુજબ વર્તે છે અને તેઓ ને માથે કાંઈ ધણી ન હોય તેમ વીચરે છે વધારે શું કહું બ્રાતા હવેતો કૃપા કરી કચેરીમાં પધારો અને રાજ સુધારો એક હાથે ખામોચીયું પણ તરાતું નથી પણ બે હાથ સાથે મળી મોટું સરો વર તરાય છે નિરપાયે અને બહુ સહન નહીં થવાથી છેવટે મર્યાદા મુકી આંહી આવ્યો છું

ભર્તૃહરી—કેમ પ્રિયા ! આવાતમાં તમારી શું સહાલ છે

પીંગળા—તમે કહેતા હતાને મારો વિક્રમ ભાઈ આ રજ્ય વિજેરેનું સર્વ કામ કરવા શક્તિમાન છે, પણ જોયું ભરસાની ભેસે પાડા જણ્યો એ તો જેના કામ જે કરે છોકરાથી છાશ પીવાતી હોત તો પછી મોટાનું કામ ન પડત, (મનમાં) આંહી હવે ઓછો સમય રોકાય તેજ સાર માટે તેવોજ ઉપાય લઉં. કહું તો મહા ખોટું પણ મારા લાભમાં ફાયદો થયો આ પીંગળે

રાણવાની અને મહેનત પડત તે હવે સહેજમા પીણ દળી જશે. તે ગજકાજમા રોકાશે નેટલા વખતયાં માર વાહલા રસીકથી હુ મોજમગ્ન માણી લઈશ. ત્યાં પુન્ય પધારા ત્યાં પુન્ય આંધળા ન શીખ સીધુ ત્યાં સર્વ સીધુજ થયા કરે. ગૃહ ઘેર ત્યાં સર્વ લીલા લશેર અને સુખની મહેર ભાગ્યશાળીને ઘેર ભૂત રજે અને વીના અગ્યલે સર્વ વીદ્ય દળે ધન્ય છે પ્રભુ તારા મહીમાને તારી મરજ મારા ઉપર અપાર છે એજ મારા સુખનો સાર છે (ચામન નાચે પણ ધન્ય છે તેમને જે આટલુ કર્ય એજ ચલાવી શકે ! તેમનુ કહેવુ ખર છે અને તે સગંધી બંદોબસ્ત કરવો જોઈએ,

ભર્તૃહરી—અંધ વીક્રમ તુ દ્રાવ વાતે મુઝાઇશ નહી તેમ ગભરાઈશ નહી હુ ઘાડો ઘાડો સમય કચેરીમાં અગ્યા કરીશ

વીક્રમ—તો તો મારા મોટા ભાગ્ય રાજ્યનો અને પ્રગ્નના સુર્યનો: પણ ઉદય થયા ગણાશે તેમ હનરોના શુભ આશીરવાદ આપને મળશે હવે મને જવાની આજ્ઞા છે

ભર્તૃહરી—પ્રિય વિક્રમ ! બ્રહ્માં દીવસે મેળાપ થયા છતાં આ ઉતાવળ શુ કરે છે ! દાચી ફળ લેવા ગઈછે તે આરોગીને પછી બન

વીક્રમ—ખલુ સાઝ બ્રાતા જેની આપની આજ્ઞા (દારી ફળ લઈને આવે છે તે પિંગળા લઈને બનેને પિરશે છે અને પોતે પણ તેમાંથી વધેલા ફળ ખાયછે ખાતાં ખાતાં)

વીક્રમ—અહાહા ! શી ફળની સુંદરતા અને મધુરતા ! અવાં મીઠાશવાળાં ફળતો આજ સુધીમાં મે દ્રાવ દીવસે બન્યા નથીતો શી ! માતુશ્રી ! આવા ફળતો આપણા રજની હૃદમાં થતા હોય તેમ મનેતો લાગતુ નથી,

પીંગળા—આપનુ કહેવુ ખર છે દાયરજી ! આ ફળતો મારા પિતાશ્રીને ત્યાંથી આવેલા છે.

વીક્રમ—(અશ્રય તાથી) એમ કે !

ભર્તૃહરી—ચાલો અંધ વિક્રમ! આપણે મહાકળેશ્વરના મંદીરે દર્શન કરવા જઈએ.

વીક્રમ—ચાલો બ્રાતા.

ભર્તૃહરી—પ્રિય ! હું સત્વર પાછો આવુ છુ તમે વિયોગ દુઃખ ધરતા ના

પીંગળા—"હુ રાત્ર સ્વામીનાથ! પણ જેમ બને તેમ પાછા

જાલદીથી પધારજો, બહુ વખત રોકાશો નહીં. (ગદગદ કંઠે) મને તમારા વિના થડી પણ નહીં ગમે.

ભર્તૃહરી—પ્રિયા, ગભરાઓ નહીં. હુંતો આ આવ્યો. વિક્રમ તથા ભર્તૃહરી જાય છે.

પીંગળા—(હોઠ પીસીને) કાશ ગમ. હાશ? હવે નિરાંત થઈ. (અતિ ઉજ્જરંગથી) પ્યારા સંગે. અતિ ઉમંગે મોજ માણીશું વિષ રંગે. પણ દાશી હજી સુધી કેમ કાંઈ ખખર લઈને આવી નહીં. (વિચાર વમળમાં પડે છે એવામાં કામલતા હયપાળતે સ્ત્રી વેશે લઈને આવે છે તેને જોઈ કામલતાને) કેમ કામલતા ? શું ખખર લાવી કાંઈ પતો મળ્યો કે ? વળી આ નવીન બાઈ કાણ છે ?

કામલતા—(મોં ઠાવકું રાખીને) બાઈ સાહેબ બધે તપાસ કર્યો અને આખા નગરમાં ફરી ફરી થાકી ગઈ તો પણ તેનો કાંઈએ પતો લાગ્યો નહી. આખરે થાકી પ્રાણી ફરી, અત્રે આવતાં રસ્તામાં મારી સખી મળી તેને લઈ અહિં આવી છું.

પીંગળા—કામલતાના વેણ સાંભળી ભૂતના વળમાડની પેઠે બેહોશ થઈ વ્યાધિમસ્ત થએલી હોય તેમ દીન વદને ધીમે સાદે) ત્યારે તું આવી ચતુર છતાં મારે દુખસાગરમાં કુખવું ? તારી મહેનતનો બદલો નહીં લુલું. મારા ઉપર કૃપા કરી ફરી તપાસ કર અને ગમે તેમ કરી વિરહાશિથી મને બળતી ઉગાર. (ગભરાટથી) હું બળું છું. મને કાંઈ બચાવો, મારાથી કામામિ સહન થઈ શકતો નથી.

કામલતા—બાઈ સાહેબ ! આમ છેક શું ગભરાઓ છો એતે કાંઈ બખર ચીજ છે તે ઝટ લાવી હાઝર કર ! આ કામ કેવી રીતે કરવાનું છે તે તો તમે સારી રીતે જાણો છોને ! સમજી થઈ આમ કરોતે ઠીક કહેવાય બીજી કામ હોય તો પુછતાએ પતો મેળવાય પણ આને તો એક અક્ષરે ના ઉચારાય જો મે તેને નજરે દોઢો હોત તો તેને ઘેર જઈબોલાવી ન લાવત પણ હવે મારે સ્ત્રી રીતે કરવું વિચારમાં પડી હોય એમ ડાળ કરે છે)

પીંગળા—(ગજગજે સાદે)ત્યારે શું તું હવે મને દુખમાંજ સખવા ચાહે છે ? (જરા ચુસ્તથી) તું ઉઠાવવું જવાબ દઈ મને અધીરી ન બનાવ ? તારા મત્યેક બોલ મારા કર્ણને ભેદે છે. આવખત મસ્કરીતો નથી. ડાળ કરવું સુખી દે, ખરું હોય તે કહી દે.

કામલતા—(સ્મિત મુખે) વાહ ! બાઈ વાહ ! તમે તો પુરા

કામલિન થઈ ગયાં હોને શું ? તમે ક્ષમાથી, બહાદુર કહેવાઓ તો ક્યાં ગઈ તમારી હિમત ! ફક્ત એકનેજ વશ કરો નથી શક્તાં તો રણમાં લગ્નરોને શું હાવસો. ?

પીંગળા—વહાલી દાસી ! તું બહુ મને સતાવેછે. હવે તો હું છેક લાચાર થઈ ગઈ છું. જે તુ મને દુઃખસાગરથી કાઢે લાવવા આહતી હોય તો તારો વચન પ્રહાર રહેવા દઈ કાર્ય સાધવાની પ્રીત રૂપી દોર ફેંક કે જે ગૂંચી હું સુખ રૂપી નાવમાં બેસી કાઢે આવું.

કામલતા—ભાઈ સાહેબ ! આપ ધીરજ ધરો, આજ સુધીનું કાર્ત્ત્ત કામમાં પાછી પડી છું ! તે આ કામ કરવામાં અશક્ત થાઉં લાવો મારું ઇનામ,

હૃદયપાળ—(સ્ત્રીવંશે મનમાં રાંડ કેવી બુઝ્યા છે ! પાતાના માલીકને કેવી ઉઘાવ છે ! બડી જળરી ?

પીંગળા—તે ક્યાં છે.

કામલતા—ન્યાં છે ત્યાં છ ઇનામ આપવું છે કે કેમ ?

પીંગળા—(નરમાશયી) તે કાણુ ના કહે છે. પણ તેને આંધી લાવ્યા વિના !

કામલતા—આપે લાવવાનું સાદું કયું હતું ! ફક્ત શોધ કરવા કંઈ હતું.

પીંગળા—ખોળવાનું ને લાવવાનું જુદું કહેવું પડે ખરું કે !

કામલતા—અમને આકર માણસને શું ખબર પડે કે બન્ને વાંકું કહેવાનું હશે આપે ખોળવાનું કયું હતું તે ખોળી લાવી, લાવવાનું કયું હોત તો સાથે લેતી આવત

પીંગળા—(છેક કાચર થઈ) હું તો હવે તારાની થાકી હવે તારી સામે એક શબ્દ ખોળવાની મારી શકિત નથી. જેમ તને મારું બહેતર જાણાય તેમ કર, પણ આ તારી સાથે સખી આવેલી તે કાંઈ ખોલતી નથી તેમ કાંઈ પુરૂષ આવી નહીં છતાં લાજ કાઢી આમ તેમ ધુમ્પા કરે તે એ શું ?

કામલતા—ભાઈ સાહેબ ! એ મારી સખી બહુ શરમાળ છે તે કાંઈના ખોલાવ્યા વીના ખોલતી નથી પણ ન્યાં તેનું મન મળે છે ત્યાં શરમ કે લાજ જરાએ લાગતી નથી, એ મારા કરતાં એટલી આલાક છે ! આપ એને બડી પણ સુની મુકવા આવશો નહીં એને ફરેક રીતે ખુશી રાખસો તો તો તે તમારો સંજ મુકશે નહીં, પણ હૃદયી વખારે ખુશી કરશે, પણ કદાચ કાંઈ વાતનું પ્રયત્ન પડશે તો

ફરીથી તમારા મુખ સામું તો શું પણ તમારા દાર સામું પણ જોશે નહીં એ એવી હાલી ને અડંગી છે માટે સાવચેતથી કામ લેજો અને સભ્યતાથી વર્તજોખીજી દાસીઓ ઉપર હુકમ કરો છો તેમ તેના ઉપર આપનો હુકમકે આજ્ઞા આજ્ઞા નહીં. હુકમ ઉકાવવા તથા આજ્ઞા પાળવામાં હાલી અને આજ્ઞા છે તમારાથી અરાખર જળવાય તો સ્નેહ ધરજો મીઠ્ઠાસની ભરેલી છે, ને ખુશા મત કરવામાં ખામી વાળી નથી પછી જોવી આપની મરજી.

હયપાલ—(મનમાં માળા પેટે ફેરવે છે માફકાની પેટે નઆવે છે ને આજ્ઞાની માફક બહેકાવે છે તો પણ હજી પોતાનો ભરમ ફોડતી નથી વાહરે વાહ !

પીંગલા—તુ તારે હમેશ તારી સાથે લેતી તો આવજો એ તો બધું ફીક થસે.

કામલતા—આઈ સાંજે મારી સાથે લાવવા કરવાની કાંઈ એ જરૂર પડે તેમ નથી. સ્નેહ થયો અને તમારું તથા એનું મન મળ્યું એટલે મારોએ લાવ પુછશે નહીં. એ તો આપો આપ પોતાની મેજેજ આવશે જ્યાં મેજમજ મહાવવા મળે ત્યાં મુરખ હોય તે ન આવે. જે વૃક્ષ શીતળ છાયા આપતું હોય તેને કીચો મુખ તજી તડકાથી તપતા વૃક્ષની ગરમ છાયા નીચે બેસે. હવે હું આપનું કાર્ય અગવવા જાઉં છું. જોઈને તેના કૃત્ય ઉપર ગુસ્સો થશે નહીં. કારણ કે તે ગામડાની અંદર હવેકા લોકમાં રહેલી તેથી રાજકાજના નીયમની શી ખબર. જો આના ઉપર ગુસ્સો ફરી અને ખોજવશે તો તમારું સવજી ધુળા મળ્યું સમજો. પછી મારા હાથમાં કાંઈ આજી રહેશે નહીં.

પીંગલા—બહુ સાર તેની જરાએ તારે શીકર કરવી નહીં. હવે તુ તારા કામે સીધાવ. (કામલતા જાય છે અને હયપાલ સ્ત્રી વેશે છે તેને (આવ આઈ આવ આઈ બેસ ધીરે ધીરે જઈ પિંગલાની સાંડમાં બેસે છે તેને) લાજ કાઢેલી કાઢી નાંખ. આંધી કાઠ પુરખ નથી શરમાયછે શાને (લાજ કાઢી નાખતી નથી તેથી) ગાંડી !આંધી તે વરી સ્ત્રીઓના આજ્ઞા લાજ હોય (પિંગલા હયપાલે કાઢેલી લાજ કાઢી નાંખે છે અને હયપાલને જોઈ અચંબો પામી ઉભી થઈ) કાણ મારા વાલા મિત તમ ! ! ! ! એમ કહી બેઠે છે કીડાવાનમાં બાજુ મારી ગયા હતા તેમ જ (કામલતા વહેને) હુચ્ચી કામલતાએ અને છેતરી.

મે મુખાંચે તેના મર્મ વાક્યનો ભેદ ન કર્યો

હુયપાલ—ત્યારે પ્રથમ મને કટારી મારી તેજ કે । કીક થયું કે મારા ગુનેહગારને કામલતાએ મને મેળવી આપ્યો.

પીંગલા—ત્યારે તો તમારેને મારો બનેનો ગુનો એક સ રખો થયો માટે બનેમાંથી એકને સખ ન થવી બન્યો.

હુયપાલ—પિંગલા ઉભી રહી છે તેને પ્યારી હવે ઉભી થઈ રહીશુ કરીશ અત્યાર સુધી તો માર ચીતવન કરતાં જરાએ અ ચક્રાતી નહોતી અને મળવા ઉત્સુક થઈ રહી હતી તો હવે શરમાય છે શુ કરવા.

પીંગલા—શીએને શરમ તો હોયજ પણ ફકત હું તો આપની આજ્ઞાનીજ રાહ ભેતી હતી હવે આપની આજ્ઞા થઈ તો આ બેડી (બેસેછે.) પ્યારા જ્યારથી તમાર મને દર્શન થયું હતું ત્યારથી માર ચીત આપની પાછળ ભમરાની પેઠે ફરતું હતું સધળી વસ્તુઓ ઉપરથી માર મન ઉડી ગયું હતું. મને આ મહેલ અને અવાસ શુળી સથાન લાગતા હતા. શૃંગાર અંગારની પેઠે બાળતો હતો. મારી સર્વ ઈન્દ્રિઓ પોતાનું કામ કંટાળા ભરેલી રોતે કરતા હતા. માર મન કમળ સંક્રાયાય ગયું હતું. અને તન પુષ્પ કામ તાપથી કરમાઈ ગયું હતું આજ આપના દર્શન થવાથી માર સધળું દુખ દર્દ નાસ પામ્યું છે ને ભ્રમભૂતા મટી ભાન ઠેકાણે આવ્યું છે જેને હું દુખલુપ જાણતી હતી તથા અરચી ધરાવતી હતી તે સર્વ સુખકારી અને અમૃત સરખું થઈ ગયું છે પ્યારા ! હવે હું હરેક વાતે સુખી થઈ છું.

હુયપાલ—પ્રેમનો એવોજ મદીમા છે પ્યારી ! એ ભલભલાના ભાન ભુજાવે છે ને ચતુરને ચગડાળે ચડાવે છે.

પીંગલા—કોઈ હાજર છે કે (અંદરથી)

શુસીલા—આઈ સાહેબ શો હુકમ છે,

પીંગલા—મીઠાઈ મેવો અને દ્રાક્ષરસ લાવ અને તેની સાથે તાંબુલની પેટી લેતી આવજો.

શુસીલા—(અંદરથી) વાર આઈ સાહેબ ! આ લાવી સર્વ સામાન લઈ ધીમે ધીમે ચાલતી લંગડાતી આવે છે તેને)

પીંગલા—કમ મુશીકા ! આજ આમ કમ ચાલે છે શુ કોઈ દરદ થયું છે કે

સુશીલા—આઈ સાહેબ દઈ બદલો કાંઈ થયું નથી પણ
આપની આજ્ઞા પાળવાની આ પ્રસાદી મળી છે (આખમાં આશ્ચર્ય
લાવે છે ને મીઠાઈ વીગરેનો ધાળ નીચે મુકે છે)

પીંગલા—શુ તું પડી ગઈ છે ,

સુશીલા—પડી નથી ગઈ પણ પાડી નાખી.

પીંગલા—કાણે ,

પીંગલા—આપના દીયેરજીએ,

પીંગલા—શા માટે.

સુશીલા—આપની પાસે નહીં આવવા દેવાથી

પીંગલા—ગાંડી પુરૂષ સાથે એવડી હુજત કરીએ.

સુશીલા—ત્યારે શું આપના કાપના તામે થઈએ .

પીંગલા—જન જઈને દવા બવા લગાડ,

સુશીલા—ચાર આઈ સાહેબ (જન્ય છે જતાં જતાં) આઈ
સાહેબની મતી બગડી છે બાલ્ય લક્ષણવાળા પતીને તજી આવા
કાણીયા સાથે ચારી કરી એ ખુવાર ચવાની નીશાની છે મોટા મા
ણસને કાણ કહે હવે આંડી ચાકરી કરવાનો આપણો ધર્મ
નથી (અફસોસ કરતી જન્ય છે)

પીંગલા—(હથપાળને પ્રિતમ આરોગો આ સુદર ફળોને
સ્વદીષ્ટ મીઠાઈ !

હથપાલ—શુ હું એકલો ખાજી આટલું બધું મારા
એકલાથી ખવાય !

પીંગલા—હું તેમાંથી મારા માટે અલગ કાઢી લઉં છે
પછી તો ચાલશેને !

હથપાલ—એમ કે અલગ કાઢી લેવાનું કાંઈ કારણ

પીંગલા—આપની સામે બેસી ખાતાં વટલાઈએ.

હથપાલ—(જરા રકત નેત્રે)ત્યારે પ્રિત કરતાં નહીં વટલાય
એમ હતું ત્યારે તો પ્રથમ વીચાર કરવો જોઈતો હતો.

પીંગલા—હાથ બેડી) આમ દારીપર ગુસ્સે ન થાઓ
આ દારી આપનો સર્વ હુકમ લઠાવવા તૈયાર છે

હથપાલ—ખ્યારી વહાણમાં વટાળ હોય નહીં લે આવી
જન (જને જણ લેગા જમવા બેસે છે પિંગળા એક હાથે હથપાળને
પાંચો નાખે છે અને એક બીજાને આમન સામન ખવરાવે છે).
ખ્યારી આ ફળ તો બહુ મીઠું છે (પોતાના ખામેજા ફળે)

તે જરા આપતો ખરી (પિંગળાના મુખમાં પોતાને હાથે મુકે છે)

પીંગલા—પ્રાણવલ્લભ મીઠાઈનો કટકો લઈ) જુઓ તો ખરા આ મીઠાઈની મીઠાશ (એમ કહી હયપાળના મોઢામાં ખોસી ધાલે છે અને હાથથી મો દાબે છે એટલે)

હયપાલ—(પિંગળાને હાથ પકડી) ! આં ! આં ! આં ! આ તો મરવાના લક્ષણ

પીંગલા—આટલામાં ગભરાઈ ગયા કે ચાલો ત્યારે હાથ ધોઈ નાખો (પિંગળા પોતાના હાથે હયપાળના હાથ ધુએ છે અને ભીના હાથ પોતાની સાડીથી લોડી નાખે છે પછી દ્રાક્ષરસની શીશીમાંથી એક ગલાસમાં દ્રાક્ષ રસ કાઢીને મિતમ આની તો મઝા ચારજ છે (દ્રાક્ષનો પ્યાલો હાથમાં આપીને).

ડરમાં તું દીલ સાથ છોકરા ડરમાં તું દીલ સાથ એ રાહ
તમે પિયોને મારા પ્રાણ મધુર રસ પિયોને મારા પ્રાણ
મારા છોજી તમે જીવનન મધુર
પ્રેમ નીશાની છે દીલગનની પીયોને મારા પ્રાણ
આજ ઉમંગે મોજમજ માણો દારીની સંગે પ્યારીને ન્યારી
ન રાણો કદીએ વાજ વીવે ' હા વધુ શુ વદીએ-
મારી અરજ સાની મને વીયોગ દુખના આપશે-
આપવીજી જનશે મારો જનન ખરે આપ વીજી જનશે મારો જનન
મધુર રસ.

હયપાલ—(દ્રાક્ષરસનો પ્યાલો ખતાવીને) આની મઝા ચોર છે તે તારી મગ્ન ક્યાં કેમ છે ! ! ! પ્યાલો પીએ છે ને પોતે દ્રાક્ષ રસના પ્યાલો જરી પીંગળાને પાય છે દ્રાક્ષ રસ પી પાન ખીડાં એક એકના હાથનાખાય છે એ સર્વ થઈ રહ્યા પછી શીશી માંથી ઉત્તમ અતર કાઢી હયપાળના આખા શરીર આગે છે પછી દારીને)

પીંગલા—દારી !

સુશીલા—(અંદરથી હાં બાઈ સાહેબ રોા હુકમ છે

પીંગલા—આંહીથી આ સર્વ સામાન લઈ જા

સુશીલા—આવી બાઈ સાહેબ આવીને સર્વ સામાન લઈ જાય છે)

પીંગલા—મારા મન મોહક (હિચોળા આટ ખતાવીને)
પધારે આ હિચોળા પર (હયમાળ હિચોળા ખાટ પર બેસે છે તેને

પિંગળા પોતાને હાથે હાંચકા નાંખે છે).

કસુંબી રંગ હો ગયે એ રાહ.

ઝુલાવું (૩) પ્રિતમ પ્રેમથી;

મમ કામળ કરથી આજ, ઝુલાવું (૨)

ઓ રશીયા (૩) રંગમાં ઝુલો,

પ્રેમ હીંડોળે આજ ઝુલાવું. (૨)

પ્રેમ ઘેલી (૩) થઈ છું વાલમા;

સાંપુ તન મન હું આજ, ઝુલાવું (૨)

ખિરાળે (૩) હૃદય મંદારે;

ગાઈ ગુણ કિર્તન શિરતાજ, ઝુલાવું (૨)

વધાવું (૩) કુસુમ નેત્રથી;

ધરૂં ધ્યાન તમારું દિનરાત, ઝુલાવું (૨)

વાલમજી (૩) વાલી ન વિસરે;

ધારી અરજ હૃદય શાઝાર, ઝુલાવું. (૨)

હુયપાલ—ધ્યારી તેં તો હદ કરી ? પ્રેમ રસથી પુણું ભિન્ન-જન્મો. કામળને હવે થોડી તસ્તી આપો. અમિત થઈ હઈશ; આવ ખેસ આ હિંચાળા પર.

પીંગળા—(હિંચાળા ઉપર ખેસીને એક ખીળના કાંઈમાં કર નાંખી હિંચકા ખાય છે) નયન વિલાસી ! હારું અમને હોમો રહેવાજ દેતો નથી. પ્રેમની ખોટ, ત્યાંજ અમની ચોટ.

હુયપાલ—વાહ મધુરી ! શું તારું ભાષણ ! કાનને કેવો આનંદ આપે છે !

સાફું વિકીડીત હાંદની રાહ.

જેને કિંધા વિલાસ જગતમાં, તેનેજ સુખ ભોગવ્યું;

રાખી રામા સંગ રંગ ધરીને, જન્મિને સાર્થક કર્યું;

નિપળવી છે નાર જગતમાં, સર્વનાં સુખ કારણે;

ધન્ય ધન્ય છે અવતાર નાર દસ્તી (જે) પુરૂષના પારણે.

(ગદ્ય) ધ્યારી ! એવે મને આવવાનો ધણો સમય થયો છે.

માટે હવે મને જવાની રજા આપ.

પીંગળા—આ શું ખોટ્યા ? જનઓ શબ્દ આ સુખમાંથી કેમ નીકળે ? નાના એ તો મારાથી નહીં થાય.

હુયપાલ—તારું કહેવું ખરું છે પણ વિક્રમભાઈ ત્યાં આવશે જો મને નહીં દેખે તો મારા ઉપર ગુસ્સો કરશે. અને તેથી આપણા

મેળાપમાં અડચણ આવશે.

પીંગલા—(ગુસ્સાથી) હું છતાં કાની મગદુર છે કે તમનેએક આંગળી પણ કહી શકે ! વિક્રમભાઈ તે કાણુ ? તમારે કાંઈની પરવા ન રાખવી. આ તન મન અને ધન એ તમને અરપણુ. તમારે જોઈએ તેમ કરો. બંને ભાઈઓ મારા આગળ ચાંચણુ જેવા છે. ચાહું તો ચંદ વારમાં ચાંગી નાંખું. બે શીકર રહો રસીક !

હયપાલ—પ્યારી તારું કહેવું હીક છે ! પાણુ લઈ કરવી એ યોગ્ય નથી, ત્યાં બસતી ત્યાં જાટ નાસતી. માટે હવે રજા આપવા વિલંબ ન થવો જોઈએ.

પીંગલા—(સજ્જા તેત્ર અને ગદગદ કંઠે) પાછા ક્યારે પધારશે પ્રાણાધાર ! તમારો વિયોગ મને બહુ દુઃખ દેશે.

હયપાલ—આમ નિરાશ ન થા. તું જે વખતે તેડાવીશ તે વખતે સર્વ કામ છાડી તારી સમક્ષ આવીને ઉભો રહીશ.

પીંગલા—નિરાશ વદને) પધારો પ્રીતમ. પાછા સત્વર પધારજો. (હયપાળને જતો જોઈને)

ઈંદ્ર સભાની ગજલ.

પ્રિતમ મારો જન્ય છે, કેવો લાગે ફકડ નર;

ચાલ કેવી ચાલે છે તે વાંકા રાખી કર.

મંડિલ માથે શોભતી, મુગુટની પર;

વેશ ભુપતિ સમાન, જાણાય છે ખરે.

આંખથી ધશારતો કરી કેવો ચાલે;

ચાલ ચાલે હંસની જેમ મગનમાં માલે.

મુંદર કેવી સુરત શોભે ઈંદ્રની સમાન;

ખોટ કોઈ વાતે નહી, વહા ! શું ગુમાન.

(દેખાતો બંધ થાય છે એટલે ગદ) પ્યારા ! પ્યારા ! હવે

તું પાછો ક્યારે મળીશ ? (એમ કહી મુર્છાગત થાય છે)

—❦❦❦—

પ્રવેશ પહેલો.

સ્થળ કચેરી.

પાત્ર—પ્રધાનજી, સૈન્યાધિપતિ, વેતધાર, વિક્રમ, ભર્તૃહરી, શુભકા, બારોટ, ખમ્મનચી, ન્યાયાધીશ, કોટવાળ, શામુકાર, મારવાડી, મારશી, વીગેરે અને પાછળથી દારિદ્રાસ તથા તેનો છોકરો.

પ્રધાનજી—પણ અરે ! હવે આ રાજ્યની શી બ્યવસ્થા થશે મહારાજાએ મુળ્ય કચેરીમાં આવવું ખંધ કર્યું, હુઆ લોકોનો તોર અને જોર બહુ વધ્યું છે. સધળા દરબારીઓ અને ખંડીઆ રાજ-સ્વતંત્ર બની ગયા છે. ખીયારા વિક્રમ ભાષને કાણ ગાંઠે છે ? ગમે તેટલા તારા ચળકાટ મારે પણ ચંદ્ર વિના પૃથ્વી ઉપર પુરતો પ્રકાશ પડતો નથી. સુર્ય નહી ઉગવાથીજ ઉજ્જવળ કાળમાં લોકો જીવ રહિત અને ઉપાન વગર ઉઘાડે પગે નિડર બની ચાલે છે. અરે હાય ! અફસોસ ! અફસોસ ! (ઉડો નિસાસો નાંખે છે તેવામાં સૈન્યાધિપતિ આવે છે પ્રધાનજીને વિચારમાં લીન થએલાં જોઈ.

સૈન્યાધીપતી—(નમન કરીને કેમ પ્રધાનજી સાહેબ આપ શા વિચારમાં પડ્યા છો ? વળી આજ કાંઈ નવું ટીખજી જાગ્યું છે કે શું ?

પ્રધાનજી—(નિસ્તેજ વદને) નવું તો કાંઈએ નથી પણ દિવસે દિવસે રાજ્યની ઉલટા સુલટી ન થાય-એવામાં મહારાજા આવવાની નેકી પોકરાય છે.

વેત્રધાર—(અંદરથી) ગૌબ્રાહ્મણ, પ્રતિપાળ, અખંડ પ્રૌઢ પ્રતાપી, અરિદળ ગંજન, પરદુષ્ણ ભંજન, નેક ન્યાયવંત, ક્ષત્રિ કુળ દિપક, પ્રજાપાલક, દિન દુઃખ ટાળક સુર્યવંશી, મુગટમણી, માળવ પતિ મહારાજાકુ ધણી ખમા આ આ (આ નેકી સાંભળી બંને અન્યંત ખુશી થતા)

પ્રધાનજી—અહો ! આજ તો ધન ધડી ધન દહાડો આજ સુર્ય. કણી તરફ ઉગ્યો ? હવે તો રાત્રિ વિતિને પ્રભાત પ્રગટ થયું ?

સૈન્યાધીપતી—અને તે સાથે દુષ્ટ ધુવડોની આંખો પાળ બંધ થઈ.

વેત્રધાર—(પ્રવેશ કરીને) આજુએ ખાજુસેનિધા રાખીઓ મહેરબાન ! અપની અપની અદબસે બિરાજાએજી. મહારાજા કચેરીમે પ્રવેશ કરતે હય. (સર્વ તેમને નીચા વળી નમન કરે છે. વિક્રમ પણ તરત પ્રવેશ કરે છે ને પ્રણામ કરે છે.)

વેત્રધાર—બ્રાતા. વિક્રમભાઈની સલામ પે નિધા રખિઓ મહેરબાન ! (ભર્તૃહરી તથા વિક્રમ બંને પોતાને યોગ્ય આસને ખીરાજે છે એટલે) મહારાજા સાહેબ, શુભકા પ્રવેશ કરનેકુ રજા મંગતી છે.

ભર્તૃહરી—જલદી પ્રવેશ કરાવ (શુભકા પ્રવેશ કરે છે અને તે મહારાજાને નમન કરી ઉભી રહે છે તેને) સ્થાય જોઈને પ્રર્ષ

એવી ચીજ ગાઓ કે કચેરીમાં ખીરાજેલાના મન પ્રકુલિત થાય,
 ગુણીકા—ખડુ સાર રાજા ધિરાજ જેવી આપની આજ્ઞા.
 યૌવન ખીલ્યું આવ્યા પછી રસપાન કરો. એ રાહ.

આજે આનંદ આનંદ સર્વ વ્યાપી રહ્યો;

ભાનુ પ્રગટ થયો, શોક દૂર ગયો.

આજે.

આપે પધારી ઉપકારી કીધા અમને,

દીર્ઘ આયુષ્ય પ્રભુજી પ્યારા આપો તમને;

જન્મ સફળ થયો, ઉર અલ્પાદ થયો.

આજે.

આપે ખીરાજી આમન પાવન કર્યું,

નેત્ર સફળ થયાં પ્રજા દુખ દુખ;

ચંદ્ર છાઈ રહ્યો, જય જયકાર થયો,

આજે.

(મહારાજા સુંદર સાડી શીરપાવમાં આપી ગુણકાને વિદાય કરે છે.)

વીક્રમ—(તમન કરીને) બ્રાતા! આજે આપે પધારી અમને
 ભારી ઉપકાર કીધા છે. અમારો સુખનો સુર્ય ઉદય થયો છે તે
 સાથે આ રાજ્યનો તેમજ પ્રજાના સુખનો સુર્ય ભુમંડળમાંથી પ્રગટ
 થયો છે.

ભટ્ટરી—બ્રાતા વિક્રમ! મહાકાળેશ્વર મહાદેવજીની મહેર-
 ખાનીથી સહુ સારા વાનાં થશે. (પ્રધાનજી તરફ નજર કરીને)

નારીના કટાક્ષ પાસે પુરૂષ છે ગુલામ. એ રાહ.

કરો પ્રધાન મારા તમે, રાજ્ય તબો વૃતાંત;

સુખી કે દુખી પ્રજા છે, કહો ન રાખી બ્રાંત.

દુષ્ટજનો કાર્યમાં ફાંવે છે કે નહીં;

રાજ્યમંડળ જેવી રીતે, ચાલે છે અહીં.

નિશાળમાં વિદ્યા દેરીનું કૃત્ય ચાલે છે જોર;

હુતર કળા કૌશલ્યતાનો ફેવો ચાલે છે શોર.

પ્રધાન—

ઉપલી રાહ.

મહારાજ આપ રાજ્ય તાણું પૂછો ન વૃતાંત;

કહેતાં જીભ ચાલે નહીં, મન ધાઓ કલપાંત.

રાજ્ય મંડળનું શું પુછો; સ્વતંત્ર તે થયા;

વિદ્યા હુતર દેશમાંથી મંદ થત ગયા.

ન્યાય તો થયો વિદાય, સુખ પ્રજાનું ગયું;

આપ નહીં પધારવાથી, આ અંધારું થયું.

આજ આપઆવવાથી, શોક દૂર થયો;

પ્રગ્નનો દુખભાર ઓછો, આનંદી થયો.

ભર્તૃહરી—(સાંભળતાની સાથે એકદમ ક્રોધાતુર થઈ પ્રધાન વાજેરને) તમારા ઉપર વિશ્વાસ રાખી તમોને રાજનો કારભાર સોંપ્યો તેનું આ ફળ ! મારો તમારા ઉપર પુર્ણ વિશ્વાસ હતો. અને પુર્ણ ખાત્રી હતી કે મારું રાજ્ય મારા વિના યથાસ્થિત ચાલશે, પણ તે ધારણું મારું ભુલ ભરેલું નીકળ્યું તમે બધા પ્રમાદી થઈ તમે પણ મારી પેઠે મોજ શોખમાં પડી ગયા; ને ખીચારી રાંકડી પ્રગ્નને દુઃખના બોળ તમે કચડી નાંખી તમોને જાણે રાજ તરફની ઓછી ચિંતા હોય ! પણ વિક્રમે શું કર્યું ! તેને પણ તમારા મંડલમાં ભળ એશાચરમાં તલીન થઈ રાજ ખટપટની ચટપટ મુકી દીધી (જરા નરમ થઈ) પણ એમાં તમારો શો હોય છે ? મેંજ મોટા ભુલકરી કે તમારા ઉપર ભરોસો રાખી રાજ લગામ તદ્દન છોડી દીધી, (નિસ્વેજ મુગે) અરેરે ! મેં મારા બાળકની પેઠે પાળેલી પ્રગ્ન, તે આવા અસહ્ય સંકટમાં આવી પડી ! પણ જે થયું તે ફીક થયું ! કેવલ ઉગતાંજ ખખર પડી વૃદ્ધ મોટું થયા પછી જે જાણુ થઈ હોત તો તેને છેલ્લા ભારે મહેનત અને અતિ અડચણ પડત ખેર જે થયું તે ખર. (ક્રોધથી) મારા બંધ થએલાં નેત્ર આજે ખુલ્યાં, અને મોજ ઉંઘમાંથી જાગ્રત થયા. હવે હું સારી રીતે ચોતરફ જોઈ શકીશ, અને મારી નજરમાં જે ખરાબ માલમ પડશે તેને હું મારી દ્રષ્ટીથી દૂર કરીશ.

પ્રધાનજી—(હાથ જોડી) મહારાજ સાહેબ આપ ! આટલા ગુસ્સે ન થાઓ. શાંત થાઓ અમારા ઉપર ખોટો આરોપ ના મુકો અમોને જે મહેનત પડે છે તે અમારું મન જાણે છે. અમે પ્રમાદી તથા નિમક હરામ નથી થયા. અમારો અમારી બનતી કાશિષ કરી છે, પણ ધણી વીના ઠોર સુના છે એ પ્રમાણે હાલ તો બન્યું છે.

વાક્રમ—(હાથ જોડી) બંધુ ! જેટ બંધુ ! આપ શેવક પર પ્રકાપ ન કરો. જ્યાં સુધી આપનું લુલુ આ પાપી પેટમાં પેસે છે ત્યાં સુધી આ શેવક આપનું માહું ચિંતવવા મથન કરશે નહીં. ઉજળ-કાળમાં માથે ગમે તેટલું કપડું ઓઢો પણ જંજીર વિના પુરી છાયા ભળતી નથી તેમ આપની હાજરી વિના અમારો મહેનત મિથ્યા થઈ છે અમો એકપણ પણ પ્રમોદને તાબે થયા નથી, અને થવાના પણ નથી. મહારાજ આપના કઠોર વચનના આ મારા પાપી કાન સાંભળવાને લાયક થયા તેથી મને બહુ અકસોસ થાય છે

ભર્તૃહરી—તમારી અથાગ મહેનત છતાં આવું પરિણામ કેમ આવ્યું ?

વીક્રમ—આવા ધણીની ગેરહાજરીને લીધે લોકો નિડર થયા અને માથે શીક રાખી નહીં. જેથી અમે નિષ્કાલસ અને નિમક-હલાલ સમજતા હતા તે લોકો લાંચિયા તરકટી અને જીલમીજળાયા પ્રગ્લનો પોકાર કાનપર આવતા અમે અમારી બનતી કોશિશ કરી લોકોના પોમળ જાણ્યાં અને તેઓને આપની હજુરમાં જાહેર કરવાનું આજ ઉપાય યોજ્યો છે.

ભર્તૃહરી—(ચુસ્તારથી) ક્યાં છે તે હરામીઓ ? જલદી તેઓને મારી પાસે લાહો કે સખત શિક્ષા કરી મારા ઉકળેલા લોહીને શાંત કર.

વીક્રમ—અંધુ આપ શાંત થાઓ, હમણાંજ અત્રે સધળું આપને જાહેર થશે.

ભર્તૃહરી—(નરમ પડી) ઠીક ત્યારે (સૈન્યાધિપતિને)

ઓખાહરણના રાગની રાહ.

સુણો સૈન્યાધિપતી તમે મારા, કેમ સૈન્યમાં ચાલે તમારાં.

રોજ કરાવો કવાયન, ઘોડા દોડાવો કરી સરત,

કેમ ? બખતર રહે છે કે સાફ, સમરાવીને રાખો છો આપ.

રાખો હથીઆર આપ સુધારી, આવે કોક દીએ કામભારી.

સૈન્યાધીપતી—મુજ ઉપર ગુજરી પીતા પાદશાહ જાણી એરાહ.

નવ ચીંતા રાખો કાંઈ, તમે મહારાજ;

રીતસર ચાલે છે, સૈન્ય તણું સૌ કાજ.

સૌનાપર રાખી દામ, ચલાવું સમજ.

કદી શીર ઉઠાવા તણી, કરે નહીં મરજ.

થાયે આપ હુકમ જે વખત, તૈયાર સહિ થાએ.

દુસ્મનની શી મગદુર છતીને જાએ,

પણ મહેર કરી મહારાજ, અર્જ સ્વીકારો;

નિલ દર્શન દેવા, સેવકને ચિત્ત ધારો.

વેત્રધાર—જેવી મહારાજની આજ્ઞા. (જાય છે અને કાટવાળ તથા ન્યાયાધીશને બોલાવી લાવે છે. અને તરતજ પાછળથી ખગ્લનથી પણ આવે છે. ત્રણે જણા મહારાજને નમન કરે છે.)

ભર્તૃહરી—(કાટવાળ, ખગ્લનથી તથા ન્યાયાધીશ વિક્રમને જોઈ ધ્રુજે છે તેથી) હુઆ હરામખોરો ! હવે શું ધ્રુજે છો દુષ્ટો તમારા

ઉપર મેં પુર્ણ વિશ્વાસ રાખી તમને પુર્ણ સત્તા આપી તેનો આ બદલો
વેત્રધાર—(નમન કરીને) મહારાજ ક્રોધ ખારોટઃ આપના
દર્શનની ઇચ્છાએ બહાર ઊભો છે હુકમ હોય તો અહીં પ્રવેશ કરાવું
ભટ્ટરી—બહુ સાર જલદી પ્રવેશ કરાવ (ખારોટ આવી
નમન કરીને)

ખારોટ—ખમાં આપુને ખમાં ! ભટ્ટરી ભુપકો ઘણી ખમાં !
કવીતની રાહ.

ગૌ બ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ દીન ભંજન દયાળ;
સખ ધર્મકુ દેવે પુષ્ટી સુસ્ત નરોડી ઉડાવે સુસ્તી;
દુષ્ટકુ કરે ખેલા, ધર્મ રૂપી માલવ મહારાજે હે.
કેસ સે કરે કુસ્તી એસો રાજ ક્ષત્રી વાદ હે.
સુખે શોભો શામ માને રમત રાંજ રામ;
દુઃખકો ન જાને નામ એસો નેક ન્યાયી ભુપ હે.
હે રાજમે પ્રભુ કી મહેર બડો છસ્કો માલવ સહેર;
દેખનકી બડી લહેર ધામ બડો બીશાલ હે,
દુશ્મનકો દળ હરાવે લડાઈમે ફતેહ પામે;
કાયર દેખ ભાગ જાવે એસો માલવ પતિ મિકાલ હે;
મે ફિરઆય. બહોત ગામ દેખે બહોત રાજ ધામ;
પહેલવાન કે પેખે કામ મગર ભટ્ટરી હલ કાયોહે;
અચ્છે અચ્છેકી પીછાન દેવે દીનકુ અભય દાન;
શરણાંગતકુ પુત્ર સમાન રખણવારો બાયોહે.

કહત હે હરીજન સુનો સખ સભા જન;
સખ બાબતોમે હે પ્રખિન દાના માલવ પતિ મહીપાળહે;

ભટ્ટરી—પ્રધાનજી ખજનચી ઉપર ચીકી લખી આ ખા-
રોટજીને એક હજાર સુવર્ણ મહેર તથા સેલા પાંચડીનો શીરપાવ
આપાવો.

પ્રધાન—જેવી રાજેદની આજ્ઞા.

વીક્રમ—અને તે સાથે તેમને અત્રે આવવા આમંત્ર પત્ર
કરવું.

પ્રધાનજી—બહુ સાર (પ્રધાનજી ચીકી લખી મહારાજની
સહી કરાવી ખારોટને આપે છે તે લઈ ખારોટ નમન કરી વિ-
દાય થાય છે.)

વીક્રમ—ભાત ! કાટવાર, અને ન્યાયાધિશને બોલાવવા હુકમ થવો જોઈએ.

ભર્તૃહરી—તેઓનું આજ્ઞ શું કામ પડ્યું છે ?

વીક્રમ—જે કામ છે તે સધળું ખગ્ગનચી ક્રાટવાળ તથા ન્યાયાધિશનુંજ છે તેઓજ આપણા રાજની પાયમાલીનો પાયો નાખનાર છે તેના કર્તવ્યની વાત રાજના કાનમાં કહે છે તેથી

ભર્તૃહરી—(આશ્ચર્યતાથી) એમ કે ! (સંક્રાંધથી વેત્રધારીને) બન્યો કાટવાર તથા ન્યાધિશને બોલાવી લાવો.

વેત્રધાર—જેવી માહારાજની આજ્ઞા (બન્ય છે અને કાટવાળ તથા ન્યાયાધિશને બોલાવી લાવે છે અને તરતજ પાછળથી ખગ્ગનચી પણ આવે છે ત્રણે જગ્યા મહારાજને નમન કરે છે.

ભર્તૃહરી—(કાટવાળ તથા ખગ્ગનચી તથા ન્યાયાધિશ જો વિક્રમને દોષી ધ્રજ છે તેને હુન્ન્યા હરામ ખારો હવેનુંજ જો શું દુષ્ટો તમારા ઉપર મે પુર્ણ વિશ્વાસ રાખી તમને પુર્ણ સત્તા આપી તેનો આ લાભ કે ! પ્રપંચીઓ ખગ્ગ પીરો તમારે કાળુ મોઢુ આંહીશુકરવાટે પાડ્યું કૃતરાજો મારે બણ ખાઈ હરામ કાધુ વિક્રમ આ હરામખારોની સઘળી મીઠકત નામે ફરી તેમને કદ કરો અને આ પારસી શેઠ જ્યાં સુધી સંતોષ ન થાય ત્યાં સુધી તેઓને તમારાથી અને તેની રીતે શીક્ષા કરો આ પારસી શેઠ તેમની માલમતા પુર્ણ રીતે પામે એટલે આ બંને દુષ્ટોને મારા રાજ્યની હદ બહાર કરો જેને એ સળધી હવે મને કાંઈ પુછવાપાવું રાખશેજ નહીં. દોહલતચંદ શેઠ અને પુનમચંદ મારવાડી માટે નંબર ૧૯૦૩ અને ૧૯૫૯ના બંને સીપાઈને પકડી મંગાવો તેઓની પાસેથી સદરહુ બંને સેઠોની માલમતા લઈ તે શેઠોને પાછી સોંપો અને ખુટતી રહે તે આપણી તીન્નેરીમાંથી પુરી કરી બંનેનું મનસંતોષ થાય તેમ કરો અને સીપાઈઓને જીવતા સુધી શુળી ઉપર લટકાવી રાખ્યા કે ફરીથી આવો અન્યાય કોઈ પણ કરે નહીં (કાટવાળ તથા ન્યાયાધિશને સીપાઈઓ બાંધી કદખાનામાં લઈ જાય છે જતાં જતાં).

કાટવાળ—હાથનાં કયાં હાથે વાગ્યા પાપ કોઈનું સચુ થતું નથી.

ન્યાયાધિશ—આવી છોકરાઓનું શું થશે ? (બંનેને લઈ ગયા પછી).

વીક્રમ—જેયું બ્રાતા ! આપની આ દીલી રાજ લગામનું ફળ ? જ્યારથી મારે કાને વાત આવવા લાગી ત્યારથી હું તેની તપાસમાંજ મથ્યા કરતો હતો.

ભરૂંહરી—શાઆશ છે વિક્રમ ! તેં આજ મારી પુર્ણ આંખ ઉઘાડી ! અને મારી કંલકર્ણની ઉંઘમાંથી હું આજજાગ્યો. હોઉં એમ જણાયું. હું જેના આધારે આ સુખ અને વૈભવ ભોગવું છું તેજેજ મેં દુઃખના ભોજ તજે કચડી નાંખી છે. મને બધી પ્રજા પાળક કહે છે પણ હું તે નામને ગ્રાજ્ય નથી. પણ પ્રજાપીડના નામને લાયક છું. આખું રાજ્ય જેના વડે શાન્તી રહ્યું છે અને જેના લોધ હું બળવાન બન્યો છું. વળી જેઓ મારી આજ્ઞાને ઉત્તંઘન કરવાને આનાકાની કરતા નથી તેઓને એકદમ મેં ભર સમુદ્રમાં હડસેલી મુક્યા છે. કેવી મારી મુખાર્ધ ? ધિકાર છે મને કે સર્વનું સુખ હરી લખા હું એકલો સુખ સાગરમાં મહાકું છું. આ ગન્યાયનો જવાબ હું ધર્માસન આગળ મું દમશ (અકબા કરે છે. અને પુર્ણ પગાય છે).

વીક્રમ—(તે વેતરને) બ્રાતા ! જેટ બ્રાતા ! “ ગતં ન સો-આમી ” જે વાત બની ગઈ તેના શોચ કરવો એ મિથ્યા છે; હવે થી કામ ન વિગણે એના ઉપાય ગાળવા વેતરને, જગ્યા ત્યાંથી સવાર ગળી દરેરાજ કચેરીમાં પધારવા મંદરયાની કરશે તો પ્રજા વંપર મોટો ઉપકાર કર્યો ગણાશે, અને આપનો કામ પણ અવાર્જ-વાદ ગણશે નહીં. આકી તો અમે આપની છાયામાં છીએજ !

વેતરધાર—(નમન કરીને) મહારાજ સાહેબ ! બહાર ઉભેલો બ્રાહ્મણ આપને મળવાને ઇચ્છે છે ! હુકમ હોય તો પ્રવેશ કરાવું.

ભરૂંહરી—જલદી પ્રવેશ કરાવ !

વેતરધાર—જેવો મહારાજ સાહેબનો હુકમ. (નમન કરી ગય છે અને દારિદ્રાસને છોકરા સહિત તેડી લાવે છે. કચેરીમાં પગ મુકતાજ કચેરીનો ઘાઠ વેંછ ચક્રિત થઈ જઈ પાછે પગે પાછા જ વાતી નૈયારી કરે છે તે વેંછ).

ભરૂંહરી—મુદેવ ગભરાઓ નહીં. અહીં આવો (દારિદ્રાસને છડીદાર આગળ ઠેલે છે તે પાછો જતો જાય છે એટલે) બીજો માં બીજો છો શા માટે ? સુખથી પધારો.

દારિદ્રદાસ—કચેરી અંદર પ્રવેશ કરી મહારાજને ઉતર ન આપતાં મોટાં તખ્તા લણી જોઈ મનમાં) આજ ! આજ ! પેલું સામું આરણ્ય ઉઘાડું છે ત્યાંથી નાશી જઈ (વળી વિચાર કરીને) ના ! ના ! નાશવું એતો હીક નહીં, નાકે કામ સી રીતે થશે ? (પુરશી તરફ જોઈને) આતે કેવું આસન ? નિચે વળી જગ્યા ને અધર ખેસવાનું ? આતો સધળા મુર્ખજ જણાય છે. આવા રૂપાળા રંગીલા લુગડાં અને ધરણા ગાંડા પહેરીને આવ્યા છે તે શું કાંઈ આંધી લાકડાં બાકુ બાકુ જમવાના છે કે શું ? વળી આમાં કેટલાક ખેડા છે, કેટલાક ઉભા છે, એ શું ? એમને ખેસવા માટે આસન ન હોય તો ભોંય ખેસવામાં તેમના આપનું શું જાય ? વળી આ અધર ખેડેલા હાથમાં પતરાળું રાખી જમશે કે શું ? બલે બધા ગમે તે રીતે જમે, પણ બંદાતો ખાસું પત્રાળું પાથરી પલાંડી વાળી માટે દાખીએ જમશે.

છોકરો—આપા ! આપા ! શા વિચારમાં પડ્યા છો ? (આંગળીથી દેખાડીને) આ બધી ચીજો આપણા ઘરમાં હોય તો કેવું સારું ?

દારિદ્રદાસ—(છોકરાનું મોં દાખી બોલતો બંધ રાખે છેને હજારેથી) બનો રે મુરખ !

ભર્તૃહરી—મહારાજ છોકરાનું મોં કેમ દાખો છો ? છોકરો શું કહે છે ?

દારિદ્રદાસ—(જાણે ઉધમાંથી જબકી ઉઠતો હોય તેમ કાંઈ નહીં રાજધિરાજ ! એતો સહેજ છોકર મુર્ખ છે તે મિથ્યા બકવા કરે છે.

છોકરો—આપા ! આપા ! (મહારાજનું આસન બતાવી) પેલું પીળું પીળું દેખાય છે તે મારે ખેસવા માટે માગી લેજે હો કે ?

દારિદ્રદાસ—(છોકરાને લપડાક મારીને ધમકાવે છે) પાછો ખાલ્યો નાદાન ! (છોકરો રડે છે તે જોઈ).

ભર્તૃહરી—મહારાજ ? કેમ છોકરાને રડાવો છો ? તેને શું જોઈએ છીએ ? ને આપનું મધારવું કેમ થયું છે ?

દારિદ્રદાસ—(બે હાથ જોડી નમન કરતો)

હરીગીત છંદની ચાલ.

માલવપતિ મહારાજ આજે,

આપ પાસે આવીઓ;

અમર કરવા આપને હું.

(જેળીમાંથી કાઢીને) અમરફળ આ લાવીઓ.)

આરોગીને આપ થાઓ અમર,

પાળો પ્રજા પુત્ર તુલ્ય;

ન્યાય ચુકવો નેહી થઇને,

આવે નહી કોઇ દીન ભુલ.

રામ રાજ્ય છે આપનું,

નથી દુઃખ અહિં કોઈ વાતનું;

ફળ લઇ શીરપાવ આપો,

કાપો દુઃખ રંક જાતનું.

ભર્તૃહરી—(ફળ જોઇને) મહારાજ ! આ ફળ આપની પાસે ક્યાંથી આવ્યું ?

દારિદ્રાસ—કૃપાસાગર મારી દરિદ્રતાના દુખથી હેરાન થઇ તે દુઃખ દુર કરવા માટે મેં શીવશંભુની આરાધના કરવા માંડી, મારી ચાકરી તપાસી જોઈ તથા તેમની તરફ સંપૂર્ણ ધ્યાન જોઈ મારા ઉપર પ્રસન્ન થઇ આ એક ફળ આપ્યું છે. તે આપની વખત કહ્યું છે કે જે આ ફળ ખાશે તે અમર થશે. માટે તે ફળ, આપને યોગ્ય જાણી, આપને અર્પણ કરવા સાથે આવ્યો છું. મારા જેવા દારિદ્રને આ ફળ ખાધાથી શું ફાયદો ? આપ જેવા સંપતિવાન, પ્રજા પાળ, સર્વ ભૌમ્ય અને અનેક સુખના ભોગી આ ફળ ખાઇ અમર થાય તો ઉભયને સુખની શીમા રહે નહીં માટે મહારાજ ! આ ફળ લઇ મારી મનો કામના પુરણ કરો (ફળ આપે છે તે લઇ).

ભર્તૃહરી—ભુદેવ, તમારી શી ઇચ્છા છે ?

દારિદ્રાસ—માન્યવાન આગળ શું લાખવું ? જેવી ભુખ તિની મરજી !

ભર્તૃહરી—(વિક્રમને) બ્રાતા વિક્રમ ! આ ભુદેવને ચાર લાખ સુવર્ણ મહોર અને પાકુ સીધું તથા સેલાં પાધડી અને કડાનો શિરપાવ આપી સુખાસનમાં ખેસારી બહુ માનથી વિદાય કરજો.

વિક્રમ—જેવી જેટ બ્રાતાની આજ્ઞા ? (દારિદ્રાસને) ચાલો અહારાજ ? (જવા માંડે છે એટલે).

ભર્તૃહરી—(દારિદ્રાસને) કેમ કાંઈ બીજી ઇચ્છા છે ? જે

કાંઈ તમારી કૃષ્ણ હાથ તે સુખેથી બોલવે. શરમાતા નહીં.

છોકરો—બાપા ! બાપા ! (મહારાજનું આસન બતાવીને)
પેલું મેં દેખાડ્યું હતું તે અપાવેને ! નહીં, તો હું તો નહીં આવું
આ બેભા. કહી અદ્ય વાળી બેભા રહે છે તે બેધ).

ભર્તૃહરી—કમ ! છોકરાને શું બેધએ છાએ !

હારિદ્રાસ—અહો કૃપાવતાર ! જે માગ્યા મેં જાણ કરે
અંગ કલ્પવૃક્ષ જેમ મનની કૃષ્ણ સંપૂર્ણ કરે તેમ આજે આપે
મારા ઉપર અતિ કૃપા કરી છે, અને મારા ધાર્યા કરતાં મને આગ
જાં મળ્યું છે, હવે મારે બીજી કાંઈ ઇચ્છા નથી પણ આ છોકરો
આપના આસન જેવું આસન લેવા માટે રહે છે અને તે હક લઈ
અહીંથી આવેા ખસતો નથી. (છોકરાને મુખ ! માળો મુખ,
આપણે તે આવું આસન શોધે કે (છોકરાના હાથ પકડી ખેંચી
ને) હાલ ! હાલ ! એ કરતાં સરસ તને બીજું આસન અપાવીશ
(બેભાની જગ્યાએથી ખસતો નથી એટલે)

ભર્તૃહરી—(વિક્રમને) તેને આપણી બુની પંડલા કંચનની
ખુરશી આપી રાજ કરવું. બાળ હક છે. નાદાન છોકરાં કાંઈ સ-
મજે છે !

છોકરો—(ખુશી થતો થતો) બાપા ! એ આસન ઉપર
હું બેસીશ હો ! !

વિક્રમ—(નમન કરી) ગહુ સારું “ છોકરાને ” ચાલ છો-
કરા વિક્રમ. હારિદ્રાસને છોકરો ત્રણે જાણુ જાણુ છે જતાં જતાં અખંડ
કલ્યાણ ! શિવમસ્તુ ! પ્રસન્ન સ્તુ ! “ કહેતો કહેતો જાય છે, ”

ભર્તૃહરી—પ્રધાનજી જે આ ત્રણ જગ્યાએ ખાલી પડી છે
તેના ઉપર યોગ્ય ને ખાનદાન માણસોની નીમનોક કરીએ. આવા
નાદાનોની આવી બેભમદારી જગે આપણે નહીં.

પ્રધાનજી—ગહુ સારું મહારાજ ! આપ એ શીકર રહો.

ભર્તૃહરી—તમે તમા ભાઈ વિક્રમ બંને જાણુ મળી પુરમાં
તથા આપણા તાબાના અવર રાજ્યમાં તપાસ કરી જે જે દોષો
તમારી દ્રષ્ટીમાં આવે તેમાં જે કાંઈ સુધારો તથા વધારો બદલો
કરવો પડે તેમાં મારી સંમતી હઈ તમારો મરજી મુજબ બંદોબસ્ત
કરવો.

પ્રધાનજી ! જેવી મહારાજની મરજી હુકમને આપીન છું.

સૈન્યાધીપતિ—મહારાજ ! ખબતની જેવકુદાઈથી લસ્ક-

રનો પગાર બહુ મહીનાનો ચઢી ગયો છે માટે અપાવવા હુકમ થ-
વા નોંધ્યો.

ભર્તૃહરી—બહુ સારું ! તેની તજવીજ કરી અપાવવાનો !
ખંદોખસ્ત કરીશ. મને અત્રે આવવા ધણો વખત થઈ ગયો છે માટે
હવે કચેરી ખરખાસ્ત થતી નોંધ્યો.

પ્રધાનજી—જેવી મહારાજ સાહેબની મરજી. (વેત્તવારીને)
કચેરી ખરખાસ્ત કરો.

વેત્તવાર કચેરી ખરખાસ્ત (સર્વ જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો

સ્થળ અધિશાર.

પાત્ર—ધોડાના ખાસદારો, સ્વારો, વિક્રમ, અને પાછળથી
હયપાળ. (કેટલાક ધોડાઓને નવરાંવે છે કેટલાક ધોડાની ચાકરી કરે
છે, કેટલાક ધોડાની પાસે પાસે પડેલી લાદ તથા ખરાબ થયેલી ધાસ
ના ટોપલા ભરી ખીખરે આપે છે, કેટલાક ખરાબ થયેલી ધાસ
વીગેરેના ટોપલા ઉકરડામાં નાંખવા જાય છે, કેટલાક ધોડાને માટે
ઢાળાના તોખરા ભરી લાવી ધોડાના મોઢે ચડાવે છે, કેટલાક ગાડીઓ
વીગેરે સાફ કરે છે, વીગેરે કામ ચાલી રહ્યાં છે. અવામાં વિક્રમ
આવી પ્રવેશ કરે છે. સર્વ પોત પોતાના કામમાં મુગ્ધાંચા દેવાથી
ઢોધને વિક્રમ આવવાની ખબર પડતી નથી અને દડા ગાળ કરે છે.
તે વેળા.

વિક્રમ—કેમ હયપાળજી નથી કે ! આ શબ્દ સાંભળી બધા
વીક્રમ સાસુ જોઈ સ્તબ્ધ થઈ જાય છે એક નોકર પાસે આવી

નોકર—(મનન કરી) ના સાહેબ તેઓ તો કાંઈ બહાર
ગયેલા છે.

વિક્રમ—શા કામ પ્રસંગે !

નોકર—સાહેબ કામનું તો—(અમ કંઈ ખોસતા અચાની જાય છે)

૨ નોકર—(મનમાં લાગે તો કાંઈ આંખો છે રાજ હેરાન
કરે છે માટે સમય આવ્યો ચુકવો નહીં લાવ વાટી નાંખુ ત્યારે
(૧ લા નોકરને લાઈ અચકાય છે શા કાટે) જે જાણુનો હોય
તે કહી દેને.

૧ નોકર—ક્યાં ગયા છે તેની મને ખબર નથી.

૨ નોકર—અહીં બરાબર રહે છેજ ક્યાં ? કોણુ જાણે ક્યાં ફરે છે.

૩ નોકર—(મનમાં આને ઠીક કહ્યું હવે મારે બોલવું જોઈએ અને વિક્રમ ભાઈની ધ્યાનમાં પણ ઉતરશે (ચાસન) મહારાજદીવસમાં એકાદ કલાક અન્ન રહેતા હોય તો તેમનું પુર ભાગ્ય બીક આવી ઘોડાનો તપાસ કર્યો કરી ન કર્યો અમને ભણાવી તરત પાછા ચાલ્યા જાય છે.

વિક્રમ—ઠીક ચાલો જઈએ અંદર (વિક્રમ આગળ અને પાછળ બીજા મળી ઘોડાઓની પાસે જાય છે વિક્રમ ઘોડાઓને, તપાસે છે તેમાં કેટલાક દુર્બળ કેટલાક દર્દી કેટલાક મરણ પથારીએ પડેલા કે જેમાંથી જીવ જતા કેટલાકને ગીધ ગરજણુ નથા કાગડા કોચી રહ્યા છે આવો દેખાવ જોઈ ત્રાસ પામી ખુબ ગુસ્સે થાય છે તેથી નોકરોને) હરામખોરો ? તમે આવો તપાસ રાખો છો ? તમારાથી ઘોડા સંભાળતા નથી એવકુદો આ શી સત્યાનાસની ? પાટી વાળી છે મહારાજનો પગાર શું હરામનો આવ્યો છે જુઓ બીજી વખત આ પ્રમાણે માલમ પડશે તો તમારે માટે મારે મોટા વિચાર કરવો પડશે (એવામાં હયપાળજી બહારથી આવે છે તે વિક્રમ મને જોઈ ચમકે છે ને હાજી નરમ થઈ જાય છે તો પણ સલામકરી ઉભો રહે છે તેને) કેમ હયપાળજી તમે તો અશ્વશાળાની તપાસ બરાબર રાખો છોને અશ્વોને તો બહુ સારા સુધાર્યા અશ્વોની તો આટલી બધી માવજત થાય છે કે બિચારા બિજાના ઉપરથી ઉઠવાને પણ શક્તિમાન નથી થન્ય છે તમોને તમારા જેવી બધા નોકરી કરતા હોય તો બિચારા માલીક ને અશ્વો વિગેરે રાખવાની જરૂર પડે નહીં આખો દહાડો બહાર ફરવું ને સેલ સપાટા કરવા ધણીનો પગાર ચંદે છે પછી શીકર શી છે તમારા જેવા નફ્ટ અને નીમકહરામ નોકર આજ સુધી મેં કોઈ જોયા નહીં શરમાઓ શરમાઓ ને ધણીના પૈસા હક કરીને ખાઓ બહુ બેદરકારીપણુ અને બિનકાળજી આ યવુ એ સાર નહીં જો ફરીથી આવી તમારી વર્તણૂક માલમ પડશે તો મારે તમારા માટે મહારાજન સુધી જોવું પડશે.

હયપાળ—કૃપાનાથ માફ કરશે ફરીથી આવું જોવામાં નહીં આવે (મનમાં) ફરીથી આવી આવવા પામીશ નહીં તો ?

વિક્રમ—હાલ તો હું જાઉં છું પણ યાદ રાખજો કે ફરીથી આમ થાય નહીં.

હૃયપાળ—જહુ સાર સીધારો સાહેબ વિક્રમ જાય છે તેને મનમાં) જમ્યા વીક્રમ તને થોડીજ ખબર છે કે હું કેવા હોદા ઉપર છું અને કોનો માનીતો છું ધાર તો ભત્રીજીને પણ ભરમ કરી નાખ્યો તો તું શા વિશ્વાસમાં છે મેં જે તારા આટલા વેળા સહન કર્યા છે તે ફક્ત તારી આખર જાળવવા માટેજ હવે જોજો કે આહે પરિમાણ શું આવે છે કાલું ત્યાંથી કાપવું એજ વધારે ઉત્તમ છે (આસન) કેમ આલ્યા પાનિઆ તમે કાંઈ વિક્રમ ભાઈ બોલ્યા કે !

પાનિઆ—સાહેબ અમારી તો ધુળ કાઢી નાખી અને એ દલા જધા ધમકાવ્યા કે અમે તો સાહેબ એક શબ્દ પણ ન બોલી શક્યા

હૃયપાળ—(મોટા ગુમસ્થી)અહીં હીક છે જોઈ લાવશે ,

લાલિઆ—(મનમાં હો તારી હુની આ તો કાપને નેડી ગાઉં છું એનો માજક વિક્રમભાઈને હું જોઈ લેવાનો ?

પાનિઆ—સાહેબ ઘોડાને દાણા આપવાને વખત થયો છે.

હૃયપાળ—(કોધથી મોટે સાદે) જહુ સાર ! લે આ કુંચી. કાઠારમાંથી દાણા કાઢી ઘોડાને મુકે ગધેડાઓને કાંઈ વાતની ગમજ, ના પડે એમને અંદર લાવવાની શી જરૂર હતી ?

લાલિઆ—એમ તે હું કરીએ પોતેજ એકદમ અંદર આવીને ઉભા તે હું કાઢી મુકીએ ?

હૃયપાળ—(ગુસ્સાથી) જધાં માંડી મુઆ હસો જહાર કાઠ મરે ત્યારે ખબર પડેને જાઓ લાદ ઉઠાવી ઝાડુ ભાડુ કાઢી સાફ કરો અને પછી ઘોડાઓને દાણા મુકા

પાનિઆ—જહુ સાર (કડી લાલિઆ પાનિઆ વિગેરે જાય છે

હૃયપાળ—(ખુશી થતો)

મારા ભગ્ય તણો નહીં પાર એ રાહ.

મારા નસિય તણો નહીં પાર,

મને મળી ખિંજળા નારી.

માજવ પતિની તે છે મહિલા રૂપ તણો ભંડાર;

મન મોહક થઈ માતુનિ મારી ધન્ય મારો. અવતાર મારો,

એક સ્ત્રી હું પતિ સેહનો કામદેવ અવતાર;

નિત્ય નવ નવિ મોજ મળ્યાવે ઇનામનોનહીં પાર, મારો,

વિક્રમ સરખા લુડાની કાંઈ નથી મને દરકાર;
 ખ્યારી મારીને સમગ્રવી કઢાવુ દેશની પાર,
 (ગદ્ય) ચાલ પ્રાણ ચાલ અત્રે આવે અવસર ધણો થયો
 માટે તે મારા વિરહની વ્યથામાં પીડાતી હશે (ગય છે)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ પિંગળનો મહેલ.

પાત્ર—કામલતા પિંગળા ભત્રીહરિ અને પાછળથી હયપાળ;

કામલતા—આઈ તમે તો બાળે યૌવનનો આગળ ન દો !
 શી તમારી કાંતી અંગની યોગ્યતા અને ભાવજુની મધુરતા ! !
 આપની શરમાળ અપશરાઓ પણ આકાશમાં પરી.

પિંગળા—તે વિના મહારાજન ચાલે કેમ શુ તેમને રાણી,
 ઝોતી ખાટ છે ત્રણસે ને સાડમાંથી મને એકને પસંદ કરી તે કંઈ
 મારા રૂપ વિના (નેરાનો શબ્દ સાંભળાય છે.

કામલતા—આઈ સાહેબ હ્યો મહારાજન સાહેબ તો પધાર્યા
 હવે હુ તો બહિષ્કૃ પણ પેટી વાત બાદેર ન થાય દો ! આવ
 ચેતથી રહેજો.

પિંગળા—સ્મિત હાસ્યથી બન ગાંડી બન એ વાતથી બે
 ફિકર રહે બાળ થાય ત્યારે તો ત્રીયાચરિત્રને ધિકારજ છે (કામ-
 લતા ગય છે અને ભત્રીહરિ આવેછે પિંગળા આમ તેમ ફરે છે,
 ભત્રીહરી કાચ ઉપર ખેસે છે તે પિંગળાને ફરતી નોંધને)

ભત્રીહરી—વાહ તેમની હંસગમની ચાલ કેસરી સીંહ જે.
 વા બંતી કડી બાળે શરીરના બે લાગ સુચવતી ના હોય શુ તેનું.
 નાબુક શરીર અહાહાહા ! ! શુ પરમેશ્વરે ! મારા ! ઉપર મોટી
 કૃપા કરી છે ! ? વિગ્રવકર્માએ મારા માટેજ તેને પ્રલસદની વેળાએ
 ઘડી હશે આતી મન મોહક મહીલાને તજી કાણુ મુખી અક્ષય
 ગહેવા ચઢાય આજ પ્રિયાનુ ચીત કાંઈ ઉદવેગમાં હોય એમ જ-
 ગાય છે કારણકે હુ આવી અહી ક્યારનો ખેડો છુ તેનું પણ તેને-
 ભાન નથી (પિંગળાને) પ્રિયા વહાલી આમ આવો ને શુ
 નિહાળો જો શબ્દ સાંભળી પડીત થયા જેવો ડાળ કરી)

પિંગળા કાણુ પ્રાણુ વલ્લભ આપ અહી કાયરના પધાર્યા
 જો અહો હુ કેવી મુખી કે મને આપના આવવાનું પણ જાન,
 ન રહ્યું (દીક્ષગીરી બતાવે છે.)

ભર્તૃહરી—પ્રિયા ! દીલગીર ન થાઓ, તમે આજે શા વિચારમાં ગુંથાયાં હતાં ?

ભર્તૃહરી—ખીંતે સો વિચાર હોય ! ફક્ત આપના ધ્યાનનોજ વિચાર, પ્રાણનાથ ! સમય વ્યતિત થયો પણ દારીને દરજ્જા દેવા આપ પધાર્યાં નહીં, શીકરમાં હતી. સ્વામિનાથ ? આપનો વિયોગ મને બહુ કટકારી થાય છે, (જરા આંખમાં પાણી લાવી) આપ હરધડી મારી પાસે રહો તો સારું અગર કચેરી વીજેરમાં મને સાથે રાખો તો સારું, હવે મારાથી તો આપનો વિયોગ સહન નથી થતો (ઉઠો નિશ્વાસ નાખે છે,)

ભર્તૃહરી—પ્રિયા ગભરાઓ નહીં, આમ છેક નિર્જળ થતાં હશું ? તમે તો સમજી જો, કચેરીના કામ એનાજ હોય છે.

પિંગલા—ત્યારે શું તમને મારા કરતાં કચેરી વહાલી લાગી ? હવે મને જીવવાથી શું સાર્યક છે ? (એમ કહી મરવાનો ડોળ કરે છે તે બંધ.)

ભર્તૃહરી—વહાલી ! વહાલી ! આ તું શું કરે છે ? આમ કરી તું શું મને વધારે દુઃખી કરવા માગે છે ? તું સમજી થઈ આજ કેમ ગાંડી બને છે ? બન્યો, હવેથી હું વધારે વાર કાંઈ પણ સ્થળે નહીં રોકાઉં, પછી કાંઈ ?

પિંગલા—તો તો આપની મારા ઉપર મોટી કૃપા થઈ, અને મને પુનઃ જીવદાન આપ્યું પણ આજે આપને આટલી બધી વાર કેમ થઈ ?

ભર્તૃહરી—પ્રિયા ! તમારા પ્રમાધીનમાં મારાથી કચેરી વીજેરમાં બીજાકુલ જવાતું નહોતું તેમ કાંઈ પણ કામમાં લક્ષ્ય અપાતું નહોતું તેનો કેટલાક અમલદારો વિગેરે એ લાલ લઈ, સ્વતંત્ર બની પોતાની મરજી મુજબ વર્તી પ્રગળે બહુ પીડતા હતા. તેઓને આજે પકડી મંગાવી તેઓને કેસ ચલાવી ફેસલો આપતાં આટલી બધી વાર થઈ.

પિંગલા—મુઆઓને મદતનું ખાતું ને મસીદે સુવું. રડ્યા-ઓને મોટા પગાર આપી ઉંચા હોદ્દા ઉપર અગવ્યા તોએ મુઆઓથી સખાઈ રહેવાતું નહીં.

ભર્તૃહરી—(ફળ ગતાવીને) સોયથી ગજલની રાહ.

ફળ આ વિગ્રથી મળ્યું તે, લે તું પ્રિયા માહરી;

આરોગીને જા તુ અમર, કર સુખી કાયા તાહરી.

તુંજ થકી આ દેહ મારી નમે છે પ્રિયા સહી;
અમર કરવા આવ્યો ખ્યારી, ફળ પાસે લઇ તાહરી.
રાણી મારી મૃગાનેની, જોઇ ખુસી થાજી વેણી.
મુખનો મટકો તે વળી લટકો, ચટકો શુદ્ધ હરી માહરી.

પિંગળા—પ્રાણનાથ ! આ ફળ ખાધને હું શું કરું ! એ ફળ
તો આપનેજ યોગ્ય છે. આપ અમર રહેશો તો મને અને સધળી
પ્રજાને સુખી કરી શકશો.

ભર્તૃહરી—વહાલી, એ બધું તમારા વિના વૃથા છે.

પિંગળા—પ્રાણેશ્વર ! આપ સમજુ થઈ કેમ બુલો છો? જો
શ્રીધીજી રાજના કાજ થતાં હોત ! તથા સંસારનો સધળો ભાર
ઉઠાવવા સમર્થ હોત, તો પછી પુરૂષ સંજ્ઞવાનું કામ અછીકાર શું
કરવા કરત ? વળી--

છરખા.

નરપાખી જે નાર, કલંક કરોડો એસે;
નરનાખી જે નાર, પરાયા નર ત્યાં પેસે.
નરનાખી જે નાર, પુકે સૌ તેની જુએ;
નરપાખી જે નાર, પાણી પોતાનું ખુએ.
નરપાખી નારી એકઢી, વડો તેહમાં વાંક છે;
વળિ વિશ્વમાં નારી નર વિણુ હશે, એતો આડો આંક છે.
નરપાખી જે નાર, છેક હળવી તે તરણું;
નરપાખી જે નાર, હોય રણમાં જેમ હરણું,
નરપાખી જે નાર, જેમ વગડાની વાગળ;
નરપાખી જે નાર, કરે છે નિંદા પાગળ.
નરપાખી જે નાર, એકઢી, અછિ સુની સરવ છે;
વળી માન ન પામે માનુની, ગળી જાય જસ ગરવ છે.
(ગદ્ય) માટે પ્રાણનાથ તમે આરોગો.

ભર્તૃહરી—વહાલી ! હું અમર થઈ તારી વિરહ બ્યથા હું
કેમ સહન કરી શકું ? તારા વડેજ મારો દેહ આ ઉભો છે, ને તુંજ
મારો જીવનહાર છે, તુંજ મારા સર્વ સુખનું સ્થાન છે, તુંજ મારી
ચક્ષુ છે, તુંજ મારું ચૈતન્ય છે; તુંજ મારું તતમન છે. અને તારા
વડેજ હું સહિના સર્વ કામ કરી શકું છું; માટે વહાલી આ
ફળ તો તમેજ પ્રાપ્ત કરો.

પીંગળા—નાન, પ્રાણનાથ ? જે તે કેમ બને । એ તો આપજ આરોગ્ય મારા સમ હવે વધુ મેલો તો.

ભર્તૃહરી—આરોગ્ય મારા સમ હવે વધુ મેલો તો તમારેજ આરોગ્ય પડશે. તમારા વિના મને સર્વ સુખ આકરાં છે.

પિંગળા—પ્રાણનાથ । આ તો અભુગત કહેવાય ? કીક છે લાવો ત્યારે (ફળ લે છે.)

ભર્તૃહરી—કેમ વહાલાં ? વળી શા વિચારમાં પડ્યા ? આરોગ્ય જાઓને.

પિંગળા—સ્વામીનાથ । સ્નાન પુજન કર્યા પછી જમવું એ ઉત્તમ છે.

ભર્તૃહરી—જેરી તમારી મરજી. પ્રિયા । દર્શનનો સમય થયો છે માટે હવે મને જવાની રજા છે ?

પિંગળા—મારે આપને રજા શી આપવાની હતી । ફક્ત એટલુંજ કે પાછા વહેલા પધારજો. આ દાશીને હૃદયથી દુર રાખશો નહીં.

ભર્તૃહરી—નયનાનંદ ! આમ છેક ગાંડા કેમ થાઓ છો ? હું તો આ આવ્યો ? (ભર્તૃહર જાય છે ને પિંગળા ફળ જોઈ વિચારે છે).

પીંગળા—અરે ! આ ફળ ખાઈ હું શું કરું ? આ ફળ તો મારા દયાનંદને યોગ્ય છે । તે અમર થાય તો મને સુખની કાંઈ ખાકો રહે નહિ. મને મારા જીવન પર્યંત મોજ વિલાસ મળ્યા કરે. હું અમર થવાથી મારું શું હોત થવાનું હતું ? મહારાજ તેની આગળ શું વિસાતમાં છે ? કેવો મારા વાલાનો રોડ ? કેરી તેની આલવાની છટા ! કેવો તેનો ચમ્પુ મિલાપ ! કેવી તેની નેન નચાવવાની ખુશી ! શી તેના મુખની સુંદરતા ! રમણીય તેનું હસવું ! કણ્ઠને આહ્વાદકારી તેનું મૃદુ લાપણું ! વારી જઈ મારા વાલમ ! અહાહા ! ઈશ્વર તેં મારા ઉપર મોટી કૃપા કરી મારા યોગ્યજ પુરુષ મને મેળવી આપ્યો છે. તો હે કૃપાનાથ ! તે પ્રીત હમેશાં નભે એવી મારી અરજ છે. બસ ! બસ ? આ ફળ આરોગ્યવાને યોગ્ય તો એજ છે ? માટે લાવ તેને એલાવી મંગાવું ? કાર તરફ જોઈ દાશી ?

કામલતા—(અંદરથી) એ આવી ખાઈ સાહેબ ? (આવેછે તેને)

પિંગળા—દક્ષણી રાગની લાવણી રાહ.

દાસી એ વિના, નહીં પડે એનરે

અરર હામ ! કપે કાય, મન મુંઝાય, દુઃખ થાય,
એ વિના એ દાશીરે. દાશી.

પ્યારો નીરખી, મોહ બહુ પામુરે;

મળવા મન, મારું તન, વિકળ મન, દિશે આ વન.

હૈં અગન, પ્યારા વિના દાશીરે. દાશી.

કેમ કરું હવે, સુખ નહીં પામુરે;

જલ્દી લાવ, વેગે આવ, ધારી દાવ, રહીને સાવ.

મુને લાવ, એનાપર છે દાશીરે. દાશી.

કામજતા—આઈ સાહેબ ! ! આમ વાત કરતાંમાંજ અધિરા

બની જઈ આકુળ બાકુળ થઈ જનઓ તે કાંઈ યોગ્ય કહેવાય નહીં.
આ કાર્ય કાંઈ સહેલું નથી કે ધારીએ તે વગત કરી શકીએ એ
તો અવસર જોઈનેજ કરવું પડે. આ કામની કોઈને ખબર ન પડે
ને આપણું કામ કરવું. આતે કાંઈ નાના હોકરના ખેત્ર છે ? જીવ
સટાનું કામ છે ? વધારે લપ છપ કરીએ તો જનશુ થતાં જીવનું
જોખમ થાય ! કાંઈ સમજીને છો ? કહેવત છે કે “ અધીરા સો બા-
વરા ને ધીરા સો ગંજીર ” જાહે આપ શાંત ચિત્ત રાખો ને ધીરજ
ધરો, સમયોચિત સર્વ કાર્ય થશે,

પિંગળા—વંધ્યાને પ્રસવ પીડાતી શી ખબર પડે? તેનું સ્મ-
રણ થતાંજ મારું મન આકુળ બાકુળ થઈ દુખિત થાય છે, મનને
ધણું સમજાવું છું પણ તે જરાએ સ્થિર રહેતું નથી. મારાથી
તેના વિરહની વેદના ખમાતી નથી. મારા તનમાં અગ્નિ પ્રદિપ્ત થયો
છે. બડકાથી બળું છું બળું છું ! (ગદગદ કહે) મારાપર દયા લાવ
ને મારા પ્યારને ભેટાવ—એ બાકુળી થઈ આમ તેમ કરે છે.

કામજતા—તે જોઈ અરે લાલકેવ હસ તરફ જલ્દ.

એ રાહ.

અરે ! આમ શું ? હેક ગજરાઈ,

સમય જોઈ તેડી હું લાવું છું આંઈ.

નહીં બા'ર પડે વાત આ કો સમે,

માટે હુશીઆરીથી રે'જો તમે.

જશે જ્યારે આ વાત રાગને કાન,

નહીં આપણા દેહમાં રે'શે પ્રાણ-

પિંગળા—નારીના કઠાક્ષ પાસે પુરૂષ છે ગુલામ. એ રાહ.

નયન બાણથી પુરૂષ, નારી પાસે છે ગુલામ,
હાવ હાવ કરીને એની, હરી લઇએ હામ.
શાણી દાશી જાણે શું આ, મારી વાત કાંત;
પ્રેમામૃત પાઈ અતિ રાખું છું હું સાંત.
ગમે તેવો પુરૂષ હોય, જો એ જગપતી,
પળમાં પાડી નાંખી એ, જો હીમત હોય અતી.
આપણા ચરિત્ર જાણે, તે પુરૂષ કહેવાય;
બાકી બધા પુરૂષ પણુ જે, આપણાથી જન્ય.

કામલતા—(હસતે વદને) વાહ ! બાહ ! તમે તો પુરો
પ્રપંચ પાઠ શીખ્યા છોને શું? હું તો જાણતી હતી કે આપ કાંઈક
કાયાં હશે? હું પરિક્ષા કરવામાં કેવી કઠાર્થ? હવે જુઓ આ-
પનું કામ (ચપટી વગાડીને) આમ કરું છું પણ બાઈ સાહેબ !
આમાં મને શું લાંબું ? બસ ! બાલી વેઠ કરાવશે ને પાપેજ પેટ
ભરાવશે કે ? જાઓ ત્યારે તો હું નથી જાતી. આ બેડી હેડી.
(બેસવા જાય છે એટલે)

પિંગળા—(નમ્ર વચનથી) ખ્યારી કામલતા ! આ સમય
મશ્કરીનો નથી. જે પળ જાય છે તે વરસ સમાન લાગે છે. કામદેવે
મારાપર હલ્તો કરી મારું સરવસ્વ હુંડી લઇ મને નિરાધાર કરી છે.
વિરહવ્યથાએ મારી સર્વ ઈંદ્રિયો શન્ય કરી મુકી છે, હું અકળાઉં
હું, મુંઝાઉં છું કામ જરાએ કળ વળવા દેતો નથી. મારું મન
અને નેત્રો તેના ભણી આકર્ષાઈ રહ્યાં છે. તારી આ મહેનતનો બ-
દલો હું કદાપી નહિ ભુલું ? (પોતાના ગળામાંથી મોતીની માળા
ઢાલી) લે આ પુત્રની પાંખડી ? (આપે છે કામલતા લે છે) કેમ
હવે ખુશી થઈ ? જા. હવે સત્વર જઈ મારું કામ બજાવી વહેત્રી
આવ. ને વિરહ વ્યથાથી મુક્ત કર.

કામલતા—(મોતી માળા લઇ ખુશી થતી)

રાગ કાલીંગડાની ઢબનો.

શોય તમે નહીં કરો કાંઈ, વેત્રી લાવું બાઈ;
જાઉં છું હું વેગે તેડવાને કાજરેજ.
રંગ ભોગ ભોગવો, નચિંતથી આ બાઈ;
હયપાળજી સાથ તમે આજરેજ.
માફ કરો વેણુ હું જે બોલી મારી બાઈ;

કેણ માની મારં તમે આજરેજી.

જાઉં અશ્વસાળામાં હું રેજે મારી બાહ;

શાંત મન કરવા આય આજરેજી,

(ગણ) મારં શીર તમારે ખોળે છે હો । જોજો સાવચેતીથી
આજળે કે કામ આપણું કાંઈ કયે નહીં.

પિંગળા—મારી પાસે ધણી સમયથી રહી છતાં મારી
કબી નહીં કે? વાહ ! વાહ ! । જા; જા, માંડી ન થા ને બે ફિકર
રહે. તારં કામ ઉમંગથી ઉડાવ. સુખેથી સિધાવ અને સત્વર
પાછી આવ. (દાશી જાય છે. ને પિંગળા ફળ સામું જોઈને વાહ !
ફળ વાહ ! તારા એ ધન્ય ભાગ્ય કે તું મારા પ્રેમીના હાથમાં બિરા-
જીસ ! તેમના કર વિશે, આકાશ મધે ઉગેલા ચંદ્ર સમાન સોજાને
પામીશ. એમનો એવો મૃદુ છે કે તેને જરાએ પિડાકારી નહીં થાય;
હાલમાં તો ખેશ બાપુ આ સ્થાને, (એમ કહી કંચન કોટરીમાં
મુકે છે. એટલામાં હયપાળજી રોડમાં આવે છે તેને પિંગળા સામી
લેવા જાય છે.

ઓ અલખેલા, આવો આવો આવોને પ્યારનાથ. એ રાહ.
ઓ છળીલા, છેલા, પધારો, પધારો પધારો, પધારોને
મારા રંગ બીના, તળથું છું તળથું છું તળથું છું તળથું છુરે.
હીક કીધું પ્રાણ આપ પધારી, કીધી આભારી આ તમ નારી.
પ્રેમ સુધારસ પાઓ પિઓ પ્યાર દાશીની આજે અર્જસ્વિકારી. ઓ,
કામના તાપનો પરિતાપ દાજો, રંગે રમાડો પલંગ પધારી;
વિનતી મારી, લ્યો ઉર ધારી, પ્રેમે પ્યારા નાથ,
નિલ પધારી, આપો સુખ ભારી, વિનવું જોડી હાથ;
દાસી ન મુકા વિસારી,

ઓ છળીલા.

(પિંગળા, તેને જેમ જેમ બેટવા જાય છે, તેમ તેમ તેને
હયપાળ તરછોડી નાંખે છે. તેથી નીરાશ થઈ.) પ્યારા ! આજે
દાસીપર આટલો બધો કાપ શો ! દાસીથી જે કાંઈ આપની અવસા
થઈ હોય તે માફ કરશો.

હયપાળ—(ક્રોધાવેશ) બસ હું તારી સાથે પારો ચાહતો
નથી. તેમ અત્રે આવવા માંગતો નથી. બસ ! ખખડદાર મને અત્રે
આવવા આમંત્રણ કાંઈ દીવસ ક્યું છે તો ! ।

પિંગળા—(હાથ જોડીને) પ્યારા આટલા ગુસ્સે થવાનું કા-
રણ શું છે તે કાંઈ કહેશો ? દાસી આપનો હુકમ બજાવવા તૈયાર છે.

હયપાળ—(મનમાં) ઠીક દાવ આવ્યો છે ! આપણું કામ ફતેહ ? ને બેડો પાર ! ! (ચાસન ગુસ્સેથી) બસ ! કાંઈ નહીં ? નકાસું માંડે માથું ન ફેડાવ. અત્રેથી મને જવા દે ? ખોટી ન કર. આંહી વાર થશે તો નોકરીપગ વખતસર હાજર થવાશે નહીં, તેથી મારા ગરીબનો રોટલો ટળશે ને ખીચારાં છોકરાં ભુખે મરશે તારી સંગે રહેવાથી કાઈ મારો દી વળવાનો નથી.

પિંગળા—(નરમાશથી) ખ્યારા ! શાંત થાઓ ! દાસી પર આટલો બધો જીલમ ન ગુજારો, દાસી આપની દરેક તરેહની સેવા ઉઠાવવા હાજર છે તેમ આપનો દરેક બોલ ઉઠાવવા ઉત્સુક છે. દ્યો ! આ મુક્તાફળનો હાર અને અમર ફળ ! એ ફળ આરોગીને અમર થાઓ ને દાસીને સદા સુખ આપો (આપવા માંડે છે તે લઈને હયપાળ બંને વસ્તુ ફેંકી દે છે.

હયપાળ—(ગુસ્સેથી ખભા ચડાવીને) બળ્યો તારો હાર ! ને બળ્યું તારું અમરફળ ! ઘોડાની લાદ ઉઠાવીને તો મારાં હાડ નરમ થઈ ગયાં તો હવે મારે અમર થઈને શું કરવું છે ? આટલો તો પરતંત્રતાનો જીલમ છે કે સહન થઈ શકતો નથી, તો વળી અમર ક્યાં સુધી તે દુઃખમાં કચડાવું ! બસ ! બસ ! હવે મને નાહક ન રોક અને મને જવાદે. વિક્રમજી ઓચિંતા આવી ચડશે તો મારી) ધુળ કાઢી નાંખશે.

પિંગળા—(ભાંય ઉપર પડેલા હાર તથા ફળ લઈને ખ્યારા ! આટલા બધા ક્રોધાતુર ન થાઓ દાસી ઉપર કૃપા કરી હવે શાંત થાઓ. વહાલા ! ક્રોધામીથી બળું છું તેમાંથી હવે મને બચાવો વધુ પ્રત્યક્ષીત ન કરો. શાંત થાઓ, અને શાંત કરો દાસીપર કૃપા કરો અને ક્રોધાતુર થવાનું કારણ કહો.

હયપાળ—(મનમાં) હવે બરાબર લાગ આવ્યો છે માટે લાવ એ વીક્રમીયાનું વાટી નાંખુ એટલે પાપ જન્ય ને સુખ થાય (ચાસન ક્રોધથી) શું કહું તારું કપાળ ! (જરા શાંતતાથી) તારો સ્નેહજ મારા ગુરસાનું કારણ છે !

પિંગળા—(ગભરાતી) શું કાંઈ મારાથી અગર મારા કાઈ-પણ માણસથી આપનું અપમાન થયું છે ?

હયપાળ—ના, ના, તેમ તો કાંઈ નથી.

પિંગળા—ત્યારે શું ? જો આપને હરકત ન હોય તો તે મને કહેશો ?

હૃયપાળ—જ્યાં સુધી તારો મારાપર પ્રેમ છે ત્યાં સુધી તો તારી સત્તાના બજે મને કાંઈ દુઝારો કરે તેમ નથી; પણ જે તારો દીવર ! રાજનો ભાઈ, આખા રાજના ધણી, અને તમે બંને પર પુણી સત્તાધીશ, તેજ દક્ત અત્રે આવતાં મને અચકાવે છે.

પિંગળા—(ગભરાટથી) શું તેણે આપણા રનેહની વાત જાણી ? તેને આ વાત કાણે જાહેર કરી ? જાણતા હોતો જટ બોલો તેના શીરને શરીરથી એકદમ જુદું કરાવું બોલો ! મને સાંભળ્યા વિના સજુરી વળશે નહીં.

હૃયપાળ—ગભરાઓ નહીં ! એક અક્ષર પણ જાણવા પામ્યાં નથી, પણ તે ચરચા જોવા ઓચિંતો અશ્વશાળામાં આવે છે. મને ત્યાં હાજર નહીં જોવાથી, મારી ખાનગી તપાસ કરાવે છે. ચારદીવસ ઉપર ઓચિંતો આવી બધાની ધુળ કાઢી નાંખી, તેમ હું મહારથી આવ્યો એટલે મને પણ ઉધડો લીધો; માટે આપણાથી હવે આંધી અવાશે પણ નહીં અને ઠપકા અવાશે પણ નહીં. અત્યારથી મારે ને તારે હવે છેલ્લી સલામ છે.

પિંગળા—(ગુસ્સાથી લાલચોળ થઈ) અરે ! વિક્રમને એવ શી સત્તા છે કે જે આટલો તમારા ઉપર જીવમ ગુજરી શક્યો. મારા જીગર ઉપર જીવમ ગુજરનારનું હવે મારે નિકંદન કાઢવું જોઈએ આ રથને ક્યાં મહારાજા પોતે નથી હોતા.

હૃયપાળ—ધ્યારી એમ ના બોલ ! લાગતો એવો રાજ્ય હવે છે !

પિંગળા—ગમે તે હોય પણ હવે હું તેને છોડનાર નથી. મારા પ્રાણને દુઃખ તે મનેજ દુઃખ છે. અને આપનું અપમાન કર્યું તે મારું અપમાન કર્યો બરાબર છે. બસ બસ ! એ દુષ્ટને કદી છોડનાર નથી મારા વિલાસ સુખનો ભંગ પડાવનારનો હું જરૂર નાશ કરીશ. !

હૃયપાળ—ધ્યારી એમ ના થવું જોઈએ. હોય ! એ તો રાજ્યનું કાજ છે ! જગે તે જીવે માટે યોગદક્ષ તપાસ રાખવી એ વિક્રમભાઈની ફરજ છે. એમની હયાતી, રાજ્યને અને પ્રજાને સુખકારી છે. એક વાસ્તે અનેકનું સુખ ન હણવું તું મહારાણી છે. તે તારા હુકમને મારા જેવા હજારો પુરુષ તાબે હશે. કાંઈ મનમાં ન લાવવું.

પિંગળા—(રક્ત નેત્રે) આપ એ શું બોલો છો મારા જીગર

પ્રાણ ! આકાશમાં તારા ઘણા ચળકાટ મારે છે પણ ચંદ્રવિના પૃથ્વીને પુરો પ્રકાશ મળતો નથી. (નમ્ર વચનથી) મારા હૈયાના હાર ! આપ પરથી હું વારી જાઉં. ઇશ્વર આપને આપાદ રાખો ? સ્વપ્નામાં પણ અવરના દર્શનનો અભિલાષ રાખતી નથી જ્યાં જાનેનું મન એકત્ર ત્યાંજ સર્વ સુખ મળે. શરિરમાં પ્રાણ તો એકજ હોય છે ? આપ ધીરજ રાખો. આપનો દુખ કાંટો હું મારી મન શોધતી જાહુજ સહેલથી કાઢી શકીશ, જેની આપને જરા પણ ખબર નહીં પડે આપના માટે રસ્તો એવો તો સાફ કરી મુકીશ કે પછી કાંઈ પણ આપને અડચણ નડશે નહીં.

હૃયપાળ—(ખુશી થતો) વાહ ! પ્યારી વાહ ! (બેઠે છે) ધન્ય છે તારી ચતુરાઈને ! જસ એમ થાય તો પછી આપણા સુખમાં કાંઈ ખામી રહે નહીં, ને સદાને માટે આનંદ આનંદ થઈ રહે !

પિંગળા—પ્યારા આતે શુ મોટી વાત છે. ધારં તો એક સમયે આપું માળવાતું રાજ ઉચ્ચ પાથર કરી નાંખુ અમારં અખળા નામ યથાસ્થિત છે કેમકે અમારં અળ કાઢતી કળી શકાતું નથી. ધારીએ તે કરીએ, ને પુરુષોના મન હરીએ, ને સુખે સમાધિ વિના હયથી ચિત આદે તેમ હરીએ ફરીએ,

હૃયપાળ—(વાંસો ફાફીને શાખાશ ! પ્યારી શાખાશ તારા જેવી નારીઓ જગમાં થોડી હશે. જેને તારા જેવી સ્ત્રી મળી હશે, તેનો ભાગ્ય ચંદ્ર પુર્ણ ખીલ્યો હશે. પ્યારી હવે રજા છે ?

પિંગળા—રજા ! રજા આપું તો મન કાંતી સાથે માણું ? અહં એતો નહીં બને, રજા માગી સજ ક્યાં કરો છો ? આ મુખથી એ શબ્દ નીકળવાનોજ નથી.

હૃયપાળ—મધુરી હવે મધુર વચનનો વધુ વરસાદ નહીં વરસાવો ? હું જાહુ લિજાઈ ગયો છું ને તેની કંડકથી થરથરું છું.

પિંગળા—ગભરાઓ નહીં અકળાઓ નહીં ! આમ ફક્ત એકજ ફેરામાં સ્થિત શું થઈ ગયા !

હૃયપાળ—હવે તો રોકો નહીં તો સારં.

પીંગળા—વાર ? હ્યો આ મુકતાફળ ન અમરફળ (આપીને) અમર થાઓને દર્શીને જન્મ પર્યંત સુખ આપો. અત્યારે તો આટલાથીજ સતોષ માનજો. વધુ લોભ રાખીને ચોરી ના કરતા હો !

હયપાળ—(ગુસ્સે થઈ) શું હું ચોર ? અને લોભી ? (એમ કહી મુક્તાહારને ફળ ફેંકી દેછે. પીંગળા સર્વ ઉઠાવી લાઈ ફરી આપવા માંડે છે).

પિંગળા—(જરા ગુસ્સેથી) ચોર ! ચોર ! હવે વખત ચોર !! (અમરફળ તથા મુક્તાહાર દેખાડીને) આ હવે છા કે નહીં ? નહીં તો ખુમ પાડું છું.

હયપાળ—(ગભરાઈને) આટું હું ! ! આશું ખોલે છે ? આ આપીને શું મુદામાલ સહીત પકડાવવા ધાર્યો છે ? સ્ત્રીઓ સદા દગારી હોય છે એ વાત આજ ખરી ફરી, મને અડી ખોલાવીફસાવવા હતો, તો મને અવશ્યાળામાંજ દાર મરાવવા હતો તારા પગે લાગું છું (પગે લાગે છે હવે ફરી અહીં નહીં આવું, કૃપા કરી મને જવાહે (થર થર ધરજે છે તે જોઈ)

પિંગળા—(હસીને) વાહ ! વાહ ! ! આટલાકાંજ ગભરાઈ ગયા કે ? જણાઈ ગયું તમારું પાણી, મુછોના આકડા વાળી ફાંકડા બની મરદાઈ દાખવા છે તે આજ કે ? (હયપાળજી આવાં વેણુ સાંભળી સરમાઈ જાય છે તેને) શરમાઓ નહીં ? ગભરાઓ નહીં ? મારા ચિતડાના ચોર ! મારા પ્રેમના લોભી ! ખોડો હવે ચોર અને લોભી ખરા કે નહીં. !

હયપાળ—(આનંદથી) અરે વાહરે વાહ ! મારી ચંચળ ચતુરા ! તેં તો મને તારાં વચન તંતુથી બાંધી લઈ મારા મુખથીજ શુંના મનાવ્યા ને શું ? વાહ ! વાહ ! કેવી દગારી ?

પિંગળા—દગારી પણ તમારી ખ્યારી છું હો ! ! (મુક્તાહાર અને અમળફર બતાવીને) કેમ હવે પ્રેમતું પગણુ લેશો કે નહીં ?

હયપાલ—(મોતીદાર લઈને) લે હવે થયું ? આ અમરફળ તો હું નહીં લઉં.

પિંગળા—ત્યારે હું જવા નહીં દઉ. ! !

હયપાલ—અહાહા હા હા ! ખ્યારી ! તેં તો હદ કાપી ! પ્રેમની સીમાજ ન રાખી ? અમરફળ લઈને (લે હવે રાજી ! કેમ હવે જવાની આજ્ઞા !

પીંગળા—જેવી પ્રાણેશની ઇચ્છા ! (એવામાં દાસી અંદરથી)

દાસી—આઘસાહેબ, બોજનનો વખત થયો છે માટે વેળાસર પધારો

પિંગળા—એ આવી. (હયપાળ તરફ) મારી રાહ દેખી સૌ ખોટી થતાં હશે માટે આપની આજ્ઞા છે ?

હયપાળ—મારી ક્યાં નાછે મારે પણ નોકરીનો સમય થઇ ગયોછે ફક્ત તારી રગનીજ રાહ હતી,

પિંગળા—સીધારે પ્રાણેશ્વર આ દાસીની ખબર લેવા પા. છા વેળાસર પધારજો (હયપાળ જાયછે તેને જોતી જોતી આવારણા; લેતી લેતી અંદર જાય છે).

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—અનંગસેના ગુણીકાનુ ઘર.

પાત્ર—અનંગસેના દાસી અને હયપાળ.

દાસી—(અનંગસેના કાચપર સુતી છે અને તેને દાસી આસ્તે, આસ્તે પંખો ઉડાડતી)માઈ સાહેબ આપનું રૂપ તેજ અને સંગારનો ભગ્નિ તો ઓરજ છે વાહ કેવી શોભા તે આપે છે જાણે અપ્સરાજ આકાશમાંથી અને આવી,

અનંગસેના—પણ એ બધું દુનિઆને ફસાવવાથી ભ્રમજન છે રૂપ રંગ એ બધું નકામું છે અને તેઓ સઘળા નર્કદાર તરફ આકર્ષાને લોહ ચુપ્પક સમાન છે;

દાસી—જ્યારે આપ એવું સમજે છો ત્યારે બિચારા પ્રામર પ્રાણીઓના તન ધન શુ કરવા હરોછો સુંદર સેથો ચટકદાર ચાંદ, લો મનહર માળા કામળગારા કંકણ નખરાદાર નેપુર ચિતહર ગ્રાણી અને સ્નેહ વધારનારી સાડી શુ કરવા સજો છો વળી પુરુષનું કાળજી હરનાર કાળજનું શુ કામ અંજન કરો છો ? અને ગોખમાં ખેસા કટાક્ષ નાખી પુરુષોને કામાતુર કેમ બનાવો છો ? આ તે તમારી કેવી સીદ્ધતા બિચારા હયપાળનું ધન હરી લઇને હવે તેને ખસેડવા માંગો છો તેજ તમે કે ?

અનંગસેના—(રિમત હાસ્યથી) મુર્ખિ રે મુર્ખિ ? આતો નિયકુળમાં ઉત્પન્ન થયાં એટલે પેટને વાસ્તે આવાં આચરણ આચર્યાં વિના છુટકા નહીં બાકી તો આ સઘળાં ચિન્હો નર્કવાસની નિશાનીઓ છે હવે પુરુષોનો પ્યાર હું ઇચ્છતી નથી પ્રભુજી મને એવાં, કામથી દુર રાખે.

દાસી—(હાથના આળા કરી) વાહરે મારી ભક્તાણી બાધ તમે તો હવે પુરા ભગત થઇ ગયાં શુ જો આવી ભક્તિ રાખશો તો બીજા માગશો એ તો કરતાં હોય તેમ કરીએ અને અને જાણતી હુણી બરીએ જેવો બીજાનો ધંધો તેવો આપણો ધંધો લોકો માલ આપી ધન હરે છે તેમ આપણે મન આપી ધન હરીએ છીએ,

અનંગસેના—વેપારી તો માલ આપીને પછસા લે છે પણ આપણે તો ઉલટા તેઓનું ચિત્ત અને ધન બે હરીએ છીએ (એ વામાં કમાડ ઠોકવાનો અવાજ સંભળાય છે એટલે) જોને દાસી એ કાણ કમાડ ઠોકે છે

દાસી—ખીજો તે કાણ હસે એ તો હયપાળજી લોવો જોઈએ,

અનંગસેના—(મુખ મચકાડી) મુઝો એ એક સાત છોડ તોજ નથી;

દાસી—બાપ સાહેબ એમ માં બોલો એ તો તમોને પોતાના પ્રાણથી પણ અધિક ચાહે છે સમજ્યાં ? ? તેમ બક્ષીસ પણ અવર કરતાં અધિક આપે છે આવું ધરાક તો માગ્યું પણ ના મળે.

અનંગ—(ગુસ્સાથી) જા જા ! હવે માંથું ના ફાડાવ જલ દી જઈ ઉઘાડી આવ,

દાસી—આમ ચીડાઓ નહીં મારે કાંઈ એટલી બધી અગત્ય નથી હોય હું તો આ બેડી. (નીચે બેસવા જાય છે તેને)

અનંગ—જા બાપુ જા તું જીતી હું દારી લે થયું હવે.

દાસી—હા એમ બોલોનેત્યારે (દાસી જઈ બારણા ઉઘાડી હયપાળને લાવે છે હયપાળને આવતો જોઈ અનંગસેના કાચ ઉપરથી ઉઠી ઉભી થાય છે દાસી હસ્તી હસ્તી જાય છે).

હયપાળ—(અનંગસેનાને ઉભી થતી જોઈ) દીલગ્ગન શુ કરવા તર્ફ હોય છે (અનંગસેના નહીં બોલવાથી પાસે આવી વળી આજ શુ છે સેવકનો શો અપરાધ થયો છે ગુનો માફ કરી તમારા વચનામૃતથી મારા બળતા હૃદયને શાંતિ કરો વહાલી (એમ કહી વળગવા જાય છે એટલે તેને તરછોડી નાંખે છે તેથી)

મનહર નારી પ્યારી રસીલી રગિલી મારી;

છર્મિલી ઢોગાળી પ્યારી વાહ ! વાહ ! ! વાહ !

ચિત ચમકાવનારી નેનને નઆવનારી;

કરવું શુ શોબે આમ આહ આંહ,

તાબેદાર પર જુદમ કરે છે શુ કરે છે

કોષ કદી મુખ થાને હરે છે તુ હરે છે,

બોલોને મધુર નારી શાંત ચિત કરો પ્યારી,

છોડીને છોડરવાદી, હસોને હસાવોને. મન.

તમે માર સુખ સ્થાન ગાઈ તમ ગુણ ગાન;
પાઓ પ્રિતિરસ પાન, યાચુ આપો પ્રિતિદાન,
તણસાવો નહીં વધુ, હવે આમ કરીને. મનહર,

(ગદ્ય) મારી મનહર, ચિતહર ચંચળ ચતુરા ! ખેસો વહાલા
ને ખેસાડો ! હસોને હસાડો. આમ રિશાઓ છો શું ? આમ કરવું
તમને યોગ્ય છે ?

અનંગ—(તરછોડી ગુસ્સાથી) જાઓ બહુ ખોલી મને
હેરાન ન કરો.

હયપાળ—(અનંગસેનાનું કોધી વદન જોઈ) કેમ ? આજ
કાંઈ આટલા બધા ઉદ્વેગમાં ? શું છે ? કાંઈ કહો તો ખરાં ! ના ખોલો
તો મારા સમ છે.

અનંગ—(મનમાં) આ પીટયો એમ નહીં જાય; મારે તેને
આડું અવળું સમજાવી ફાસડાવી પટાવી વિદાય કરું (વ્યાસ : ૧૨મ
વચનથી) મારા શરીરને આજે જરા ઠીક નથી તેથી મને કાંઈ ગમ-
તું નથી આપ ગભરાશો નહીં મુંઝશો નહીં. તેમ ખીજે વિચાર
કાંઈ લાવશો નહીં, આમ કરવાનું ખીજું કાંઈપણ નથી પ્યારા ?

હયપાળ—ખેસો તો ખરાં ? આમ ઉભે ઉભે તો વધારે હેરાન
થશો. તમે શું થાય છે તે તો કહો ? ખોલ્યા વગર શું ખખર પડે;

અનંગ—હ્યો આ ખેડાં (ખેસે છે. હયપાળ જોડે ખેસે છે
એટલે અનંગસેના દુર ખસી જાય છે) મારું માથું ઠણકે છે, તન
તુટે છે, ચિત ચોળાયા કરે છે, અને ઈંદ્રીયો અનેક વાતે અચકાય છે
તેથી મને કાંઈ ગમતું નથી. તેમ કાંઈ પણ વસ્તુ ઉપર ચિત ચોંટતું
નથી, તેમ કાંઈની સાથે ખોલવું ચાલવું પણ ગમતું નથી,

હયપાળ—તે સારે તો તમેને હું વધારે દુઃખી કરવા માગતો
નથી પણ વહાલી ? હ્યો આ સુકતાહાર ! પહેરાને મારી આંખને
આનંદ આપો. (હયપાળ પોતાના હાથે તેના કંઠે આરોપવા જાય છે
પણ તે નહીં પહેરતાં)

અનંગ—(મનમાં) મુઝો વળી આ મોતીની માળા ક્યાં
થી લાવ્યો હશે ! શું ચોરીને કે કાઢતું ખુન કરીને તો નહીં લાવ્યો
હાય ? તેની પાસે મોતીની માળા કરવા જેટલું તો ધન નથી પીટયો
થોડા પગારની નોકરીમાં આવી મોતીની માળા ક્યાંથી કરાવે ? જરૂર

ચોરી અમર ખુન કરીનેજ લાભ્યો હશે એમાં જરાએ શક નહી વળી માળા પણ બહુજ મુલવાળી છે; માટે તે મારે લેવી યોગ્ય નથી, કદાચ તે પકડાઈ જાય તો મને સપડાઈ જતાં વાર ન લાગે, મહારાજ ને થાય જાય. તો આમાંથી નીકળે નહી લાણુ, થઈએ છુંજાણુ ને આખરે બીન મોતે ખાઈએ પ્રાણુ માટે લોભી થવું એ ઠીક નથી. (આસન) ના ના માળા તો હું નહીં લઉં, આજ લઈશું કંઈ ડાલી પેટીને શાભાવવી તેમાં શું સાર; બીજી વખતે લાવવને કે તે વખતે મારા શરીરને ઠીક હશે તો પહેરી આપના હૃદયને આનંદ આપી નેવને સફળ કરીશ.

હયપાલ—બીજી વખત પહેરવું પણ હાલ તો હ્યો. મારા સમ જે કાંઈ ખોલો તો !

અનંગસેના—અહાં ! આજ તો હું લેવાનીજ નથી. આજ મારું ચિત્ત ઠેકાણે નથી તે કાંઈ વિસરી જઈ ને કોઈ લાભ જાય તો ઉભયનુ હૃદય બંને ને યાદ આવતાં સુધી કાંઈ કળ ન વળે માટે આજ તો પાછીજ લઈ જાયો.

હયપાલ—જેવી તમારી મરજી ! પણ આ અમરફળ તો હ્યો તે આરોગી અમર થાઓ અને સેવકને અમર સુખ આપો.

અનંગસેના—(ફળ જોઈ મનમાં) એ લેવામાં તો કાંઈ હરકત નથી એ નહીં લઉં તો કળા કળાઈ જશે ! ખાવું ન ખાવું એ તો પંડી આપણાજ હાથમાં છે ને ! માટે હાલ તો એ લેવા દે. (આસન) લાંબા ! હવે થયા રાજી (લઈને) પણ મારા શરીરને ઠીક થશે ત્યારે ખાઈશ ?

હયપાલ—જેવી તમારી મરજી પણ જરૂર ખાંજે ભુજતાં નહી મારા સમ છે, હવે સેવકને રજા છે ?

અનંગસેના—હા પધારો (હયપાળ જતાં જતાં એ ત્રણ વાર પાછો આવી ફળ ખાવાની સુચના આપે છે જાય છે એટલે લાંબા હાથ કરી) કાશ ગઈ ને પીડા ટલી હાશ ! હવે મારા મનને આરામ થયો ને સર્વ રોગ ગયો (અમરફળ જોઈ) કેવું આ સુંદર ફળ ! અરે ફળ ! મારા જેવી નીચ જાતી અને અધાર કર્મની કરનારીના હાથમાં તું ક્યાંથી આવ્યું ? કાગના કંઠે મોતીની માળા, કાચલાની લેગી સફેત ચીજ લક્ષ્મણી જાડે કરતુરી, કુરપતી સાથે સુંદર ખાળા જેમ સોભતાં નથી, તેમ તું આજ મારા હાથમાં આ બાંધી સોભા રહીત થયું છે. અરે જેના ધન્ય જાગ્ય અને જેનાં

પુણી પુન્યનો ઉદય હોય તેનાજ હાથમાં તુ આવે અને રાંકડા ફળ તુ આ ભીખારીના હાથમાં ક્યાંથી આવ્યું ભીખારીના હાથમાં રત્ન આવવાથી જેમ કાંકરો ગણી ફેરી દેછે તેમ આ મુખે તેની ખુખી નહીં જાણતા પ્રેમાધીન થઈ મને અર્પણ કર્યું પણ તે મારી પાસે રાખવા તથા મારા હાથમાં શોભવા તથા હું આરોગવા લાયક નથી (વિચારમાં પડે છે ને થોડીવારે) ત્યારે શું કરવું. મારે તો નજ ખાવું પુરવ લવના કરેલા અગુલ કર્મના ઉદયે આ ભવમાં તો હું નીચ કૃત્યોને કરવાવાળી અધમમાં અધમ ગતિને પહોંચવાવાળી તથા પહોંચાડનારી આ વેશ્યા અવતારને પામી આ ભવમાં પણ ધણા કુકર્મ કરી આ પાપી પેટને પોશ્યું છે તો આવતા ભવમાં મારી આ કરતા પણ માડી દશા થશે અફસોસ અફસોસ? આ નીચ અવતારમાં આ અમુલ્ય ફળ આરોગી સદાની નીચ કૃત્ય કરનારોજ રહી બિચાર છે નિચ કૃત્યને પ્રભુ હરે મને તેનાથી સદાને માટે દુર રાખો ! (વિચારમાં પડી થોડી વારે આહાંહાં ખરી વાત, ખરાખર છે એ તો આપણા પુરપતિ મળવા-ધિશનાજ યોગ્ય છે. વાહવા ! ધન્ય છે પ્રભુ તારી અકળ સિદ્ધાને તેં બહુ સારી મતિ સુઝાડી ! તે બુપતિ આરોગી અમર થશે તો! સર્વ પ્રજાને મંત્રોપશે. દુષ્મનોને દળશે. પ્રજાના સંકટ હરશે, ને અદ્ય ન્યાય મળશે માટે આજ જીવ ! જદ તૈયાર થા ને માહારાજ પાસે જઈ આ ફળ તેમને આપી અમર કર અને તું સુખી થા. જન્મ સુધી જન્મીને ખાવા જોડવું ધન મળશે ને નિચ કૃત્યો કરવા દળશે. વધારે વાર કરી મારા સ્પર્શથી મલિન નહીં કરતાં ચાલ ખાવું તને તારા યોગ્ય સ્થાને પહોંચાડું (દાસીને) દાસી ! લાવ મારો દરબારી પોશાક અને દાગીનાની પેટી.

દાસી—(અંદરથી) એ લાવી ખાઈ સાહેબ ! (લાવીને આપ્યા પ્રજી) બિચારને આજ પણ હુંદવો બાકી ન રાખ્યો કે ? હુંદવો તો હુંદવો પણ બિચારને જરા પણ મન આપ્યું ? કેવાં અધમ ! મન આપતાં તો અચકાયાં પણ ધન લેતા તો કાંઈ અચકાયાં નહીં, કેવાં પકાં ? દર્દનું બહાનું કાઢી બિચારા ભોળાને ભુલમાં નાંખી કાઢી મુક્યો. જાઓ મારાં બાઈ સાહેબ ! છેક તે આમ કરતા હૃદયું કે ? કેમ આજ ક્યાં પધારવું ધાયું છે ?

અનંગસેના—(રક્ત નેત્રે) બેશ ચંપાવલી ! તારે બધી વાતની શી પંચાત ! બહુ કાચલી થઈ ગઈ છું જેમ જેમ તને જુદ આપી

તેમ તેમ તું વધારે જાં કતી જાય છે કેમ ! બોલતા જરા પણ કર
તી કે શરમાતી નથી. કેવી ખેવકુદ ? બહુ બોલવું સારું કે ?

દાશી—ભુલી બાઈ ભુલી ! માફ કરો. હું હવે નહીં બોલું
(અનંગસેના સર્વ પોશાક સજ્જ, ભર્તૃહરીને ફળ આપવા જાય છે).

પ્રવેશ ૫ મો

સ્થળ—પિંગળાનો મહેલ.

પાત્ર—પિંગળા-દાશી-ભર્તૃહરી,

કામલતા-બાઈ સાહેબ આપનું ચરિત્ર તો અજાયબ છે હો !

પિંગળા—જે સ્ત્રી ચરિત્રથી અજાણી હોય તેને સ્ત્રી નહીં
પણ પણ સમજવી. કહ્યું છે કે, “ આજ ગાભને વર્ષાકાળ, સ્ત્રી ચ-
રિત્રને રાતાં બાળ; એની જે કાલ પરિક્ષા કરે, તોસહેદવ જેથી પાણી
ભરે ” એવા એવા મોટા પુરુષો આપણા બેદ ન જાણી શક્યા. આ-
પણું ચરિત્ર તો અમદ છે અમદ !

કામલતા—પણ આપે તો હદ બાળી.

પિંગળા—હજી તો તને પુરેપુરી મારા ચરિત્રની હવે ખબર
પડશે. ચરિત્રના સ્વાંએ તો આપણી મનોકામના શી રીતે પુરી પડે ?

કામલતા—આપનાં ચરિત્ર આગળ તો સર્વના ચરિત્ર રહે છે.

પિંગળા—જે ચરિત્ર ન લગવીએ તો મન ગમતી મોજ
ક્યાંથી માનીએ ? પુરુષો એવું સમજે છે કે સ્ત્રીને વશ રાખવી તે
મોટી વાત છે ? એના શા ભાર છે તે આપણા વશ ન રહે ! પણ
બિચારા ભોળા અને બિન માહિતગારને થોડીજ ખબર છે કે તે ફ-
ક્ત વશ થવાનું ડોળજ દેખાડે છે ? પણ ખરી રીતે વશ થતી નથી.
મોટા મોટા ચક્રવર્તીઓ, બળવાન રાજાઓને છતી લે છે, પણ
ફક્ત એકજ સ્ત્રીને છતવા અશક્ત છે, માણસો મોટા મોટા
બળવાન હાથીઓ, કેશરીસિંહો અને એવાં બીજા બહુ મુકેલીએ
વશ થઈ શકે તેવાં જનવરોને પત્તવારમાં પોતાની બુદ્ધિથી થોડી મ-
હેનતે વશ કરી લે છે, તેઓ પણ સ્ત્રીને વશ કરી શક્યા નથી.
તો બિચારા પામર જેવાની શી શક્તિ કે વશ કરી શકે ? પતિને
હુંબુચતુ સમજાવી, ફેસજાવી, પટાવી, મનાવી, લડી, લગવી હરેક
ઉપચાર કરીને પણ પોતાના મનનું ધાયું કરવું. મરજી માફક કરવું
અને હરેક રીતે પતિઓને પોતાના તાબે રાખવા એજ સ્ત્રી ચરિત્રની
ખરી ખુબી છે.

કામલતા—આઈ સાહેબ ! આપનું કહેવું યથાર્થ છે. પણ જ્યારે સ્ત્રીઓના ચરિત્ર ખુલાં પડે છે ત્યારે તેઓને મહા કટ ભોગવવું પડે છે હો ! અને પછી મોટા પશ્ચાતાપ કરી દુઃખના અસહ્ય બોળમાં જીવતાં સુધી ક્યારાવું પડે છે. માટે વિચારજો ને ડગલું ભરજો તમારા કૃત્યની જાણ થતાં આપણા બંનેના સુખની હાણ થશે ને માઠી દશાનું લાણ મળશે.

પિંગળા—અરે જરે જા આટલી બીકણુ ન થા, આટલા બધા દિવસથી પાસે રહે છે પણ ખુબીની ખબર પડતી નથી ? આવી બોળી ક્યાં સુધી રહીશ ? રાજાજીની શી મગદુર કે મારી વાત જાણી શકે ! મારી આગળ માંખ સમાન છે. ધારં તો ચટ વારમાં બોળી નાંખું.

કામલતા—આઈ સાહેબ ! આપની હુશીઆરી તો અપાર છે, પણ હું તો જરા ચેતવાળી રૂપે ચેતાવું છું. કારણ કે ભણ્યોભુલ્યો ને તારો હુમે. કંઈક મોટા મોટા હુશીઆર નરો પણ ગોથાં ખાઈ ગયા કે ફરી તેનું ટેકાણું ન પડ્યું.

પિંગળા—એતો પુરખોજ સુકે ! પણ સ્ત્રીઓ તો કદી તેવી ભુલ ખાયજ નહીં કારણ કે આપણા ચરિત્રથી પુરખોનાં ચરીત્રો ઉતરતાં છે. બોલ ! આજ સુધીમાં કાઈ સ્ત્રીચરિત્રથી દુઃખી થઈ છે ? (એવામાં મહારાજ આવવાની નેપ્રીતો પોકાર સંભળાય છે. તેથી દાશીને) હવે જોજો મારા ચરિત્ર ! હું મહારાજને કેવા રમાડું છુંતે.

કામલતા—હું જાઉં છું પણ જો જો હો આઈ સાહેબ, આજ રમાડતા સુકા નહી, ને દાવમાં હારી જાઓ નહી.

પિંગળા—તે વિશે તારે નચિંત રહેવું (દાશી જાય છે. પિંગળા માથાના કેશ છુટા મુકો, અંગ ઉપર આડા અવળા નખતાઉં જરડા કરી ક્રોધી મુખ કરી. સજ્જ નેત્ર કરી, વસ્ત્રની એ હાલત કરી પલંગપર સુઈ જાય છે. મહારાજ પ્રવેશ કરી, પિંગળાની દુઃદશા જોઈ વિચારે છે).

ભર્તૃહરી—(છેટેથી) અરે ! પ્રિયાની આવી અવસ્થા કેમ ? શું તેને મારા વિયોગ હુમે એ ભાન કરી છે ? કે મને વાર થવાથીતું માસથી રીસાઈ છે ? ના, ના, તે કાઈ દીવસ રીસાય તેવી તો નથી. કદી હું કદુ વચન કહું તો પણ તે હૃદયે ધરતી નથી, પણ ઉલટા મારા પ્રત્યેક બોલ જળની માફક ઝાલી લે છે, અહોહો ! શું તેનો

મારા પ્રત્યે પ્રેમ ? જગતમાં જેને આવી સ્ત્રી મળી છે તેનો સંસાર સુખી ને તેનાં પુર્ણ ભાગ્ય સમજવાં. આલ જીવ ! હવે તેને વધારે વિરહ દુઃખ નહીં દેતાં તેની આસના વાસના કરી તેને વિયોગ દુઃખથી મુક્ત કરે. (પલંગ પાસે જઈ) પ્યારી ! પ્યારી ! તમારી આવી અવસ્થા શાથી થઈ ? (નથી બોલતી તેથી પોતાના અંગવસ્ત્ર-છેડાથી પિંગળાના મુખ ઉપર પવન નાંખે છે તે) કેમ કાં બોલતા તમારા મધુર વચનથી મારા ઉદ્વેગ પામેલા મનને શાંત કરો. મારા ઉપર કૃપા કરો, ને મને વધારે દુખી ન કરે હું મુઝાઉં છું, મારા હૃદય ચીરાય છે, પ્યારી ! પ્યારી સાવધ થાઓ ને તમને જે દુખ થતું હોય તે મને કહો ? કે તેનો હું સત્વર ઉપાય કરું, અંગ વસ્ત્રના છેડાથી તેના મુખ ઉપર વધારે પવન નાંખે છે તે નહીં ખમાઈ શકવાથી એકદમ બેડા થઈ).

પિંગળા—(કોથથી રક્ત નેત્રે) જ્યારથી મેં આપને બહાર જવા આવવાની રજા આપી ત્યારથી આપ મારી ક્યાં સંભાળ લ્યો છો ? આખો દીવસને રાત કચેરી કચેરીને કચેરીજી ! આંધી ગમે તે થાય તેની તમોને સ્ત્રી ચીતા છે ? (હાથથી હડસેલી) જાઓ ! કચેરીને બોલાવો, મને બોલાવશો નહીં. (મો ચઢાવી પાછી અવળે પામે સુધ્ધિ જાય છે).

ભત્રૈંદરી—પ્યારી આમ ગુસ્સે થવાનું શું તમને શોભે છે ? મારી બુલ થઈ. હવે જેમ તમે કહેશો તેમ કરીશ પછી કાંઈ ? આમ રીસાઈ મને દુખી કરવો એ શું તમને યોગ્ય છે ? (પોતાની તરફ મુખ કરવા પોતાના હાથે ઠેરવવા મહેનત કરે છે પણ પિંગળા મુખ નહીં ફેરવતાં, ભત્રૈંદરીના હાથને તરછોડી નાંખી)

પીંગળા—જાઓ ! મને ના અડકા ! મારું ગમે તે થશે તેની તમારે શી ફીકર છે ! તમારું હેત મારાપર નથી તે હું ક્યાં નથી જાણતી. હવે મારી શી ગરજ છે ? ક્યાં તમારે સુંદર સ્ત્રીઓની ખોટ છે ? (આંખમાં આંસુ લાવી ભત્રૈંદરી સામું મુખ ફેરવી) આ કરતાં તો મારા માખાપે મને ગરીબ ઘેર પરણાવી હોતતો ગણ્યું સારું થાત. આમ દુઃખતો સહન કરવું ના પડત ?

ભત્રૈંદરી—વહાણી ! આમ શું બોલો છો તમારા વિનાશ-વરને સ્વપ્નમાં પણ ચઢાવો હોઉં તો તમારા સમ છે. આવા કંઈક વચન ઉચારી મારું કાળજી ન કરો.

પિંગળા—(ગુસ્સાથી) હું મરું તેમાં તમારું શું જન્મતમોને તો વચમાંથી આડખીલ જાય ને મન ગમતું થાય. હરાય ને ફરાય (હાથથી હડમેલી) જાઓ, જાઓ, ખસો આઘા.

ભર્તૃહરી—મારા જીગર પ્રાણ ? શાંત થાઓ. શાંત થાઓ, કાંધામિ સમાવો (પિંગળા ના શરીર તરફ નજર જતાં શરીરપરહાથ ફેરવી) આ શું થયું છે ? ના કહોતો મારા સમ છે.

પિંગળા—(ગુસ્સાથી) શું કહું મારું કરમ ? હશે દુનીઆમાં અધર્મ વર્તવા લાગ્યો છે. ક્યાં તમારે જોવું છે કે જાન રાખવું છે ? આજ મારી આ દશા તો—(બોલતાં અટકી જાય છે તેથી ભર્તૃહરી અધીરો થઈ).

ભર્તૃહરી—શું છે તે કહો તો ખરાં ! કેમ વાત કરતાં અચકાએ છો ? જલદી બોલો, તમને છેડનારનું તથા અપમાન કરનારનું સત્વર નિકાલ કરવા આ મારી શમશેર તલપી રહી છે.

પિંગળા—(જરા નરમ પડી) એ વાત કોવામાં કાંઈ સાર નથી. હોય, એ તો આપણાં છોકરાં છે. તે ભુલે, એના કૃત્ય આમું શું બંધું ? પરાયો તો બીલે પણ ધરના માણસોને શાની બીક હોય (મનમાં) હવે ઠીક લાગ આગ્યો છે. આવેલો સમય ચુકવો તે મુખ માણસનું કામ છે. માટે આ વખતે વિક્રમનું વાટીનાંખવામાં વિવ્રંજ કરવો નહીં.

ભર્તૃહરી—(અધીરાઈથી) પ્યારી શું છે હું ? કહો તો ખરાં શું કાંઈએ તમારી આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરી છે ? કે તેઓએ તમોને કાંઈ કટુ વચન કહ્યું છે ? જો હોય તે વગર અચકાવે સત્વર બોલો તમારો ગુનો કરનારને કદાપી છોડનાર નથી;

પિંગળા—જવા દોને ! એ વાતની હડ શી ? એમાં તમારાથી કાંઈ ખનવાનું નથી. ખાલી વાત કરવામાં શો સારકાંઈ સગાનેશિક્ષા થાય તેમ છે ?

ભર્તૃહરી—(ગુસ્સાથી) ગમે તે હશે તેને હું શિક્ષા ક્યાં વગર રહેનાર નથી,

પિંગળા—સ્વામીનાથ ! આપને એમાં મોટા પસ્તાવો થશે માટે તે વાત ન કહેવરાવો તો ઠીક.

ભર્તૃહરી—(ગુસ્સાથી) ગમે તે થાય ! ક્યાં મારા શરીરપરમારે સંકટ નથી આવતું કે આખું રાજ્ય ધુળ મળી જતું. તમારા સુખને માટે તે સમજી ખમવા તૈયાર છું પ્યારી.

પિંગલા—જ્યારે તમે આવી હડ કરો છો ત્યારે મારે લા-
ચારીથી કહેવું પડે છે, (લજ્જાથી) તમારો ભાઈ વિક્રમજી અત્રે
આવી મને પોતાને તાબે થવા ઘણી સમજાવી, જ્યારે મેં તેમનું કહ્યું
ન માન્યું ત્યારે મારા પર ખળાત્કાર કરવા માંડ્યો. (ખતાવીને) બુઝો
આ તેની નીશાઓ. તે દિવસે પણ એવાજ વિચારથી અત્રે આવેલા
હતા પણ આપ મિરાજેલા હતા તેથી તે વાત દાખી દષ્ટ બીજવાત
આપની પાસે કરી. દાશીએ તે દીવશે રોકવાથી તે વિચારીને કેટલી
શીક્ષા ખમવી પડી છે. ? વળી તેમની મરજી આપને મારીને રાજ્ય
લેવાની છે. (આંખમાં આંસુ આંસી) પ્રભુ, તમારું મંગળ કરે,
ને તમારા આયુષ્યની વૃદ્ધી કરે મારે તો તમે છો તે સર્વ છે. રાજ
પાટ ને સાલણી એ સવળું આપ વરાણેજ છે. પ્રાણનાથ ! આ
સાંભળી શુભો ન કરતા હો ! મારા સમ છે ! હોય, છોકરું છે તે
બુલે પણ આપે એ વાત ધ્યાનમાં ન લેવી.

ભર્તૃહરી—(આ બીના સાંભળી આશ્ચર્યતાથી) શું વિક્રમ
તમારા ઉપર કુદ્રષ્ટી કરી ? એ આવું કામ કરે એવું મને ભાસતું નથી.

પિંગલા—સ્વામીનાથ ! હું પહેલાંથીજ બલુની હતી કે આ
પને મારી વાત ઉપર ભરસો નહીં આવે. નાહક હડ શું કરવા કરી
એ વાતની ખાત્રી કરવી હોય તો પુછો કામલતા દાશીને.

ભર્તૃહરી—બોલાવો કામ લતાને (પિંગલા દાશીને બોલાવે
છે આવે છે તેને) બોલ દાશી આ વાતમાં તું શું બળે છે ?

કામલતા—(અગણી થઇને) શેમાં મહારાજ !

ભર્તૃહરી—(રક્ત નેત્રે) હોય તે ખરેખર કહી દે, નહીં.
તો તને શીક્ષા કરવી પડશે.

કામલતા—માહારાજ ! કહેતાં તો મારી જીભ અચકાય છે,
પણ આપના હુકમ આગળ હું લાચાર છું વિક્રમભાઈએ આપના
દુશ્મનની ગરજ સારી છે. ચતુર કાગડો વિદ્યા ઉપર ખેડો. શું કાંઈ
નગરમાં ખોટ હતી ! તે ઘરમાં આવું કામ કરવા તદ્દખાર થયા.
(ઉંડા વિચારમાં પડે છે.)

ભર્તૃહરી—વિચાર શું કરે છે જેવી રીતે બની હોય તેમને
અક્ષરે અક્ષર કહે, હુપાવીશ તો સગને લાયક થઈશ.

કામલતા—(વાત કહેવામાં શરમાતી હોય તેમ) મહારાજ !
વિક્રમભાઈએ આજરોજ આંહી આવી મારી બાધને એકલા જોઈ

મને ધમકાવી કાઢી મુકી તેઓ એકદમ શયનગૃહમાં દાખલ થયા. હું નિચે ઉતરતી તેમના નિચ કૃત્યની રીત જાણી હું દાદર નીચે લપાઇને બેઠી. બાઈસાહેબે જેવી ખુમ પાડી કે હું તરતજ દોડતી શયનગૃહ પાસે મઠ તો અંદર ધમાધમ થતી હતી. મેં બહારથી કહ્યું કે બાઈ સાહેબ શું છે ? શું છે ? તે સાંભળતાં હીમત આણી તેમને અંદરથી સાંકળ ઉઘાડી એકદમ બહાર આવ્યાં ને તેઓ એટલાં બધાં ગભરાઇ ગયાં કે એક ક્ષણ સુધી કાંઈ પણ બોલી શક્યાં નહીં. જ્યારે ઘણી આસના વાસના અને ઉપચાર વિગેરે કર્યા ત્યારે કાંઈક શુદ્ધીમાં આવ્યા ને વિક્રમભાઈનાં કરેલાં કૃત્યથી ડરી ધડીએ ધડીએ જમકડી બીડી બિકના માર્યાં મારો સોડમાં સંતાતા ઘણીજ રીતે ધીરજ દેતાં જ્યારે યરાયર શુદ્ધીમાં આવ્યાં ત્યારે વિક્રમ ભાઈએ કરેલા બળાત્કારની નીશાની બતાવી, બાઈ સાહેબે મને આપને આ વાત કરવાની સખત મનાઈ કરી હતી; પણ જ્યારે આપે સખ્તાઈથી પુછ્યું ત્યારે લાચારીથી કહેવું પડે છે. આગળ પણ આ વાતને માટે કેટલો માર મારે ખાંવા પડ્યો છે. વળી જતાં જતાં વિક્રમભાઈ એટલું બળડી ગયા કે ઠીક છે હું બીજી વખત જોઈ લઈશ ! એમ કહી ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં એકદમ ચાલ્યા ગયા આગળ મને પડેલા મારને લીધે આજરોજ હું કાંઈ કરી શકી નહીં. અમો ગૈરાનું કેટલું જીર !

ભર્તૃહરિ—(ક્રોધથી ધમધમી) શું તે દુષ્ટ, તેની માતા સમાન પર ધસ્યો ? અર ઝેરી સર્પ ! મેં જો તને પ્રથમથી આવો જાણ્યો હોત તો તને દુધ પાછ ના ઉછેરત ! બિઝાર છે તને કે જોને દુધ પાછ તને ઉછેર્યો તેનેજ તું કરડવા ઉભો થયો ? તારાં કપડી વાક્યોથી લોભાઈ તારા ઉપર મેં પુરતો વિશ્વાસ રાખ્યો, તેનું આ ફળ ? અરે દુષ્ટ દગાખોર આ વખતેજ તને ઠાર મારવા ઘટે છે.

પિંગળા—(મનમાં) આપણી બાજી હવે યરાયર જમી. (આસન) પ્રાણનાથ ! ક્રોધ સમાવો એના ઉપર આટલું બધું ગુસ્સે થવું ઉચિત છે એ તો આપણું હોકું છે. એ તો એણે અણસમ-જણમાં આમ કયું.

ભર્તૃહરી—(સક્રોધથી) નહી નહી પ્રિયા ! હવે કાંઈ તમે ન બોલો. હું તે દુષ્ટને સખત શિક્ષા કર્યા વિના છોડનાર નથી. કાંઈ હાજર છે ? (સિમાઈ અંદર આવી-સલામ કરી)

સીપાઇ—શેા હુકમ છે મહારાજ !

ભત્રહરી—જાઓ જ્યાં હોય ત્યાંથી વિક્રમને તેડી સત્વર આ
વો (સીપાઇ જાય છે વિક્રમને તેડી લાવે છે, વિક્રમ આવી નમન
કરે છે ભત્રહરી પદ્મજ ઉપરથી એકદમ ઉઠી તરવાર મ્યાનમાંથી
કાઢી વિક્રમને મારવા દોડે છે તેને પિંગળા અને દાસી જોરથી
પકડી રાખે છે).

જુઓ જુઓ વિમે લીડી હામ. એ રાહ.

અરે દુષ્ટ દુરાચારી ચંડાળ, કૃત્ય તેં પાપી આ શું કીધું રે,

જુજ મુખ જોઈ ચડે મુને કાળ. કૃત્ય.

હું જાણતો તો જાત પવિત્ર. કૃત્ય.

સારી દેખાડી તેં જાતની રીત. કૃત્ય.

માતુ કહી દોડ્યો કરવા વ્યભિચાર, કૃત્ય.

ધિક અવતાર તારો નાદાર. કૃત્ય.

પાળ્યો પોળ્યો રાખી બહુ પ્યાર. કૃત્ય.

તેનો કીધો મુજ પર ઉપકાર. કૃત્ય.

બંધુ જાણી તને કરં નહી ઠાર; કૃત્ય.

નવ ધડી રહે જ માળવાથી બહાર, કૃત્ય.

(તરવાર મ્યાનમાં નાંખી) સીપાઇઓ ! તેને એકદમ લઈ જા-
ઓ ને માળવાની હદ બહાર મુકીઆવો.

વિક્રમ—(આ સાંભળી ચક્રિત થઈ ભરથરી પ્રત્યે)

હે જાત મારા (ર) તમે આ શું ઉચરો વાત;

નથી કાંઈ હું જાણતો, તમ આગે કહું સાક્ષાત.

કદી નેવ નીર (ર) મોભે થઇને તે વહે;

સમુદ્ર માગ મુકે પણ નહી, દાસ એવું દીલ લહે,

કદી પ્રગટે જાણુ (ર) પુર્વથી પશ્ચિમ જાત;

પુટેલ ધડો જરાય તોપણ કરં ન એવી વાત.

આ દેહ તણા (ર) કદી સાત કટકા જો થાય;

કરં નહીં કદી કૃત્ય એવું આ, દેહમાંથી પ્રાણુ જાય.

મુજ માતુ સમાન (ર) જાણું પિંગળાને જાણ;

વિચાર દીલમાં આવ્યો ક્યાંથી કહો તે મુજને આંહી.

કરં આપ સેવ (ર) લક્ષમણની પેઠે જાણ;

મિષ્ટ જોજનને ત્યાગીને, કેમ વિષ મનમાંહી,

ભત્રહરી—(રક્તનેત્રે)અરે દુષ્ટ ! જગાખાજ ! તું હવે તારા

કપટી વાક્યો વધારે વહવા દે ! જવાબથી બળતી દેહમાં તારા, વચન રૂપી કાળ ન નાંખ તારા ઉપર પુણ્ય વિશ્વાસ રાખી રાજ્યની સમગ્રી લગામ તારા હસ્તગત કરી તેનું આ ફળ કે ? અરે તાદાન કુત્રા તને તારી માતૃ સમાન પર કુદ્રુટી કરતાં જરા પશ્ય શરમ, ન આવી ધીઝાર છે તને જ તાર કાળુ મોઢું હવે મને વધારે વાર ન બતાવ !

વિક્રમ—(નમન તાઈથી) બ્રાતા ? આપના દરેક મોઝબાજી સમાન મારા દેહને બેદ છે આમ કરતાં તો મને આપની સમશેરથી જીવન મુક્ત કરો.

ભર્તૃહરી—(ગુસ્સાથી) અરે મોળાને ભરમાવનાર ? ગુનો કરી ઉલટો મને દયાવે છે હુ તારા કાલાવાલા કે કાંઈ પશ્ય સાંભળવાઈ માગતોજ નથી (સીપાઈઓને જાણી સીપાઈઓ આ ? કાળમુખાને) એકદમ મારી નજરથી દુર કરો (સીપાઈઓ પકડવા બધાં છે તેને ખસેડીને).

વિક્રમ— રાગ સીતાના મહિનાનો

હે બંધુ શાને કરો રીસ, વાંક વિના મુજ પરે;
થર થર કંપે મારી મુજ કાય, આવા વેણ સુણી અરે,
તમ વેણ પાડે છે છેદ શરિર માંડી આજરે-
પાછળ પસ્તાશો એ બ્રાત કહુ શુભ આજરે.
અરે વડિલ બંધુ તમે; મમ પિતાની સમાન છો;
જાણુ આપ પ્રિયાને માત ક્રમ અપમાન દીયો
બ્રાતા ઉડો કરો વિચાર ભરમાળ્યા નવ ભમો.
મુઝી આરોપ કાઢો વિદોશ પસ્તાશો પછી તમે,
જાણુશો જ્યારે ભરમ મરમ તમે;
યાદ આવસે મારા વેણ, વિચારોને આ સમે;

ભર્તૃહરી—(જરા ધીરા પડી પિંગળા પ્રત્યે) જોયુ પ્રિયા ? હજી પણ કેવાં પ્રપંચ લડાવે છે ! શાણો થઈ તને કેવી શિખામણ આપે છે? પ્રપંચી માણસો પ્રપંચમાં પુરાજ હોય છે.

પિંગળા—સ્વમીનાથ એ શુ ખોટું કહે છે એમનું કહેવું બ્યાજબી છે આપ સમજી અને ચતુર છો પણ હવે—

ભર્તૃહરી—હવે ન બને કાંઈ પણ તમારે એ વાતમાં વચ્ચે મોક્ષનુ ના મુનેચારને શિક્ષા કરવી એ મારો ધરમ છે પછી બાક તે હોય.

વિક્રમ—બ્રાતા જ્યારે આપ આટલા કાલાવાલાથી નથી માનતા તથા મારા વચન ઉપર ભરોસો નથી આવતા તો હું આપનો હુકમ ઉઠાવવા તૈયાર છું મને કાંઈ આંધી રહેવાની જરૂર નથી પણ મને એમ લાગે છે કે માળવાની ગાદીનું હવે અશુભ થવાના ચિન્હો જાણાય છે મહારાજ આપ એમાં શું કરો આમાં કાંઈની કસુર નથી ફક્ત વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિનોજ પ્રતાપ છે બ્રાત હું જાઉં છું હું તમારા રાજ્યની હદ બહાર જાઉં છું ? હજી વિચારો ? સમન્તે ? કેમકે પાછળથી પસ્તાવો ન કરવો પડે તો કીક ?

ભર્તૃહરી—(ક્રોધથી) નફર નથી જોઈતી મારે તારી અફસ કે શીખામણુ અમારૂં ગમે તે થશે તેની તારે શી પરવા છે ? અમારા લાગ્યા અમારે જોગવવા છે તું તાર કાળુ કરી ચાલ્યો જાને ?

વિક્રમ—શાંત થાઓ ને ક્રોધ સમાવો કામાંવે થઈ અકાર્ય કરો છો તેનો બદલો તમને પરમેશ્વર જત્તદી દેખાડશે શીકર ન રાખો માળવાને તથા તમોને છેલ્લી સત્તામ છે જગદીશ્વર તમાર કલ્યાણુ કરેને મહાકાળેશ્વર માળવાને આપ્યાદ રાખે (વિક્રમ પ્રમાણુ કરી જાય છે).

પિંગળા—(મનમાં રાજી થતી લાંગ્યા હાથ કરી ભર્તૃહરી ન દેખતા) કાશ ગઈ હાશ હવે નિરાત થઈ મારી દાઝ ઓલાઈ સાલ ગયું ને ચોખ્ખું થયું હવે માર મન ગમતું કરીશ ખ્યારાની સંજે હરીશ ફરીશ ને કાંઈથી નહીં ડરીશ ખ્યારાની અડચણુ ટળી કપટ કળા નહીં કળી આશા સર્વે ફળી ને હવે મન ગમતી મોજ મળી ફોદ ! ફોદ ! બાજી સત્રગી જીતિને હવે કાંઈની ન રહી ભિતી

ભર્તૃહરી—(પિંગળા તરફ (કેમ પ્રિયા ! શા વિચારમાં છો કેમ કીક થયું ને ?

પિંગળા—(દીવંગીરી બતાવી) ખ્યારા આપે બહુજ અધટીત ક્યું. લોકોઅપવાદ શી રીતે સહન થશે ? થોડો ધણો પકા દઈ આંદીજ રહેવા દીધા હોત તો સાઈં હતું.

ભર્તૃહરી—નહીં નહીં પ્રિયા ! એતો મેં યોગ્યજ ક્યું છે. ગુનેગારોપર સજ્જડ જાપ એસાડવાનો આ સારો દાખલો છે. પ્રપંચી વેણુ વહી મને કળવા કેવા ઉપાય કરતો હતો ?

પિંગળા—જોર કજોર થાય પણ માવિતરે એમાવિતર ન થવું જોઈએ (એટલામાં અંદરથી)

હારી—આઇ સાહેબ! રસોઇ તઇયાર થઇ છે માટે જમવા
સાર મધારે.

ભર્તૃહરી—ચાલો પ્રીયા ? (બંધે હો.)

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ પહેલો.

સ્થળ ભર્તૃહરીનું આનંદ ભુવન.

પાત્ર—ભર્તૃહરી તેમના મિત્રો અને પાછળથી અનંગસેના અને
હયપાળ તથા સીપાઈઓ વીગેરે,

નિતિસાગર—મહારાજ આપ મહારાણીપરબહુજ ખ્યાર રાખો
હો અને સ્નેહના લીધે આપ હર ઘડી તેમની અમીપે રહો હો એ
હીક છે પણ નારી જાનનો બહુ વિશ્વાસ રાખવો એ હીક નહી.

ગુણસિદ્ધ—વ III સંગારનું ઘડપણ થયાથી તેનાંથી અંગાર
ઝંરે છે અને તે અંગાર આખા દેહને પ્રજ્વલિત કરે છે. મહારાજ?

મદનપાલ—તેમાં તમે મોટી ભુવ ખાઓ હો ભુવ ? જો
અમજ હોયતો શંકર પાર્વતીને શું કરવા સાથે રાખે ? અને
વિષ્ણુ કલ્પિમય ઉપર સ્નેહ શું કરવા દાખવે ? દશરથે સ્ત્રી સજ્જ-
વાનું કારણ શું ? મૃદુ વચન બોલનારી પ્રસન્ન મુખવાળી વીશાળ
વેળીવાળી કંદ પંચી ભરેલી છે દેહજેની એવી જે સ્ત્રી તેને જે પુ-
રૂષે નિહાળી નથી તેનો જન્મ આ જગમાં વૃથા સમજવો.

વિજ્ઞાપી—કોકીલ કંઠ સમાન અગણીત લીલાએ કરી નીજ
સ્વામીને પ્રસન્ન કરનારી વીનોદ રસથી ભરપુર સંગાર સજ્જવામાં
બહુ રાગવાળી વળી બીલા સમાન સ્તનવાળી કામળ અને ગોળ
અંગવાળી મુખના સુગંધ વાળી એવી જે નારી જેને આ જગમાં
ભાવ ધરીને તરૂં પુરૂં ભરી નહી એનો જન્મ આ જગમાં
વૃથા જાણવો.

શાસ્ત્રીબાવા—પણ તમે બધા અંધારમાં ગોથા ખાઓ
હો? જુઓ સાંભળો ! સ્ત્રીથી મળેલું સુખ નાશવંત છે, તેનાં તન
નું સેવન ધણું દુઃખદાઈ છે તેની સાથે સ્નેહ નર્કથી ભરેલી હાંડી
સમાન છે વળી તે સુદૃઢને તજનારી છે અને મનુષ્યના મનનું
હરેક રીતે ખંડન કરનારી તથા તપને મટાવનારી એવી જે નારી,
તેને જે પુરૂષે રાત દીત એવી તેણે પોતાનો જન્મ વૃથા ગુમાવ્યો,

વળી મનુષ્યને મોહજાળમાં ફસાવનાર ધર્મ કાર્યમાં નહારા મંત્રી સમાન સમાધીમાં જાંગ પાડનાર કપટનું તંત્ર એ નારીના તમે પ્રસંસા કરો છો કે? વાહ ભાઈ વાહ!

ભાઈદરી—પણ સાચી મહારાજ સદા આનંદમાં રહેનારી અને રાખનારી વસંતવ્રતના જેવી સુંદર ચરણે નેપુર અને કરે કં-કણના ઘોષ કરી મન આકર્ષનારી ઈંદુ સમાન મુખવાળી આ નવ-સહ નીચું જોઈને ચાલવા વાળી સધમંત્રે સાધનારી તથા જન્મતને વિસ્તારનારી એવી જે મોહના તેનાથી કાણ મુખ પુરુષ દુર રહે.

નિતીસામર—મહારાજ! સાચીઆવા આપને કહેવા સરમાતા હશે પણ હું તો જિજ્ઞાસે કવા શુશ્રુવાળી હોય છે તે કહું છું ચિંતા ઉપજવનારી પીડા અને દુઃખને આપનારી દોષથી ભરપુર ભવના પાસાવ્ય સંતાનના જાંડાર રૂપ કપટ વેશ કરીને મનુષ્યોને સપડાવનારી પાપમાં પ્રવતનારી મળમુતના દુરગંધે ભરેલી એવી મલીન યુવાની રૂપ મદિરા પીને મસ્તબની ને ઉન્મત પણે ચાલનારી ઈંપને પરાણે વડગાડનારી યોગ્યને મુકવનારી અંગે અશુદ્ધ નહારા સ્વભાવ વાળી કામ સમયે પૌઠ પણ મનની પાતળી, બહુ લોભિષ્ટ અને હમેશા જુહુ જોલનારી એવી જે નારી તેના તમે આટલા બધા વખાણ કરો છો કે ?

મદનપાળ—અરે વાહરે વાહ ! તમારે ઘેર કાળી કુમળ જેવી નારી છે તેથી તમે આજે નિંદા કરતા હશે પણ મને કોક દી તમારે ઘેર આવવા દો પછી તમારી વાત છે મારાં ભાભીને સંધળું સમગ્ગવી તમારી કળેતી લુંટાવું તોજ ખરે.

નિતીસામર—મદનપાળ મહારાજ સમક્ષ મારી મસ્કરી કરતાં જરાએ લજવાતો નથી કે? આમાં મેં શું ખોટું કીધું? આ તો મેં ફક્ત દુનીઆની રીતી કહી બતાવી પણ સી રીતે વર્તવું એતો સૌ સૌનાં હાથમાં છે ને?

કમસેન—એતો ખરી વાત છે પણ તમારી તો હવે જુવાની જવા બેઠી એટલે સંગારની વાતથી વિરક્ત હો તેમાં શું આશ્ચર્ય પણ અમેતો ઉગતા જુવાનીઆ એટલે અમને એ વાત પસંદ ન આવે.

વિલાસી—જુવાનીમાંતો જરૂર સંગાર રસની લહેજત લેવી જોઈએ પતળા ઉદરવાળી હંસના જેવી ચાલવાળી મધુર વ-

બનથી આનંદ આપવા વાળી, ચંચળ ચિતવાતી, વળી જેનું સૌ-
ભાગ્ય સુંદર છે એવી જે નારી, તેને અમે કેમ તજીને વેરાગી થઈએ ?
વળી એક કવિએ કહ્યું છે કે.

ઈંદ્ર વિજય છંદ.

સહેજ સુવાસિત હોય સકુલડી, સુંદરી તે પર હોય રૂપાળી;
હોય ખીલેલ વસંત રતુ વળી, પુનમનો શીર પુર્ણ તમાલો;
પુરષને પુરષાતન જે, પ્રગટયું નહી, તે સ્થળ આ સર્વ ભાળી,
પ્રેમ કહે પછી શું, પછી શું, પછી શું શુભાચોનિજ જન્મજ ખાલી
ભર્તૃહરી—નવ યોવનમાં પ્રવેશ કરીને ચંદ્ર સમાન સુખ,
વાલી મનહર તરૂણીને પરણીને ઈંદ્ર ઈંદ્રાણી સમાન સુખ ભોગવ્યું
નહી તેને આ જગતમાં અવતરી ફોકટ ફેરો કર્યો એમ જાણવું.

મદનપાળ—આપનું કહેવું યથાર્થ છે મહારાજ ! જેના
અંગને વિષે કસ્તુરી અને ચંદનનું વિલેપન કરેલું છે, વળી કેશ-
પાસમાં સુગંધીદાર તેલો બેટી રહ્યાં છે, કુમકુમ દીલડી કપાળમાં
ચળકી રહી છે, કામના સ્નેહના પાત્રનની કીંમત જેને પુરેપુરી
મન વિશે કરી છે, એવી જે નારી, પોતાના ભાગ્યે કરીને ભોગવી
છે તેનું સુખ આ જગતમાં અવધિ છે.

શાન્તિ—એ બધું ખરું ! પણ મુક્તિનું સુખ તો તેનાથી
નહી મળે, પણ જે પુરષે પોતાના હાથે કરી દાન આપ્યું, વિનય-
થી વરણ્યો, મુંખથી સત્ય વચન ઉચર્યો ધર્મમાં પરાયણ થઈ પ્રભુ
ભક્તિમાં પ્રેમ રાખ્યો, અને વિદેશમાં કીર્તિ વધારી, તે પુરષને ધન્ય
છે; અને તેનો જ જન્મ આ દુનિયામાં સફળ છે.

નિતિસાગર—અને તેને જ મોક્ષ સુંદરી આપો આપ વરે છે,
વળી દેવ પુજના બધા સાધનો મેળવીને સુંદર પીતાંબર પહેરીને
દયાળુ પ્રભુને પુજ્યા નહીં તેઓનો જન્મ વૃથા સમજવો કૃપાનિવાન !

ભર્તૃહરી—તમારા બંનેનું કહેવું બ્યાજખી છે. પણ યુવાન
પુરુષોને પરવડે તેમ નથી. કારણ કે સંગારના અનુભવથી તમે જુદા
થવા આવ્યા છો; અને અમારા જેવાને તેનો અનુભવ કરવો છે માટે
તમારી નિતિ, રીતિની વાત અમારે ગળે કેમ ઉતરે ?

કમસેના—નાજ ઉતરે મહારાજ ! તેઓ તો સંસારનું સુખ
ખુશ અનુભવી નૃપ થયો એટલે હવે તેમને તે સુખની ઇચ્છા રહી
નથી “ અશક્તિવાન બોને સાધુ ” તેથી આપણને એકતા માંગે છે
તે કેમ બને ?

વિદ્યાસી—નાજ અને નાજ ! જે પુરુષો યુવાન અને નિદે છે તે બધા નિદે છે, અને આ લોકને તેમ પરોડાને કમે છે, કમકે તપનું દેવ સ્વર્ગવાસ છે: અને સ્વર્ગ અપ્સરાઓનું દિગમ્યાન છે.

મદનપાળ—મસ્તિમાં આવેલા હાલીનું ગંડ સ્વર્ગ છેલા પૃથ્વી ઉપર ગુરા વચ્ચે છે, તેના પાપના પ્રિકને મારવામાં પણ કેટલાક કુશળ છે. પણ મદનને વશ કરનાર હું કાંઈ પુરુષ જ્ઞેતાજ નથી.

શાંતિઆવા—મદનપાળ ! તમે એવું ના બોલો, મદન ધણા જ્ઞેતાએ વશ કર્યો છે, આ સમયમાં પણ માન્યથો કાંઈ નહીં હોય કે શું ? આ દેહ છેક નિરપયોગી છે, શરીર મગમુગ અને વિદ્યાથી ભરેલું ગંદુ છે, તથા હાડકી ઉભુ કરેલું પાંજરું છે; અને તેને આ-મડાથી મહેલું છે, તેના શિર મરણનો ભય છે, અને તે ક્યારે પડી જશે તથા અંદરનો પોપટ ક્યારે ડાડી જશે તેનો કાંઈ ભરસો નથી માટે જ્ઞાતી પુરુષોએ સદાકાળ ધન્યર ભજનમાં તત્પર રહેવું યોગ્ય છે.

ગુણુસિંહ—મહારાજ !

નારી વીપતી વેઠડી નારી નફની ખાણ,

જ્ઞાતી પુરુષ આદે નહીં જોયાં ખાય અગ્નિ.

નીતિસાગર—રાજેન્દ્ર ?

નારી દર્શક ચિત્તહરં સ્પર્શં હરતી યત્ર.

સંભોગે હરતિ વિર્યમં નારી પ્રલક્ષ રાક્ષસી

માટે માત્ર માનો તો મહારાજ તેનાથી તો દુર રહેવુંજ સાચું છે.

કામશેન—મહારાજ આ તો કાંઈ સંચારની વાતમાં સમ-જ્ઞતાજ નથી. અને આડી આડી વાતો કરી ગુચવણમાં મને નાંખે છે સરસ પ્રેમ અને રતિ સુખને નહીં જાણનારા કામ વગરના મનુર જેવા છે તેમજ ચપળા નારીના ચરણની લાત ખાનારા ગુનેગાર છે.

નીતિસાગર—(આ સાંભળી ક્રોધાતુર) મહારાજ હવે હદ થઈ અમારાથી આવા અપસન્દો વધારે વખત નહીં સંભળાય શું અમારું અપમાન કરવા આજે અમને તેડાવ્યા હતા (શાસ્ત્રી આવાને અને ગુણુસિંહને) ચાલો ભાઈ શું મહારાજ સામુ જોઈ રહ્યા છો મહારાજનીજ સમક્ષજ આ લોકો આપણું અપમાન કરે છે તો મહારાજની પાછળ ફાળુ જાણે કાવેએ દર વર તાવતા હશે ! ! !

કમલેન—(હાથ નેડી કરગરી પડી તણને) માફ કરો કાકા સાહેબ માફ કરો આમ જોકરાં ઉપરને રીસ હોય કે ! બુદ્ધો હવેથી નહીં બોલું (પરાણે પાછા નીચે બેસાડે છે)

ગુણસિંહ—ભાઈ જે બોલીએ તે વિચાર કરીને બોલીએ એવી રીતે બોલીએ કે જે બોલ્યાથી કામને કોઈ ઉપજો નહીં સાપ મરે નહીં ને લાકડી ભાગે નહીં તેવી રીતનું વર્તન બોધ્યો (ભત્રી-હરી તરફ જોઈ) સ્ત્રીઓ સંસારમાં ભાવ વાળી પણ પ્રભુની પદ્મિકા થી રહિત પુરુષના ચિત્તને ચોરનાર પણ પ્રેમમાં શાહુકાર મનની કોર પણ વિદ્યાશુભમાં દયાવાળી શરીર સરપા, મધુર વાણી વાળી ને વીધય સુખને આપવા વાળી છે ખરી પરંતુ હરીના ચરણમાં જેનું ચિત્ત શાશ્વત નથી તેને આ જગમાં જન્મી તે પંથી શું કર્યું ?

નીતિસાગર—(ગુણસિંહના કાનમાં) ભાઈ હવે આપણુ આંહી કાંઈ ચાલવાનું નથી માટે વધારે બોલી વૃથા માથાકોડ શા માટે કરવી સુખ રહેવામાંજ મગ્ન છે.

શાસ્ત્રીઆવા—ગુણસિંહજીભાઈ અમે તો પાણી રેડી રેડીને થાકી ગયા હવે તમે નકામે શું કરવા પ્રયત્ન કરો છો ? સાત સ-મુદ્રનું પાણી રેડ્યું તો પણ ઢાળ વાળી જમીન ઉપર જરાએ જળ નું મિદુ ધરવાનું નથી એવામાં પ્રતિહાર આવી નમન કરીને)

પ્રાતહાર—મહારાજ વારાંગના પ્રવેશ કરવાની આજ્ઞા માગે છે હુકમ હેય તો પ્રવેશ કરાવું

ભર્તૃહરી—શિક આવવા દે.

ગુણસિંહ—શાસ્ત્રીઆવ તથા નીતિસાગર સામી દ્રષ્ટી કરી મનમાં) અરે વળી આ પીડા ક્યાંથી આવી જે રસ્તો બંધ કરવા અમે ક્યારની કાશેશ કરીએ છીએ પણ તે તોવધારે વધારે ખુબતો જાય છે (નિશ્વાસ નાંખી) અફસોસ ! અફસોસ ! !

નીતીસાગર—(ધીરથી) વિનાશકાળે વિપરીત સુદ્ધિ ! આ વખતે આપણુ ક્યન કાંઈ કાંમ આવે તેવું નથી લાચાર ભાવી ભાવ, જે બને તે ખર તે છતાં આંખે જોયા અને છતે દાને સાબ-ળવા શિવાય કાંઈ અવર ઉભાય છે ?

ગુણસિંહ—(ધીરથી સોખત તેવી અસર સંવળાના નસી-બ સાથે છે આ લોકોની સોખતથી તથા સુંગારમાં અતિ મગ્ન થ-વાથી કાંઈ સાર પરિણામ આવે એવું કાંઈ મને દીસતું નથી.

મદનપાલ—(ખુશી થતો) વાહ ! વાહ ! તે પણ આ અવ

સરે ઠીક આવી પહોંચી (પારાંગના પ્રવેશ કરે છે તેને),

ભર્તૃહરી—કેમ અનંગસેના એવા શા કામમાં ગુથાયા હતા કે જે મુઠલ દેખાતાંજ નહોતાં ?

અનંગસેના—શિસ્તાજ દેવના દર્શનની સમૃપ આપનાં દર્શનજ દુર્લભ હતાને ? હું તે કોની પાસે આવું ! આજરોજ સાંભળ્યું કે મારાજ સાહેબ થોડો થોડો સમય આનંદભુવનને પણ પાવન કરે છે તે સાંભળી આપના દર્શનના અભિલાષથી અત્રે આવી છું ગરીબ નિત્રાજ !

ભર્તૃહરી—તમે પણ સમયોચિત વર્તનારા છો. ચાલો તમારા મુખચંદ્રમાંથી વાણી રૂપી શીતળ ચંદ્રિકા વરસાવો અને અમારા આનંદમાં વધારો કરો,

અનંગસેના—જેવી મહારાજની આજ્ઞા ?

પ્રેમનો રંગ કાઢી વીરમાં બાણ;

શુદ્ધ પ્રેમી તેહ પિછાણે.

પ્રેમનો.

પ્રેમનો અજળ્ય રંગ પ્રેમનો અજળ્ય ઢંગ;

નહી જોડાશે તાંણે તાંણે.

પ્રેમનો.

પ્રેમ મેળવવો નથી કાંઈ સહેલો;

નહી મળશે વેચાતો દુકાને.

પ્રેમનો.

પ્રેમ છુપાવ્યા નહી રહે છાનો;

મુરખ શુ ? પ્રેમ પિછાણે.

પ્રેમનો.

કામસેન—મહારાજ ! શુ તેનો મધુર સ્વર ! કાનને ફેરો આનંદ આપે છે સુંદર વનમાંથી બાણે ખરફ વનસાવી શરીરને ફેરી સાથે હાથનો લટકા આવી જે હૃદયને આલ્હાદ કરનારી જે નારી તેને અત્રે શુ જોઈ વારી હશે ?

ભર્તૃહરી—સંગારની ખુશી અપાર છે ને તેજ સંસારનો ખરા સાર છે જે તેને બાણતા નથી તેજ ખરા ગમાર છે સ્ત્રિઓ-જ સંગારનું સ્થાન છે ?

મદનપાળ—મહારાજ સંગારનો સદા જયકાર છે ને તેનો જોડો દીન પરદીન પાર છે લાચાર છે કે તપસ્વિઓ અને વૈરાગીઓના શરીરમાં પ્રવેશ કરી શકતો નથી બાણી તો કીર્તી આડે જોમ જળાવી રહી છે.

અનંગસેના—ભીઓના વખાણુ સાંભળી ખુશી થતી ભર્તૃહરી પ્રત્યે.)

છપ્પાની રાહ

અચળ રહો તમ સ્થાન, રાજ્ય રિદ્ધિ સંભાળો;
અહલ કરી ઇન્સાફ, પુત્ર સમ પ્રગળે પાળો,
ફળ લઈ આ અમુલ્ય, હૈનથી આજ આરોગો;
અમર થઈ મહારાજ, ભોગવા સર્વ ભોગો.
આપ મુખ દર્શન થકી, આશા સર્વે મારી ફળી;
કરબોડીને, દુષ્પ દાણીદ્ર ગયાં દળી.

(ફળ ગુણકા પાસે જોઈ ભર્તૃહરી વિસ્મય પામે છે ને),

ભર્તૃહરી—(મનમાં) ગીતીની રાહ.

ફળ દીધેલું પ્રિયાને, આવ્યું ગુણકાને હસ્ત સ્વાથી;
છે ફળ મેંજ આપેલું, પુછું હું એ તે લાવી કયાંથી.

(યાસન) અનંગસેના ! આ ફળ તમે કયાંથી લાભ્યાં ? લાવો
જોઈએ. (ફળ લેઈ ચારે બાજુ તપાસી મનમાં) નહીં એજ ફળ
છે એમાં કાંઈ સંદેહ નહીં (યાસન) ફળ તો બહુ સુંદર છે હો !

અનંગસેના—આપની દાસીના આગમાં એવું વૃક્ષ છે.

ભર્તૃહરી—એમકે ! (અચરતપણાનું ડોળ કરી) તેનું ઝાડકે-
ટલું ઉચું થાય છે ? અને તેના પાંદડાં કેવા આકારના ને કેટલાંલાખ્યા
થાય છે ? અને તેને ફળ પણ બહુ થતાં હશે નહીં વાર ?

અનંગસેના—(આ સવાલથી ગલરાઈને મનમાં) હવે શો
જવાબ દઈ ? મહારાજજીએતો પૂરી બાંધી લીધી (જરા હિમત લાવી
(યાસન) નૃપતી ! એ તો દીવસમાં એકજ ફળ આપે છે.

ભર્તૃહરી—(મનમાં) અહં ! કેવી સ્ત્રીઓની ચતુરાઈ ! (યા-
સન) ત્યારે તેના પાંદડાંનો નમુનો મંગાવશો કે ? આ સાંભળી અ-
નંગસેના સ્તબ્ધ થઈ વધારે ગલરાઈ ને કાંઈ જવાબ આપતી નથી
એટલે) કેમ કાંઈ બોલતાં નથી ? આમ સ્તબ્ધ કેમ બની ગયાં છો ?

અનંગસેના—(નિસ્તેજ વદને) કાંઈ નહીં મહારાજ ! જરા
મને પેટમાં દર્દ થઈ આવ્યું છે (હાથેથી પેટ દાખીને) તેથી આપને
જવાબ આપવાને વિલંબ થયો માફ કરજો (જાણે ઉધમાંથી ઝળકી
જાગૃત થઈ હોય તેમ) ભુલી, ભુલી, મહારાજ ! એ તો મારા સગા
પરદેશથી આવેલા છે તેઓ તેમના દેશથી લાવેલા છે તેમણે મને
આ ફળ ખાવા સારૂ આપ્યું પણ તે અલોકિક જોઈ આપને બેટ
કરવા સારૂ આવી (પેટમાં બહુ દુઃખ હતું હોય તેવો ડોળ કરી
વાંકી ચુકી થાય છે અને ઇસકાં ભરે છે) મહારાજ સાહેબ ? મને

પેટમાં બહુ દર્દ થાય છે માટે જવાની આજ્ઞા છે ?

ભટ્ટરી—(સંકોષ) જ્યાં સુધી આ ફળ સંબંધી સત્ય હકીકત નહીં કરે ત્યાં સુધી તમે જવાની રજા મળશે નહીં.

અનંગસેના—(નમ્ર વચનથી) તે તો હું આપને કહી ચુકી છું મહારાજ ! તે શિવાય બીજી શી હકીકત પુછાછો (પેટ વધારે દાખતી જાય છે અરર ! હોય હોયરે ! હો બાપ.

ભટ્ટરી—(રક્ત નેત્ર) ખરી વાત કહેવી છે કે નહીં ? આમ ઢોંગ ક્યાં સુધી કરવા છો ખરો ખુલાસો લીધા શીવાય છોડનાર નથી.

અનંગસેના—રાજધિરાજ ! મેં તો ખરીજ વાત કહી છે. ક્યારે આપણે અહીં આવાં ફળ થાય છે ?

ભટ્ટરી—(કોષથી) તે હું નથી પુછતો આઝાઅવળા જવાબ દઈ શું કરવા નાહક બધાને હેરાન કરે છે ને તું હેરાન થાય છે બીજી વાત બાબુએ કરી જે સત્ય વાત હોય તે કહી દે કે જેથી તારો ઝટ છુટકારો થાય. કાંધા સીવાય કરોડો ઉપાયે અત્રીથી એક ડગલું ભરવાની પણ આજ્ઞા થશે નહીં.

અનંગસેના—(આ સાંભળી વધારે મુંજવણમાં પડે છે તે હવે શો જવાબ દેવો તે કાંઈ સુજતું નથી) મહારાજ સાહેબ ! આપ તથા હું શા સાર કરો છો ? શું હું ખોટું ખોટું છું (પેટ બે હાથે ખુબ દાખતી) મરી ગઈ હવે નથી રહેવાતું. પેટ કપાઈ ચાલ્યું હોય હોય હાય હાય બો બાપરે (એમ કહી જુમો ખાડે છે) સાહેબ હવે તો મને ઉભું નથી રહેવાતું મારો છવ જાય છે.

ભટ્ટરી—(આવા ઢોંગ કરતી જેઈ વધારે ગુસ્સો લાવી સિપાઈઓ પ્રત્યે બાંધો આને મુકેટાટ ! ખરી બીના કહેવાની હા, ના પાડે ત્યાં સુધી એને કારાગ્રહમાં રાખજો, જાઓ સત્વર લઈ જાઓ. સિપાઈઓ તેને બાંધવા જાય છે,

શાસ્ત્રીબાવા—(ગુણકા પ્રત્યે) ભત્તા બાઈ ! નાહક મુંડરવા હેરાન થાય છે ? જે સત્ય વાત હોય ને બાંહેર કરી દીધી એ તો રાજ હક છે બાપુ રાજ હક !

અનંગસેના—(બે હાથ વેંતડી) મહારાજ સાહેબ ! દાશીને અભય વચન મળે તો સર્વ વાત સાચે સાચી કહી દેશે.

નીતીસાગર—હવે કેવી દેકાણે આવી ? નાહક અત્યાર સુધી મહારાજ સાહેબને તરફી આપી ? ચૌદમા રત્નનો જખરો પ્રસાવો ?

ભટ્ટરી—ભાતને અભય છે, જે સત્ય વાત હોય તે કહી દે.

અનંગ—(હાથ જોડી શિર જુકાવી) ગીતીની રાહ.

કરો મહારાજ માફ, હયપાળ આવ્યો તુજ ઘર આવ્યો;
તેણે મુજને આપ્યું, લાવી આપને અમર થવા કાળે.

આરોગી થાઓ અમર, પ્રજા પાળો પુત્ર તુલ્ય આપ;
ન્યાયવંત થઈ રાજ, કાપો પ્રજાનાં આપ પરિતાપ.

(આ સાંભળી ભર્તૃહરી ચક્રિત થાય છે તે ગુણકા પ્રત્યે)

ભર્તૃહરી—(ધનામ આપતી વખત) હો આ તમારી મહે-
નતનો બદલો પણ મને જુદો બોલી અત્યાર સુધી કયો તેના બદ-
લામાં તમારે તમારું સર્વસ્વ લઈ માળવા છોડી એકદમ ચાલ્યા જવું
વેં તે હુકમનું અપમાન થશે તો તો ધરખાર લુટી બે ઇજ્જતે હદ-
કરવામાં આવશે.

અનંગસેના—(નમીને) બહુ સાચું જેવી મહારાજની આજ્ઞા
(જાય છે તે જતાં જતાં મનમાં) લેને ગઈ પુત્ર તો બોઈ આવી
ખસમ. ઉપકાર કરવા ગઈ તો અપકાર થઈ આવી. ખેર જે થઈ
તે ખરી પણ જીવતી તો રહી. જખ મારે છે. (એમ કહી એકદમ
ચાલી જાય છે.)

ભર્તૃહરી—(સિપાઈ પ્રત્યે) જાઓ ! હયપાળને ત્યાં લોય
ત્યાંથી મુસ્કટ બાંધી આંહી લાવો.

સિપાઈ—હ જોવો હજુરનો હુકમ, (જાય છે તે હયપાળને
બાંધીને લાવે છે. હયપાળ નમન કરે છે.)

ભર્તૃહરી—(હયપાળને ફળ બતાવીને) બોલરે આ ફળ તું
ક્યાંથી લાવ્યો ?

હયપાળ—(જાણે કાંઈ ન જાણતો હોય તેમ) શું મહારાજ
ફળ શું ? વાત શી ? એ સંબંધી હું શું જાણું ? મેં તો સ્વપ્ને પણ
એ ફળ જોયું નથી મહારાજ !

ભર્તૃહરી—(ગુસ્સે થઈ) અજ્ઞાન્યો બની વાત છુપાવવા ચાલે
છે કે કેમ ? બોલ સાચું બોલ.

હયપાળ—શું સાચું બોલો છો મહારાજ ! જે વિષે હું બિલ
કુલ અજ્ઞાનો છું તેનો કેમ કરી જવાબ આપી શકું ?

ભર્તૃહરી—(વધારે ગુસ્સે થઈ) અરે દુષ્ટ લંપટી ! જુદું બોલી
મને વધારે ક્રોધ શું કરવા કરાવે છે બોલ કટ બોલ !

હયપાળ—(માથું ધુણાવીને મનમાં) ભુરી થઈ ગુણકાએ દાટ
વાળ્યો. પુરા ફસાયા હશે શું કરવું, (જરા વિચારને) જખ મારે છે.

(આસન) રાજેન્દ્ર શું બોલું ? જે વાત હું ન જાણતો હોઉં તે કેમ કરી વાત જાહેર કરું ? બે ગુનેગારને ગુનેગાર બનાવો તો આપ મા આપ છો.

ભર્તૃહરી (આસનથી નીચે ઉતરી તત્તવાર મ્યાનમાંથી કાઢી હથપાળની ગળચી પકડી) કેમરે પાખંડી ! કગારા ! હમણાંજ ગુણક કહી ગઈ કે આ કૃષ્ણ મને હથપાળે આપ્યું છે. તેશું બોલી વાત કે ?

હથપાળ—મહારાજ ! વેશ્યાઓનો શો વિશ્વાસ ! અને એના બોલવાપર શો ભરસો ! વેશ્યાઓના ગુણદોષ તો આપ સારી રીતે સમજો છો ? પ્યારમાં કસાવનારી ધનને હરનારી, નરક કુંડના દ્વાર જેવી, પ્રપંચી, લોભી, પૈસાની સગી, નિર્ધનને તજનારી. એરી જે વેશ્યાઓ, તે જોને સત્ય વાત ઉચરતી હોય તો પછી પુછવું શું ?

ભર્તૃહરી—(ક્રોધથી ધમધમી) અરે પ્રપંચી ! પાપીઆ ! વ્યભિચારી ! ખોતાના દોષ ઢાંકવા બીજાના દોષ ઉઘાડ કરે છે ? અરે નિય ! નિમકહરામ કુત્રા ! તારું વાચાળપણ અતાવી તારા કરેલા કૃત્યને ઢાંકવા આહો છે કે શું ? લપટી, વિષાંધ, બોલ ! સત્ય બોલ (આમ તેમ ખુબ હજાવે છે તેવી હેરાન થઈ.

હથપાળ—(મનમાં) સાચુ કહેવા શિવાય હવે છુટવાનો એક રસ્તો નથી (આસન) આપની રાણી પિં. (કંઠી બોલતો બંધ થઈ જાય છે. ને થર થરે છે પિં. અક્ષર સાંભળી બી ન બેઠેલા જોતો સ્તબ્ધ થઈ એક બીજાની સામું જુએ છે. અને મહારાજના મુખ ઉપર પણ એકદમ શ્યામ શેરડો પડે છે અને આખા અંગમાં અનળ વ્યાપી જાય છે).

ભર્તૃહરી—અરે નાદાન ! હવે ગભરાય છે કેમ ? જે હોય તે જટ જણાવી દે.

હથપાળ—મહારાજ ! આપની પટરાણી પી-પી (બોલતો બંધ થાય છે તેને).

ભર્તૃહરી—બોલ પરપુરું બોલી દે, નહીં તો આ સમશેરને શરણુ આ (તરવાર ઉગામે છે તે જોઈ થરથરી હાથ જોડી).

હથપાળ—મહેર કર મારી ઉપર આબરો. એ રાહ.

કૃપા કરો નૃપ મુજ ઉપર આજ;

ગુનેગાર છું આપનો મહારાજ.

કૃપા.

દયા કરજો આ રંક ઉપર;

લાગ્યો છું કૃષ્ણ આ, પિં-મ-ગા-ત્રિ-પા-સ-કૃપા,

ભર્તૃહરી—(તેને ગળામાંથી છોડી દઈ તરવાર ધ્યાન કરી).

ક્ષત્રિ કલંકની રાહ.

ધિક ધિક પાપી ચંડાળ,	કૃત્ય ૦
હવે આવી બન્યો તારો કાળ,	કૃત્ય ૦
સિંહ ગુફામાં તું કેમ પેટો ધાઈ,	કૃત્ય ૦
હવે કેમ નવી ફાડી ખાશે સાઈ.	કૃત્ય ૦
ફણિ ધરના દરમાં ઘાલ્યો લાથ.	કૃત્ય ૦
શું વિચાર કરી મન સાથ.	કૃત્ય ૦
ઝૂડ ઝાડ સાથે બીડી તે બાથ.	કૃત્ય ૦
ક્યાં સુધી પહોંચશે તુજ લાથ.	કૃત્ય ૦
થયો નિમકલરામ નાદાર.	કૃત્ય ૦
નવ જાણ્યુ આપ પરધર બાર	કૃત્ય ૦
અરે દુષ્ટ જન તાર મુખ બાળ.	કૃત્ય ૦
તુને દેખી પ્રગટે અંગ જવાળ.	કૃત્ય ૦
તુને મારતો નતી આ વાર.	કૃત્ય ૦
તુ મુજ દેશ છોડી જન બહાર,	કૃત્ય ૦
મારી જ્યાં સુધી વરતાય આજ.	કૃત્ય ૦
ત્યાં સુધી ન કરીશ રહેજાણ.	કૃત્ય ૦

(ગદ્ય) જાઓ સીપાઈઓ આ દુષ્ટનુ ઘર બાર લાંટી લઈ તેને માળવાની હદ બહાર લઈ જાઓ (સીપાઈઓ હયપાળને લઈ જાય છે આ બનાવથી ભર્તૃહરી તથા ત્યાં બેઠેલા સર્વ જનો શોકાંતુર થાય છે)

નિતિસાગર—મહારાજ સાહેબ જંગ્યો જંગ્યો આપે સંગારનો સાર જે રાખે સ્ત્રીપર વિશ્વાસ તેનો આવી રીતે થાય નાશ.

ભર્તૃહરી—(શોકાંતુર ચહેરે અને નિસ્તેજ વદને) ખરી વાત બાઈઓ ! અત્યાર સુધી હું જે કલંકરણની ઉંઘમાં ઉઘતો હતો તે આવા વાહજોના નાદથી જગૃત થયો છું હવે મારા લાખા વખતની જાંઘ જતી રહી છે ? મારાં કરેલા કૃત્યનો આજે મને પુરો પશ્ચાતાપ થાય છે ઘડી પહેલાં આપના બોલો મને કડવા ઔષધ સમાન લાગતા હતા તે હવે અમૃત સમાન જણાયા ધિકાર છે આ સંસારને બાઈઓ હવે આ સલા વિષે મારું ચીત લાગતું નથી માટે હવે આ સખ વસરજન રવા મંચિયુ છું)સૌ શોકાંતુર વદને જાય છે)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ પિંગળાનો મહેલ.

પાત્ર—પિંગળા કમલતા અને ભર્તૃહરી.

કમલતા—(ગભરાતી ગભરાતી દોડી આવે)બાઈ સાહેબ બાઈ સાહેબ ! બહુ માફ થયું અને હવે મરવાનો વખત આવ્યો.

પીંગલા—(ગભરાટથી) શાથી ! શાથી ? તું આમ ગભરાય છે કેમ ?

કમલતા—શું પુછાછે ? હવે તો મોતજ આવ્યું ? આખા નગરમાં વાત પ્રકાશ થઈ ગઈ છે ને આપ તો હજી અવગ્યા છે એ શું ?

પીંગળા—શું છે ! શું છે ! કહે તો ખરી હું તો હજી કંઈ પણ જાણતી નથી શું રાજાને દુશ્મન થઈ આવે છે ?

કમલતા—એવું તો કંઈ નથી આ તો આપણું અનિષ્ટ થવાનો સમય આવ્યો કાળની અસ્વારી આપણા ઉપર ચઢી આવશે એમ મને તો લાગે છે.

પીંગળા—(ચીરકાદને) પણ શું છે કહે તો ખરી એવી શું વાત બની છે ને સાંભળી છે કે જોયું તું આટલી બધી ગભરાય છે ને થથરાટ કરી મુકે છે.

કમલતા—નાસવું હોય તો એકદમ નાસો નાસશો તો બચશો નહીં તો મહારાજની સમક્ષેરને શરણ થશો તમારી સંધર્મી વાત મહારાજ પાસે જાહેર થઈ છે ને તે હમણાજ આપની પાસે તે વાતની તપાસ કરવા આવશે.

પીંગલા—(જરા હસીને) ઓ હોહો ! એમાં તું આટલી ગભરાય છે વાહરે મુર્ખિ લહેને તે આવે ને તપાસ કરે પણ કળવા નહીં દેવાની કળા તો આપણી પાસેજ છેને ? ભલે ને આખા ગામે જાણ્યું પણ મહારાજને સમજાવતા શી વાર ? એતો ભોળા ભટ ને આખા ચટ જોયા છે એવતા મતમાં પેડેસો સત્ર કાઢતા શી વાર લાગવાની છે પણ આ વાત રાજાજીએ ક્યાંથી જાણી ?

કમલતા—હમણાજને આપેતું અમરદળ ગુણકા ! હાથમાં આવ્યું ને ગુણકાએ એ કળ મહારાજ સાહેબને આપ્યું હમણાજ પાસેથી મળ્યું છે એવું ગુણકાએ કહ્યું.

પીંગલા પછી.

કામલતા—પછી શું કે ચુલુકાને તથા હયપાળજીને દેશની-કાસની સજા !

પિંગળા—(આ સાંભળી એકદમ મુર્ચ્છિત થઈ ગય છે. કામલતાની આસના વાસનાથી સુદ્ધીમાં આવે છે એટલે વિત્તાપકરે છે અને દુષ્ટ ચુલુકા ! શું તને મારા સુખમાં અદેખાઈ આવી ? મારી વેરણ કેમ થઈ ? મે તાર શું ખગાડ્યું હતું ? તારી પાસે આવેલું કશું મને આપી જવું હતું તો હું તને નહાત્ર કરત અને સુખે રહી સુખ ભોગવત મહારાજને માનીતી થઈ શું લલાણ ક-લાડ્યું ખીન્નનું ભુરૂ કરતા તારજ ભુરૂ થયું અને રાંડ તે કાયા જનમનુ વેર વાળ્યું (હયપાળને આદેશી) અને પ્રિય પ્રાણ ! હવે તમારા વિયોગ મને કેમ સહન થશે ? (સુખ કેવું છે મોજ મન કાણ કરાવશે ? વિત્તાસના સુખે હું કયાંથી પામીશા તમારી શી અવસ્થા હશે ! તમે આ વખતે કયાં ભમતા હશે તમે ભુખથી ટળવળતા હશે ? આ વખતે પ્રભુ શિવાય તમારી સંભાળ લેનાર કોઈ નથી મને જે પરમેશ્વરે પાંખ આપી હોત તો હું હીને જરૂર તમારી સંભાળ લેવા આવત પણ કાચાર ? જતા જે સમાચાર કહાળ્યા હોત તો તમોને નથી જ્યાં દેતાં ગમે તેમ તમારી ગોડવણ કરી મારી નજર આગળજ રાખત (એધારે આંસુએ) અને હાય ! હવે મારા દીવસ દુઃખમાં શી રીતે જશે એમ કહી મુર્ચ્છિત થાય છે વળી થોડી વારે શુદ્ધિમાં આવે છે.

કામલતા—માઈ સાધવ થાઓ અને સ્વસ્થ થાઓ મહારાજની સ્વારી આવે છે,

પિંગળા—કામલતા તું કહેતી હતી તે વાત ખરી હરી પણ તું જે તો ખરી કે મહારાજને ગોળાની માફક કેમ ગયો હતો છું તે (આંખો ભુજી નાખી તથા મોઢો સાફ કરી કાવડી થઈ બેસે છે, ને મહારાજ પ્રવેશ કરે છે એટલે ઉભી થઈ પ્રણામ કરી બેઠાં રહે તે બેઠાં પોતે બેસે છે કામલતા આનું કાઢી જતી રહે છે, પ્રાણનાથ ! આજતો બહુ રોકાયારે ?

ભરૂંદરી—હાં આજ બહુ જરૂરીઆતનો કેશ હોવાથી આ-ટલું મેંકુ થઈ ગયું ને પરિશ્રમ વધારો પડ્યો છે દુષ્ટો કેવા દુગ-લખાજને પ્રપંચી ! હાય તોઆ ? (પિંગળા ભરૂંદરી તા પગ અને અંગ દાખવા બોલે છે એટલે) રહેવા દો રસીલી ! તમારા કામળ કરાને

ક્યાં તસ્તી આપો છો એ તો આ શરીર હાખવા હાયક છે એ તો મોજમગ્નને વિલાસ સુખના ભાકતા છે.

પીંગલા—પ્રાણનાથ ! એ સવળો આપનો પ્રતાપ છેને !

ભર્તૃહરી—હા હા ! પણ એ ગિયારા અવરને સ્પર્શ કરવા બહુ ચાહે છે,

પીંગલા—(વિમત હાસ્યથી) એ ગિયારા આપના સ્પર્શ વના અવરને સ્પર્શ કરતાં તો નથી.

ભર્તૃહરી—પણ એ સુખે રહેવાવાળાને નિચ કામની પ્રવર્તી બહુજ ગમે છે પણ મેં તેમને આપેલું અમરક્ષણ લાવેને !

પિંગલા—કેમ વળી તેનું આજે શુ કામ પડ્યું છે ! શુ આજ સુધી તે બેસી રહેતું હશે ! તમે ખાવા આપ્યું હતું કે રાખી મુકવા !

ભર્તૃહરી—ના ખાવા આપ્યું તો હતું.

પિંગલા—ન્યારે તો હું ખાઈ ગઈ મને શી ખખર કે તમે પાછું માગસો આવી ખખર હોત તો હું બુંડી આરોગી શુ કરવા બાત રહેવા દેત નહીં.

ભર્તૃહરી—વાર તમે પ્રાસન કરી ગયાં તે તો કીડ કર્યું અને તેજ મટે તે ફળ તમને આપેલું હતું પણ તમે તે ફળ દાંતે તોડી ખાઈ ગયા કે કાંઈ હથીઆરથી કાપી ખાઈ ગયા ! અને તેનો ફળીઓ તથા છીસટાં વખેરે રહેવા દીધા છે કે !

પીંગલા—આશ્ચર્ય જેવો ડાળ મંદ હાસ્યથી) પ્યારા નાથ અપ આવા વિચિત્ર સવાત્ર કેમ કરો છો ? આજ કાંઈ ફરી વસ્તુ ખાધી છે કે શુ ?

ભર્તૃહરી—હા ! હા ! ખાધી નથી પણ પીધી છે પણ કંઠા તો ખરા કે તેમે તે શી રીતે ખાધું ?

પિંગલા—(સંકોધથી) જે રીતે ખવાતું હશે તે રીતે ખાધું એમાં આટલી બધી શી પચાત ?

ભર્તૃહરી—(મનમાં) કેવો કરદ બનવે છે ! પણ ખખર નથી કે હમણા તે સવળ હવાની માફક ઉડી જશે (યાસન) આમ છણકાઓ છો શુ ? કહો તો ખરાં.

પિંગલા—(નસકારા દુઝારી) છરીથી વળી ખીંજ સાથી ખાધું હશે.

ભર્તૃહરી—છરી લાવો નેહાએ

પીંગળા—(ગુસ્સાથી) વળી છરીનું શું કામ ! કાણુ જાણે તે તો ક્યાંયે પડી હશે.

ભર્તૃહરી—તમે કેમ આજ વિચિત્ર સ્વભાવ વાળાં જણાઓ છો જે પુછુ છું તેનો ખરાબર ઉત્તર આપતા નથી અને ઉલટા સામા કાણુકા કરો છો છરીનું કામ ફક્ત એટલુંજ છે કે તે ફળ આપનારે કીધું છે કે જે હથિઆરથી આ ફળ કાપશે તે હથિઆર જે કાંઈ અમુલ્ય ચીજ થઈ જશે. એવો તેનો પ્રભાવ છે તે જોવા માટેજ હું છરી માગુ છું વહાલી !

ભર્તૃહરી—(જરા રકત નેત્રે ક્રોધાતુર ન થાઓ ? હું પુછું તેનો ખરાબર જવાબ આપો જાઓ જેઠાએ મારા સમ.

પીંગળા—જાણુ હોયતો આપના સમજે.

ભર્તૃહરી—મારે ગળે હાથ મુકો તો ખર માનું.

પીંગળા—(ભર્તૃહરીના ગળે હાથ મુકી)એવો હવે કાંઈ.

આવા વહેમી ક્યાંથી થયા છો જાઓ મારા સાહેબ છેક તે અ-
વિશ્વાસી થતા હતાયુ .

ભર્તૃહરી—(આવા ઉંડાઉં જવાબ સાંભળી એકદમ ક્રોધથી રકત ચંદ્ર ફળ ખતાવીને) બોલ ત્યારે આ ફળ ક્યાંથી આવ્યું ?

પીંગળા—(ફળ જેઠ ગભરાયછે પણ હિમત રાખી) શું દુનિયામાં આવુ એકજ ફળ અતું હશે બીજા નહિ થતા હોય ? (કરોધથી) ક્યાંથી આવ્યું એ મને શું પુછો છો.

ભર્તૃહરી—(ક્રોધથી) પ્રપંચની પુતળી ! તારો દમામક જવા દેને સાચે સાચુ કહે : કે આ ફળ તે કોને આપ્યું હતું. ?

પીંગળા—(જરા રકત નેત્રે) આવા કટુ બોલ બોલી કેમ મારા દેહને દમોછો હું શું કરવા બીજાને આપુ ! આપના કરતાં બીજા કાણુ મને વહાલા છે

ભર્તૃહરી—(કરોધથી) જાની રહે કાળા દૃત્ય કરનારી કુત્રી ? તારાં નીચ દૃત્ય છુપાવવા મને હવે વધારે ના છેતર. ?

પીંગળા—(જેઠથી) આ શું બોલોછો સ્વામીનાથ ? આપ કાંઈના ભાવ્યાથી ભમી ભુલ ખાઈ શાને વચન પ્રહાર કરો છો ?

ભર્તૃહરી—અરે ખસ ! ખસ ! નીચ વ્યભીચારણી ? તારી મેરી ઝખાન ખંધ કર પોતાની કસુર કણુલ નહી કરતા બીજાને શીર શાને આરોપ મુકે ? છે બોલ ! સત્ય બોલ ? આ ફળ તે કોને આપ્યું હતું ?

પીંગળા—(ભરતુહરીના કરોધથી દમ નથી ખાતો) મેં તો કાઠને નથી આપ્યું આપ્યા વિના શું બોલું ?

ભર્તૃહરી—ત્યારે ક્યાંથી આવ્યું ?

પીંગળા—મને શી ખબર પડે (નરમાશયી) કદાચને અહિંથી કાઠ ચોરી ગયું હોય ને તે આપની પાસે કાઠ લાવ્યું હોય તો દાણુ જાણે.

ભર્તૃહરી તે તો તું પ્રથમ કહી ચુકી કે મેં ખાધું છે તો પછી ચોરાઈ ક્યાંથી જાય ?

પીંગળા—બીજા કોણની સાથે તેને મુક્યું હતું તે કોણ મેં રાતના સમય ખાધેલા તેથી તે કદાચ રહી ગયું હોય તો શી ખબર

ભર્તૃહરી—(કરોધથી ધમધમી) અરે દુષ્ટ આસયવાળી તાર કપટ બધું કળાપ ગયું છે શા સાર અવળું બોલી પ્રપંચ વડાઈ છે બોલ સાચું બોલીશ તો શિક્ષાથી મુક્ત થઈશ (પીંગળા નથી બોલવાથી) કેમ મુગી રહી હમણાંતો તડક તડક જવાબ દેતીયોને

પીંગળા—(નરમ પડી રડવા જેવો ચહેરો કરી) સ્વામીનાથ અબળાપર આ શો અપરાધ બોટી હડ કરી બિન ગુનેગાહને બેર જીવમથી ગુનો કણુક કરાવી ગુનેગાર બનાવેલો એ ક્યાંની રીત ? આપ શાણા થઈ આ શું આદરી બેઠા છો ?

ભર્તૃહરી—આવા વચન સાંભળી બ્યાનમાંથી તરવાર કાઢી ક્ષત્રિ કલકની રાહ.

એ દુષ્ટ પાપીણી ભુડી નાર બ્યભીચારી તું કેમ થઈ

તારા જીવતરને ધિકાર

બ્યભીચારી०

કેમ વિસારી તે માનને જત

બ્યભીચારી०

વળી લગ્નવ્યા તે સસરા તાત

બ્યભીચારી०

તુને કેમ સંબુ આપુ કામ

બ્યભીચારી०

તે કેમ ભિડી કરવા હામ ?

બ્યભીચારી०

મને તજી નિચથી માન્યુ સુખ.

બ્યભીચારી०

નહોતો તજતો થડી તાર મુખ.

બ્યભીચારી०

લુપ્થ થયો તાહામાં હે નાર

બ્યભીચારી०

તેનો ખતાવી આપ્યો તે મુને સાર

બ્યભીચારી०

કહી નીચ સ્ત્રીની જાત,

બ્યભીચારી०

એવી ધણા અંધોમાં છે વાત,

બ્યભીચારી०

તને કેમ ન આવી શરમ ?

બ્યભીચારી०

કેમ ભુલી તું સ્ત્રિના ધર્મ ?

વ્યભીચારીં

તુજ વેણથી તજ્યો મેં બ્રાત,

વ્યભીચારીં

હવે આજથી છે તું મુજ માત,

વ્યભીચારીં

(ગદ્ય) કાળાં કૃત્યને કરનારી કુલટા ! સ્ત્રી હયાના દોષને લીધે તને આ સમશેરને શરણુ કરતો નથી પણ આજથી તારે પાપી મુખ જેવું મારે હરામ છે, તેમ રાજપાટ અને સર્વ સંસાર સુખ, સર્પની કાંચળીની જેમ તારા દુષ્ટ કર્મથી તણું છું. માળવાની જમીનને તળાંજળી આપું છું. દુષ્ટ ! હવે તારી મરજીમાં આવે તેમ ચાલજો હું જાઉં છું. (ભર્તૃહરી જાય છે ને પિંગળા મુશ્કિત ધર્મ જમીન ઉપર પડે છે.)

પ્રવેશ ૫ મા.

સ્થળ—વિચાર ભુવન.

પાત્ર—ભર્તૃહરી એકલો.

ભર્તૃહરી—(સોરઠ ગજલ) અગર નથી પદ્મશી જેના ધર,
વિશે ધિકાર છે તે જનને એ રાહ.

પ્રિયા તુને ધિકાર છે, સત ટ્રાટીવાર ધિકારરે.

પતિવ્રતા તુને જાણતો, અરે નિવડી તું નાદનરે. પ્રિયા.

નથી નારી સગી ડાહની, જાણજો જન તે નડી;

વિષયમાં એ અધ યર્ધ, ન જાણે ઉજળ અધારરે. પ્રિયા.

સ્ત્રિની મતિ પાતીએ, એ છે અજ્ઞાની જાતરે;

મન ગમતો નર નફિ તે માણે, મનમાં નહિ કંઈ વિચારરે.

લાજ વહાલી નહી તેહને, છે જુદિ લીન ગમારરે. પ્રિયા.

અશ્વના રક્ષણહારની, સાથે તું રમી જારરે;

મુજ ભૂપને તું મુકીને, નીચ સાથે કેમ યર્ધ તું તૈયારરે પ્રિયા.

નહીં આવી કાંઈ શર્મ તુને, કે આ શું કરું કાજરે;

તુંજ માટ બ્રાતને મેં તજ્યો, એ દુષ્ટ તને ધિકારરે. પ્રિયા.

(ગદ્ય) અરે કુલટા ! આવી સઘળી સાલખીના સ્વામિને તજ

અશ્વલાહ અને મુતર ઉડાવનારના પ્યારમાં પડી ? અરે કુકર્મને કરનારી તારો આતોજ આશય હતો તો પ્રથમ મને જાણતો મારી નાખી તારે ગમે તેમ કરવું હતું. તારી નીચ જતિને લીધે મને રમકડાની પેઠે રમાડી મારું સર્વસ્વ હરી લીધું છે. તારા રતિ મુખને માટે મારા શીર અતિ દુખનો ઓળો મુક્યો છે. અરે દુષ્ટા તે

કાળો દેર કરી મારી સુદ્ધ ભુદ્ધ હરી મને ચેતન રહિત કર્યો છે. તું નારી નહી પણ જંગલમાં વસી જીવોના પ્રાણ હરનારો નાહારી સમાન છું. તારા ચરિત્રથી પટેા મારી આંખે બાંધવાથી હું કાંઈ કળી ન શક્યો તારા જોડા હાવભાવને હું સાચા માની એક બંદી વાન તરીકે તારી હાજરીમાં રહ્યો વિશ્વાસને વશ થઈ તેં નચાવ્યો તેમ નાચ્યો અરે દુરાચરણી તેં તારી મન દારાડીથી મારા સુખ વૃક્ષનું છેદન કર્યું. અરે અધમા અધમ ! પાપણી ! સહાદર દ્રોહી ! મારા ભાતનો તારા દુરાચારના યોગે વિયોગ કરાવ્યો. અરે પિશાચણી તારા કેટલા અવગુણ લક્ષમાં લાવું તારા આવા કૃત્યથી વગર અ-મિએ મારું અંગ લડ લડ બળે છે.

સ્ત્રિઓના ચરિત્ર અજ્ઞયજ્ઞ છે. તેઓ તેમાં કુશળને પાવરથી છે. તેઓનાં ચરિત્રથી ગમે તેવા હીમતવાન પુરૂષને પથ હડાવી નાખે છે નિચ સ્વભાવવાળી જે હરનીશ પર પુરૂષને ધ્યાને ધરનારી તે પોતાના પુરૂષને મારી નાખવામાં સુકતી નથી. અસત્વ વદવામાં પુરે-પુરી પ્રવીણ અને સહેજ કહેતામાં આંખે પાણી લાવવામાં અતિ હુશિયાર હોય છે ગમે તેટલી ગદી પણ જાની પુરૂષોએ તેની શિ-આમણુ વગર વિચારે ગૃહણ કરવી ઉચિત નથી લાખો ચરિત્રથી ભરેલી, નિચ સાથે મિતને જોડનારી, કંઈણ હૃદયાવાળી, કુમતિથી ભરેલી, મમા કરવામાં મશહુર, ગરજ વખતે ગરીબાઈ બતાવનારી, પોતાના સ્વામી સાથે બાથ લોડનારી, સહેજ વાતમાં શ્રાપ દેનારો, શિરપર આળ ચડાવવા પાછું વાળી નહી જોનારી, પોતાની જીવા-નીનાં પુરૂષને વશ રાખનારી, રીઝમાં ચરણને ચાંપનારી. રીસમાં મ-રણને શરણ કરનારી ભોળવી સર્વ હરનારી તેમજ કામવશ થઈ ન્યાસ કરનારી, નર્કનું દાર, કલેશનું ધર, પાપનું સ્થાન, સ્વર્ગનું આ-ડાહણ, નિચ વૃત્તિનો બાંડાર, કુથલીનો કાઠાર, એવી નિચ સ્ત્રિઓની તરાંપમાં જે પુરૂષ સપડાય છે તેઓનું જીવતર ફોગટ છે. વિપની વેલી, અને અનેક અવગુણોથી ભરેલી એવી પ્રેમદાઓની પ્રીતમાં પડશે તે મારાથી પણ અધિક દુઃખના કુંગર તળે ચગદાઈ મરસે. માટે કલટા સ્ત્રિઓનો સર્વથા ત્યાગ કરવો એજ ઉત્તમ છે. (આંખમાં આંસુ લાવી) અરે હાય ! દુષ્ટ હું તારા કેટલા અવગુણો સંભારું ! તારા કૃત્યનું સ્મરણ થતાં મારૂ ચિત ચીરાય છે અને રોમે રોમે પેશાનળ પ્રગટી મારી નસેનસ લક્ષ્મિભુત કરે છે. અરે નિચ વૃત્તિની મારા મ્યારા બંધુનો પણ વિયોગ કરાવવામાં સુધી નહી ? અરે હાય

(રડતો રડતો) સહીયર દુષ્ણ શું દાખવું. એ રાહ.
 હાય બંધુ હાય હાયરે, કાંધો દેશ નિકાલ;
 આવ દોડીને આંહી તું, મળવા મુને હાલ. હાય.
 કડું વચનનો માર દહ, કાઢ્યો હાલ ખેલાલ;
 માફ કરજે તું જાતને, તારો સમાવી કાળ. હાય.
 પાપી પીંગળાના પ્રભોધથી, મુક્યો માથે આરોપ;
 એક દુષ્ટએ બહુ કર્યો, ભાઈ મારારે કોપ. હાય.
 આવીને રાજ સંભાળજે, પ્રજા પુત્ર સમાન;
 અદલ ન્યાય તું તોળજે, રાખી દીક્ષમાં ભાન. હાય.
 પીંગળાના દુષ્ટ કૃત્યથી, તજી ભાઈ આ રાજ;
 કરશે ન વિશ્વાસ ત્રિયાનો, કહું આર્ય સમાજ. હાય.

(ગદ) બંધુ બંધુ મેં મારી અજ્ઞાનતાએ તને દેશવટાનું
 ભારે દુખદાઇ મોટી ભુત્ર કરી છે. તારા તે વખતના માર્મિક વચનો
 નો સાર નહીં સમજ્યો તેથી આવો વખત આવ્યો છે, તને દેશનિ-
 કાત્ર કરતી વખતના વાક્યો તે વખતે પ્રહાર સમ જણાતા હતા તે
 આ સમયે દરેક દરેક ખોલ અમૃતમય લાગે છે, અરે ભાઈ ! હું
 કેવો અધિક કે તારો મારા ઉપર કરેલો સવળો ઉપકાર ભુતી જઈ
 વિષયમાં અંધ થઈ તને નાલક દુખ સાગરમાં જંપલાવી દીધો. અરે
 વિક્રમા ! તેનો બદલો આ સમયે આવી તું તારી સમશેરથી વાળ.
 કુત્રદાની પ્રપંચ ગાળથી ફસાઈ તારા સુખનું સત્યાનાશ વાળનારને
 એકદમ રેશી નાખ ! અરે વહાલા બંધુ ! તારી શી દશા હશે ?
 તેં કોઈ દિવસ તાપ તડકા નથી જોએલો અને નહીં અનુભવેલો
 તેનું અસહ્ય સંકટ કેવી રીતે સહન કરતો હઈશ ? ધણું ફાડી
 ખાનારા અને જીવ લાંબેણ પશુ પક્ષીઓ આમ તેમ ધુમી આ-
 નંદમાં ફરનારા એવા નિરંજન વનને તે શી રીતે પ્રસાર કર્યાં હશે
 શું તને કોઈ દુષ્ટ પ્રાણીએ તારા આત્માને દેહથી જુદો તો નહીં
 કર્યો હોય ? ધિકાર છે તારા વિષયાંધ ભાઈને કે કામને વશ થઈને
 કમળત કામનીના કળેણથી તને કડું વચનનો પ્રહાર દહ રખડતો
 રહ્યોતો કર્યો. વન આ સમયે તારા સુખદ સમાચાર કાંઈકથી મળે
 તો બળતી અગ્નિ કાંઈક શાંત પામે, અને તે રૂઝ સમાચાર આપ-
 નારનારનાં દરિદ્ર દુર કરી નાખું. અસ્તિના સુખદ સમાચાર સાંભળ-
 વાતું આ કર્ણ ના ભાગ્યમાં ક્યાંથી હોય ? અહો મારા ખારા બંધુ ?
 આ વખત તું ક્યાં હઈશ ? હું તને હવે મારી ચર્મ ચક્ષુથી

ક્યારે જોઈશ ? અરે વહાલા ! તને થોડીજ ખચર છે કે તારી દુ-
ઈશા કરનાર ભાઈની શી અવસ્થા થઈ છે ? જે અપાર સુખનો
ભાક્તા હતો તે અત્યારે અનંત દુખના દાવાનળમાં બળ્યાં કરે છે.
તું આવ, બેટ અને તારાપર કરેલા અપકારનો બદલો લે, આ માળ
વાની પાયમાલી થતી ગાદીને સંભાળ ને નધણીઆતિ પ્રગ્નનો સ્વામી
૧. હવે આ તારો કામાંવે ભાઈ કાંઈ પણ કામને લાયક
રહ્યો નથી.

વિષય ! તેં તારા પંજમાં અનેક જનોને સપડાવી તેઓના
જન માલનું, તેઓની કીર્તીનું, ધનનું અને સર્વ રાજ્ય રીદ્ધિનું નિ-
કંદન કર્યું છે. તારામાં લુબ્ધ થએલા નરો, માત, બેન કે દીકરીની
ખાટને જોઈ શક્યા નથી મોટા મોટા દેવો પણ તારી અપાર શ-
કિતને તામે થઈ ગયા છે તો પછી પામરનું શું ગણુ ! અરે દુષ્ટ
કામ ! તાર નામ સાંભળતોજ અને કંપારી છુટે છે. મારું નિકંદન ક-
રનાર; તથા મારા ભાતથી જુદો પડાવનાર પણ તુંજ છે. અરે મેં
તારું શું બગાડ્યું હતું ? કે મારા ઉપર પણ ત્રાપ મારવા ચુક્યો
નહીં. જે તાર સેવન કરે તેનું આ ફળ ? બીજા દેવોનું સેવન અને
સમરણ કરવાથી અસહ્ય સંકટ નિવારી અપાર સુખને આપે છે ને
તું તો તેથી વિપરિત આલે છે. તાર સ્મરણ માત્ર દુખદાઈ છે,
તો સેવન કર્યાથી શું ન કરી શકે ? પંડિત પુરુષોએ તને ધિક્કાર્યો
છે, તથા શિવજીએ તને ભસ્મ કર્યો છે, તે શિદ્ધાને તું બોલ્યજ
છે. તારો આભાસ ફક્ત આટલો જુલમ કરે છે, તો તું પોતે
સાક્ષત હોય તો કાણ જાણે કેવો દાટ વાળે? ધિક્કાર છે પાપી
તને ! તું દેવ નહીં પણ દાનવ છું ! ચાર છું ! ચંડાળ છું !
હુંદારો છું. ! હિંસક છું, મદીરાવત છું એવી એવી રીતે અનેક
અવશુણ્ણથી ભરેલો છું. તને જે પુરુષ પોસે છે તેને પણ ધિક્કાર
તથા તને જે બહુ માન આપે છે તેને પણ ધિક્કાર છે.
કારણ કે તું તો નર્કમાં લઈ જનાર સથવારો છું. સ્વર્ગ સુખને
અટકાવનારો એવા હું કામ ! તને હેલા પ્રણામ છે. જેઓ અકેક
છંદ્રીના વશ થવાથી મહા દુખ તથા મરણના શરણ થાય છે તો
મનુષ્ય પાંચે છંદ્રીના વહેપારથી કેમ અસહ્ય સંકટ ન પામે ?

આ સંસાર પણ અસાર છે, તેમાં લુબ્ધ રહેનારને જમનો
માર ખાઈ નર્કની વેદના શહન કરવી પડે છે. તેમાં અને અપવા-

દોનો બોલે શીરપર આવી અપકીર્તિની આપવાવાળો છે. આ અ-
સ્થીર સંસાર કામ, ક્રોધ, લોભ માન અને માયાથી ભરેલો છે, તેમ
અનેક કષ્ટોને આપવાવાળો છે, એવા સંસારપર મમતાં રાખનારને
ધિકાર છે.

આ નાશવંત સંસારમાં જે પ્રાણીઓ મારું મારું કરી મનને
અતિ સંતાપે છે, પણ હે ચેતન એ તો તારું તલભાર પણ
નથી. એ તો જ્યાં છે ત્યાંનું ત્યાંજ રહેવાનું છે. ફેકટ શાને ફાંફાં
મારે છે.

અરે પ્રાણીઆ ! સંસારમાં જન્મી તેં શું સાર્યક કર્યું ?
આખો ભવ કામ, કરોધ લોભ, મોહ, મમતા ને મત્સરને વશ
થઈ એળે ગુમાવ્યો. કંચન કામનીમાં લબ્ધ થઈ પરમાત્માને ન પી-
છાન્યા એક ઘડી પણ તેની ભક્તિ ન કરી. મરણ હમેશાં પગતળે
રહે છે. અને કાળચક્ર હમેશાં શિરપર ધુમે છે. તેઓ આચિંતા
આવી પોતાના સપાટામાં ક્યારે સપડાવી નાખશે, તેની જરાએ ખ-
બર પડતી નથી. આજ સુધીમાં મનુષ્યનો શો ધર્મ છે તે તેં ના
પિછાડ્યો ? અનેક રાગ રંગમાં દોરાઈ જે કરવાનું તે તેં ના કર્યું ?
દાય ! હવે મારી શી વહે થશે ? આખી જીંદગીમાં કાંઈ પણ સુકૃત્ય
કર્યું નથી, તેમજ પ્રભુ ભક્તિમાં જરા પણ વખત ગાળ્યો નથી, તેમ
ચિત્તમાં જરા પણ ચિંતવન કર્યું નથી. આખો ભવ મોજમજમાં
ને વિવાસ સુખમાં કાઢ્યો તેનું આ સંસારમાં તો આ ફલ મળ્યું;
પણ હવે પ્રભુ પાસે ફરી શિક્ષાને પાત્ર થઈશ ? મેં એવકુદે જરાપણ
વિચાર નહીં કર્યો ? અને છેકજ અંધ બની ગયો ? આ ગંદી
કાયા ઉપર રાગવાન થઈ તેને તેજ, અત્તર વિગેરે સુગંધીદાર પદાર્થો
લગાવી, તથા સુવસ્ત્ર અને અત્રંકારથી શોભા ના કરી મિષ્ટ ભો-
જન અને નિર્મળ જળથી સતોષી છે. પણ જરાએ તેને ધર્મ
કૃત્યમાં નંડી નથી, તેમ ધન પણ એકફં કર્યું, અને તેને વિવિધ
સુખ વિગેરે મોજશોખમાં લગાવ્યું પણ ધર્મ કાર્યમાં જરાએ પણ
વંદડ્યું નહીં અરે ધિકાર છે મારી મનોવૃત્તિને ! આ સંસાર
નાશવંત છે એવું જ્ઞાનીઓના મુખથી વણીવાર સાંભળ્યું તેની
આજ મને પકિ ખાતરી થઈ હું જેને મારી વસ્તુ સમજતો હતો
તેતો પરાધ જણાઈ.

અહોહો ! આ સંસારનું આવું સ્વરૂપ છે ! આલોચતાં માંહે
પોલપોલજ માલુમ પડે છે ને ! આ બધો ડાક ડમાળ ઉપરનોજ
છે ને શું ? ફાની સ્ત્રિ, ફાના ભાઈ, અને ફાના સહોદર આ તો

બધી મોહમળને જમળાળ છેને શું ? આ જીવેતો એકલોજ જ-
બાય છે ને ? એકલો આવી એકલો જનાર છે. મેં તો આજ
સુધી જુદી જમણામાં ખોટાં જોયાં ખાધાં. આ ધન, દોહત, રૂપ,
રંગ અને શરીર સૌ નાશવંત છે તો તે હવે સમજાયું. શી તેનાપર
મમતા ! અને કેવી તેનાપર રસાકશી ? શું મારું ? અહાહા !
સંસારની શી અજ્ઞા માયા છે ? કાળજી સમ કામની ઝોરડીમાં
પેશીયુક્તતાન બની કાળાશ લાગવાનો ભય ન રાખી નાદાન બન્યો ?
કેવી મુર્ખતા ? મળ મુત્ર અને વિષ્ટા વિગેરે દુરગંધ પદાર્થોથી ભરી
અને અનેક રોગોથી ભરપુર એવી અસુરી કાયામાં અંધ બની તેમાં
પરમ સુખ માની સ્વર્ગ સુખની જરાએ લાલશા ન રાખી ? અરે
કેવી મોટી ભુલ છે ? હવે આવા અસ્થિર સંસારમાં વધારે વાર ન
રોકાતો કોઈ માની ગુર મેળવી તેમની ઉપાસના કરી પરમ સુખને
પ્રાપ્ત કરું. યાત્ર મનડા ! સર્વ મોહમાયા તજ દે. (જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ યોગાશ્રમ.

પાત્ર—કેટલાક યોગીઓ અને પાછળથી ભત્રુંહરી.

સર્વ સાધુઓ—(ઈશ્વરનું ભજન કરે છે) ધરો નિરંજન ધ્યાન એ રાહ.

ધ્યાન એક ઈશ તાણું ધરનારે (૨)

આ સંસારમાંથી ખરેખર મરનારે.

જપો સદા નિરંજન નામ, (૨)

એડી આયગા સાથ આપણી, દુઃખ ન આવે કામ.

તજ સગા માત બેન ભાઈરે, (૨)

પુત્ર પુત્રીને ભાઈ બનેવી, ખોટી એ સગાઈ.

ખોટી હે ધન દોહત માયારે, (૨)

રોમ રોમ હે રોગ ભરેલી, એ કચ્ચી કાયા.

સત્ય એમ હરી નામ સચ્ચારે, (૨)

એ બિના આ જગતમાંહી હે, ખરે સર્વ કચ્ચા.

ભત્રુંહરી—(ગુપ્ત ઉભો રહી ચર્ચા જોતો હતો તે મનમાં)
જણાય છે તો મહાત્માઓ, અને ધર્મમુર્તિઓ ! આમની પાસે યોગ
લેવામાં કોઈ જાતનો સંદેહ નથી. લાવ, ઝટ જાહેર થઈ તેમની
પાસે જઈ યોગ ગ્રંથજી કરી આત્માનો ઉદ્ધાર કરું. (જોગીઓની)
નજીક જઈ બે હાથ જોડી સર્વને નમસ્કાર કરે છે) નમો નારા-
યણ ! (રાજ્ય પોશાક ભત્રુંહરીને આવેલો જોઈ બધા અજ્ઞા
પામે છે)

ગોરખનાથ—કયું બચ્ચા ! ઇશ્વર કાચકું આમા હે ?

ભર્તૃહરી—આપના ચરણની હરનિશ સેવા કરવા માટે.

ગોરખનાથ—અમારે આશ્રમમેં સંસારી જીવકા કુછ કામ નથી.

ભર્તૃહરી—ચુરરાજ એ સંસારનો ત્યાગ કરેં તો તો રહેવા દેશોને ?

મહેન્દ્રનાથ—કયા અર્જ ? મગર સંસારથી મોહ જનકસેં નીકળના બડ મુશ્કેલ હે. કહેના સીધા હે, મગર ચક્રના બહોત ભારી હે.

ભર્તૃહરી—યોગીરાજ આપનું કહેવું યર્થોર્થ છે. પણ સંસારથી કંટાળેલો પ્રાણી ફરીવાર તેને ગણુનો નથી.

ગોરખનાથ—જ્યાંતક લપા હુવા દુખકા સમરન હોતા હે વાં તક સંસારપર પૈરાગ્ય આના પત જ્યાં દુખ ભુક્ષા પિંછે વેલીના વેલી.

ભર્તૃહરી—અધાં એવા નખળા ન હોય.

નારણભારથી—અચ્છા. મરે અમારા ધર્મ પત્રાપત થઈ જાયગા. !

ભર્તૃહરી—ઈશ્વરકૃપાથી અને ચુર મહારાજની સમદ્રષ્ટીથી સૌ થશે મહારાજ !

ગોરખનાથ—તુમ કાન હો ઉસકા પડેલા બરનન કરો પીછે ખિચાર કર યોગ દીયા જાયગા.

ભર્તૃહરી—યોગીરાજ ? હું માળવાનો રાજા ભર્તૃહરી' હુ (ભરથરી નામ સાંભળતાંજ અધાં સ્તબ્ધ થઈ અરસ પરસ એક બીજના સામુ જુએ છે.)

કંથકનાથ—જમ તો તુનારેશે કુછ ન હોગા.

માણિકનાથ—અરે વો કયા ભેખ પાવેગા.

નારણભારથી—સત્ય હે માણિકનાથ ! વો ચાર દીન રહે કર અપની ક્રિયા દેખકર ભગ જાયગા.

ગુલાબદાસ—હાં હાં સત્ય બાત હે. યોગ પાલના ઝોર કિયાવાન હોના વો કુછ લડકેકા ખેત્ર નથી હય. વો તો બડા શ્રદ્ધાવાન નરોકા કામ હયે.

આસંગ—મહારાજ સાહેબ ! તમારે તે આશું ? આપને તે યોગ શોભે ? આપ તો રંગ મહેલમાં રહેવાવાળા તે આવી હુપ્-હીમાં રહી સકાય કેમ ? જાઓ મારા સાહેબ ! જેવા આંખ્યા તેવાં સીયા થેર.

ગારખનાથ—(આહવાણે ધમકાવીને) ચુપ બેઠ રહે. (ભર્તૃ-
હરીને) તુમ રાત્ર બાજુમેં યોગ પાઝના બડા મુશ્કીલ હોગા. તુમ
લોક બડે બડે મૃંગારે હુવેં મહેલમેં રહેને વાલેમેં અત્રી કુટી પુટી
કુપડીમેં કેસા રહે જાનગા ? ઓર સુંદર સુંદરીઓકે સંગ અનેક
વિલાસ ચુપ ભોગે હોંગે ઉસકું સ્થિતિ સર્વથા ત્યાગ કર્યોં કર
હોગા ઉચે ઉચે કામકે કપડે ઓર ઉમદા ઉમદા રહસેં ભરે હુવે
ગદે ઓર ઉપર અચ્છી-ખારીક ઓર મુલાયમ કપડેકી ચદર બિછા-
કર લોટ હોંગે ઉસસે કયું કર એક સુકી તુટી ધાખલી બિછાકે
સોના ઠીક પડેગા ? ઓર કીસ તરહસે નિંદ આયગી ? અછે અછે
સ્વાદિષ્ટ મધુર ભોજન ખટરસકે સાથ જીમે હોંગે તો એહી વનકા
નિરસ ફલ કેસા ખાયા જાનગા ? જીને જવેર ઓર ઉમદા કપડા
કપડા અંગ ઉપર કીયા હે. ઉસસે કયું કર કુટી તુટી ગેર રંગ શે
રંગી હુધ માદક કપડેકી કફની પહેરી જાનગી ? ખુલાં પાઉમેં
શીરના, શીર ખુલાં રખના, વસ્તીમેં ચત્ર કે જાકર લિલા માંગ કર
લાકે હાથશેં ખનાકે રોટી ખાવા વો તુમારે સો કેસા હો શકેગાં
પિછે પરનાના ઓર મહે હુવ કુ છોડના ઓ અચ્છી ખાત નહી.
જો કાર્ય કરો ઉસીકા પહેલા બિચાર કરોગે તો પીછેસે પરતાવા
નહી હોગા; ઓર જંગમેં હાંસી ન પાઓગે યોગ સાધન કુછ એજ
ખાત નહી હે પછી તુમ જાનો.

ભર્તૃહરી—યોગીશ્વર ! આપનું કહેવું યથાર્થ છે. પણ મને
તો સંસારનો પુરેપુરો અનુભવ થઈ ચુક્યો છે તેથી હવે હું વૈરાગ્ય
થી ઇગ્ગાનો નથી. માટે આપ કાંઈ જાતનો સંદેહ નહીં રાખતાં
મને ખુશીથી યોગ આપો.

કંથનાથ—ગુર મહારાજ, એસે રાજાઓકું યોગ દેના બ્યા-
જી નહી હય જ્યાં તક અપના ધર્મકા અનુભવ હુવા નહી હે વાં
તક યોગ લેનેકી હીમત રહેગા. મગર જ્યાં રોતો દીન કીયા કરતી
પડંગી ઓર શાસ્ત્ર પઢના પડેગા, ઓ સખ ખાતકી મહેનત દેખકે
ચુપ આપ ભાગ જાનગા; ઓર આપની જન્માતકા નામ બદનામ
હોગા. આલોચિએગા પીછે આપ માલીક હો.

ગારખનાથ—(વિચારીને) હાં, હાં, સચ ખાત હે હય ?
(ભર્તૃહરીને) જાઓ તુમ ઓરકી પાસ, અમસે તો તુમારે લોગશે
મેમે દીયા નહી જાનગા.

ભર્તૃહરિ—(તો કહેવાથી નીરાશ થઈ બે હાથ જોડી
વિનવે છે).

હયાણુ દેવ કૃપાણુ તુ એ રાહ.
 અરે સાધુ જન, આગ્યે તુમ પાસ;
 કરો નદી મને, તમેરે નિવાસ; અરે.
 આપીને યોગ, ઉતારો પાર;
 નથી વા'લો, મુને સંસાર. અરે.
 ખરું ઇસનું, છે સાચુ નામ;
 જપુ હું સદા, હવે રામરામ અરે.
 નથી લાગતું, કાંઈ વહાતું;
 ધરીને ભેખ, માલા જાતુ; અરે.
 કરીને કૃપા બાપા આપો ભેખ
 ભજી ઇસ હું, જગાવુ અભેખ; અરે.
 સમાધિ કરું, જરા નવ કરું,
 કરો આજ્ઞા, તે ઝટ હું કરું. અરે.
 કરો જો વાર થાઉ દીવગીર;
 આપો યોગ આપ ચણવુ એ શીર. અરે.

મછેંદ્રનાથ—ગુર મહારાજ ! જળ વો ભેખ લેનેકા ઇતકા ઉસ્મુક હયે તો ફીક હયે અખ ભેખ દેદો, ઓર જળ ઉડકી રાનિ ઓડી પાસસેં બીક્ષા લેકર હાલ જસ હાલતમેં ઓર ઉમંગમે હયે વધસાધ પીછે આવે તો ગુરમંત્ર દેના.

માણેંદ્રનાથ—હાહા સત ખાત હું ગુર મહારાજ ! મછેંદ્રના થકા ખિચાર ફીક હયે ભેખ દીજીએ અરજન મત કીજીએ

કંથડનાથ—ઇતની જેમત ઉકનેકા કયા હાંસજ હયે એસેકુ ! દીક્ષા દેની ઓર ઉસકી તકેદારી કરની ? આપની જમાતમે એક કમતી હુઆ તો કયા ઓર એક ખડતી હુઆ તો કયા ? કહાં બીક્ષા લાને વાલા કમતી હય ? કે ઇતની ઉતકી જેમત ઉકનેકુ તૈયાર હુવે હો;

મછેંદ્રનાથ—કંથડનાથ ! આપની જમાત ખડાનેકે લીયે કુજ અપને ઇતની તકવીફ નહી ઉકાતે હય મગર વો જીવકા કલ્યાણુ હોવે તો અપનેકુંખી કુજ હોરસા મીલે ઇસ વાસ્તે ગુર મહારાજ ઇતની તકવીફ ઉકાનેકું ચહાતે હયે.

ગીરખનાથ—અખ કુજ તકરાર મત કરો. લાવો કફની ? એક સાધુ કફની લાવે છે તે લઇ ભર્તૃહરી) ચે સખ પહનેહુવે કપડે ઓર ઝવેર ઉતારડાવો, ઓર પહેનડો એ ખસ (કફની

વિગેરે લઈ પહેરી તૈયાર થાય છે એટલે ખીજ સાધુ પ્રત્યે)
બોલો ઉનકી સાથ જ્ઞાન જાતા હય.

માણેકનાથ—આપકી આગ્યા હોને તો મેં ઉનકી સંગ
જનનેકુ તઈઆર હું.

ગોરખનાથ—મહોત અચ્છા જાઓ તુમ ઉનકી સંગ, ઓર
કયા ખાત હોતી હય સો સખ બ્યાન રખના ચૈરાગ્યસે ડગના મતદેના
(માણેકનાથ તથા ભર્તૃહરી પ્રત્યે) જાઓ આનંદ કરો.

ભર્તૃહરી—ગુર મહારાજ ! આ કપડા તથા ધરેણા (બ્રાહ્મણને
જાતે ખતાવીને) આ અભરણિને લેવાની આજ્ઞા કરો.

ગોરખનાથ—મહોત અચ્છા (બ્રાહ્મણને) ઉકાવે સખ.

બ્રાહ્મણ—કલ્યાણ મનુ ? શુભ લવતુ ?) કહી સર્વ ઉકાવી
ખોળામાં લઈ લે છે,

પેથડનાથ—(આવીને) ગુર મહારાજ ! ભોજન સર્વ
તૈયાર થયું છે પધારો.

ગોરખનાથ—હાં ચાલો (બ્રાહ્મણને) તુમબી ઈધર જીમકે જના.

બ્રાહ્મણ—મહુ સાર ગુર મહારાજ ! (સર્વે જાયછે. અને
પાછળથી ખુશી થતો) હાશ ! આજ તો ખુબ મગ્ન પડી આજ
તો શુકન સારા થએલા (કાંઈ વિચારીને) બસ ! ઘેર ગયા પછી
બેની વાત (જાય છે.)

પ્રવેશ ૫ મો

સ્થળ પીંગળાનો મહેલ.

પાત્ર—પિંગળા અને દાસી પાછળથી ભર્તૃહરીને માણેકનાથ.

પીંગળા—(રૂદન કરતી) જનુનિ જીવોરે ગોપીચંદની એરાહ.
અરર કૃત્ય આ મેં શુ કીધુ, કીધો નહીં વિચારજી.

સ્વામિ તજી ગયા મુજને, તરછોડી આવારજી.

અરર દશા શી મારી થશે.

ભાજ ધરી નહીં કાઢની, મુખે શેઁગો વ્યભિચારજી.

અંધ જની રૂંદ જહુ રચ્યા, ફટ કામ વિકારજી. અરર.

માસતી—આઈ સાહેબ ! આમ રૂદનાલાપ કયાં સુધી કરશો ?
મહારાજ સાહેબ ગયા છે તે દિવસથી આપ અન્ન પાણી પણ લેતાં
નથી. તેથી પ્રથમ કરતા પણ અડધી કાયા નથી રહી. જે કામ
વિજ્ઞાનુ તે ફરી સુધરવાનું છે ? કાર્ય કરતાં પહેલાં વિચારવાનું હતું
હવે પરતાવો કરે શુ થાય ? જન રૂદનાલાપ આમ જારી રાખશો.

તો આંખો ખોલો તો પણ મહારાજનું મોં નહીં જોશો. અતઃ તજશો તેની સાથે પ્રાણુ પણ તજશો એમાં શું સાર ? અન્ન પાણીનો આધાર રાખી ધર્મ ધ્યાન અને પ્રભુ ઉપર પ્રીતિ રાખશો તો સ્વર્ગનું પણ સુખ જોશો. ખાલી મરણ થશે તો નર્કનું જ શરણ છે પછી જેમ આપને રૂચે તે ખરું ;

પિંગળા—બળી આ દેહ ! દેહેજ બધો ઝડ વાળ્યો છે ને ? હવે હું જીવતી મુવા સમાનજ છું ઝડ મોત આવે તો બધું સાર ? કે આ કાળુ મુખ કોઈને બતાવવું ન પડે.

માલતિ—બાઈ સાહેબ એ કાંઈ દોરી નથી તે તોડી નાંખીએ એ તો ઇશ્વરે ધાર્યું હશે તે થશે. માટે શોક મુકી દીયો કે જેથી શરીર સારું રહે અને ધર્મ કાર્ય થાય, ધર્મ ધ્યાન કરો, પ્રભુને સમરો, ને આ ભવસાગરથી તરો, આમ કરવાથી કાંઈ પણ દીવળવાનો નથી. (એટલામાં ભર્તૃહરી માણેકનાથ સાથે આવી મહેલનીચે અલેખ જગાવે છે તે સાંભળી.)

પિંગળા—જ દાસી બહાર આવેલા યોગીને ભીક્ષા આપ (દાસી ભીક્ષા આપવા જાય છે. ત્યાં ભર્તૃહરીને દેખવાથી પિંગળા પાસે પાછી દોડી ગઈ.)

માલતિ—બાઈ ! બાઈ ! મહારાજજી યોગી વેશે પધાર્યા છે.

પિંગળા—જી ભુંડી જી. આ વખતે મસ્કરી ન કર. મહારાજ સાહેબ તે ક્યાંથી આવે. ચારે બાજુ તપાસ કરાવતાં એમનો તો પત્નોએ નથી.

માલતિ—ખોડું ખોલતી હોઉ તો આવો મારી સાથે (બંને બહાર આવે છે ને ભર્તૃહરીને જંગી વેશે જોઈ પિંગળા મુછીંત થાય છે થોડીવારમાં દાસીના ઉપચારથી સાવધ થાય છે એટલે)

પિંગળા—(આંખમાં સહિત) પ્રાણુનાથ ! આપે આ શું ક્યું હજી સુધી હું મારું સ્થાન મુખ આપને બતાવવા કેમ જીવતી રહી છું ? મહારાજ મારાં કરેલાં કૃત્યની માફી આપી નિરાધારને બચાવો. મારા દુષ્ટના સામું તો નહીં પણ સર્વ પ્રજાના અને ખીજી રાણીઓના સામું તો જીવો. સ્વામીનાથ ! (ખુબ રદત કરે છે તે જોઈ.)

ભર્તૃહરી— રાગ ઉપરનો.

શોક વૃથા તું શાને કરે,, ભીક્ષા દેતું માયજી;

તુજ કારણ મુજ બ્રાતને કાઢ્યો દેસ નીકાલજી.

ભિક્ષા દે માત મુજને.

પિંગળા—અધટિત કર્મ મેં અતિ કયું કરો કરારથી કારણ;

પણ કરેઝંડી કહું આપને, મારો ન વચન પ્રહારણ.

ભેખ તમે આ માલવ પતી.

વાંક કરો માફ માહરો, અજ' ઉર ધરી આજણ;

કરં નહીં ફરી આવું હું, નકી જનો. ભેખ.

ભર્તૃહરી—ઝટ કર ભાક્ષા તું દે મુને ખોટી થવુંજ માગણ.

વાર થયે ગુર કોપણે, નવ ખોટી કર નારણ. આપ.

પિંગળા—માતા કહો ન સ્વામી મુજને હું છું તમારી નારણ;

રહો આમી રસોઈ કરં રાંધુ ખીર કંસારણ. ભેખ.

જમીએ ભોજન સાથે ખેસીને, હીચીએ હીચોળા ખાટણ;

રહીએ સદા હંહરંગમાં, વળી રનીએ ચાપાટણ. ભેખ.

ભર્તૃહરી—કંસારમાં દોળી મુક તું, ખીર વિણ સમાનણ

હીચોળે આગ લગાડને, ચાપાટ રમે જન્ય જનણ. આપ.

વંતગ લાગેા મને બહુ પ્યારો, ભુરો આરે સંસારણ.

સગુ નથી કોમ કોમનું, એક ઈશ આધારણ. આપ.

પિંગળા—માનો કહ્યું સ્વામી માહરં, કરો કોવંતો ત્યાગણ;

ધ્યાન ધરો તમે ઇશનું, રહી એકાંત વાસણ. ભેખ.

એક વખત અલ્યા જનની, કુન્તા સતીમાં સરદારણ;

વિધિરે કંપો જ્યારે તેહનો, અણ્યું કલંક એકવારણ. ભેખ.

ભર્તૃહરી—ભુંગમાં ભુંકું કયું, વ્યભીચારીને વ્યસનણ;

એમાં અંધો જે બને, ગુમાવે રાજને ધનણ. આપ.

દુનીઆની દરમ્યાનમાં, વ્યભીચાર છે નારણ;

સુડ ભરાવી એણે જેહને, તેનું જાણવું અભાગણ. આપ.

પિંગળા—તમ વિના સુતી સેજ આ, દીસે છે સ્વામીનાથણ.

કૃપા કરી આવો મહેલમાં કહું જંડી હાથણ. ભેખ.

ભર્તૃહરી—નારી કાજળ કોટડી, નારી નરકની ખાણણ;

ઉપરની તો સારી બની, અંદરની જાણે રામણ. આપ.

પિંગળા—અવળો દઇ ઉપદેશ તમે, કોને બુલાવું જાનણ.

ભગવામાં શું ભગવાન છે, એતો ખાલી તોજાનણ. ભેખ.

ભર્તૃહરી—બસ ! વધુ નવ ખોલીને, નહીં મુને સંતાપણ;

જ્યાં વિલંબ શાને કરે, ઝટ ભીક્ષા તું આપજી. આપ.

ધૃષ્ટા ન ભીક્ષા દેવા તણી, તો જઈએ અમ ધામજી;

સુખી રહોને સદા તમે, માતા છેલા પ્રણામજી. આપ.

(ભર્તૃહરી—તથા તેની સાથે આવેલો સાધુ બંને જણા પિંગળાના દારથી જવા માંડે છે, થોડે દુર જાય છે એટલે પિંગળા પાછા બોલાવી ભિક્ષા આપે તે લઈને ચંદ્રિકાના મહેલે જાય છે. (પિંગળા ખેશુદ્ધ થઈ જમીન ઉપર પડે છે તેને દાશી સાવમેત કરે છે એટલે).

પિંગળા—અરર ગતી શી મારી, થાશે હવે પ્રાણ;

તમ વિના રહેશે કેમ, દિલમાં આ જાન.

વીયોગ વેદાશે મુને, કેમરે હવે;

દુખી થઈ હું તો પ્યારા તમારે ગયે.

ઉંતાર સૃગાર સ્વામી, શરીરથી આજ;

આપ વિના શામે નહી, અંગે તે મહારાજ.

લાવ દાશી ધોળા વસ્ત્ર દેહે તે ધર;

આજથી સ્વાદ મીઠ, દુર હું કર;

દુઃખ માંડી દીન કેમ, મારારે જશે;

હાય હાય દાશી મારી, ગતિ શી થસે.

(દાશીના ખલા ઉપર માથુ નાખી બોધારે રૂએ છે તે જોઈ નિસ્તેજ મુખે)

માલતી—બાઈ સાહેબ ! આપ આમ રદનાલાપ ક્યાં સુધી કરશો ! શોક સમુદ્રમાં હુમે શુ મળવાનું છે હવે તો ધર્મ ધ્યાન કરો ને પ્રભુજીને એક ચિતે સમરો જેથી આ દેહનું કલ્યાણ થાય; અને આવા સંસારમાં દુઃખથી મુક્ત થવાય શોક કરે કાંઈ સુખ થવાનું નથી આંખમાંથી આંસુ કાઢી મુઠ્ઠી સરિતા વહેવરાવસો તોપણ આપનો ગએલો આધાર શરીરનું સર્વ ભુખણ શરીરનું ઠાંકણ અને સુખદુખનો સાથી હવે ફળી મળનાર નથી. માટે જ્યાં શોક તજી કરેલા પાપનો પશ્ચાતાપ કરી વ્રત નિયમ ધરી પ્રભુની ભક્તિ કરો. પિંગળા—મારી વ્હાલી દાશી ! તારી આ શિખ મારા કર્ણ અમૃતમય લાગે છે પણ મન વાર્યું રહેતું નથી. શુ સ્વામીનાથનો મારા પર પ્રેમ કેવો ? કૃપાદ્રષ્ટી ? અને કેવો ભરસો ! એક શબ્દ નિકળતા પહેલાં સર્વ તૈયારજ ? બોહો હો ? શુ તેમના ગુણની ગુણતા કહ ? હું કેવી દયાહીન ? નિર્લજ પાપિણી સ્વાર્થી દ્રોહી, કે જે આવા ભોળા ભદ્રીક અને શુદ્ધ સ્નેહવાળા સ્વામિને છેતરવા ફગવા અને પ્રપંચ જાળમાં ફસાવવા ચુકી નહીં અરે

અ પાપુ સંભાળતા મારી છાતી ભરાઇ આવે છે (ખુબ રૂએ છે અરે આ કરતાં મુએલીજ જન્મી હોત તો વધારે સાર થાત કે આવો અવસર ન આવત ! અરે હવે રાજનુ તથા પ્રજનુ શુ થશે ? તે ? બ્યભીયારને વશ થઈ વિક્રમભાઇનો વિયોગ કરાવ્યો ? અરે ધિકાર પડ્યો મને કે એક રતી ભર રતી સુખને માટે જવંને અસભ સંકટની સાંકળમાં સકડી દીધા હાય ! અફસોસ ! પ્રભુના ન્યાયાસન આગળ શુ જવાપ દઈશ ? અરે હવે મારી શી ગતી થશે ? (પાછી મુહિંત થઇ જમીન પર પડે છે.

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ ચંદ્રિકાનો મહેલ.

પાત્ર—ચંદ્રિકા અને દાસી પાછળથી ભરતુહરી અને માણેકનાથ ભરતુહરી અને માણેકનાથ આવી મહેલ નીચે અલેખ જગાવે છે તે સાંભળી દાસી અટારીમાં આવે છે ભરતુહરીને જોઈ ચંદ્રિકાને તેડી લાવે છે ચંદ્રિકાને ઉભેલી જોઈ.)

ભરતુહરી—મૈયા ભિક્ષા દે દે (ચંદ્રિકા મહારાજનો અવાજ જાળખવાથી નીચે આવી)

ચંદ્રિકા—ઓધવજી મંદેશો કહેજો શ્યામને એ રાહ.

કેમ કહો માતારે મુજને કંથજી.

નારીને મા તો નવ કહેવાયજો

શો અપરાધ પડ્યોરે મારા વાલમા.

ભેખ આ જોઇને કંપે મારી કાયજો કેમ કહો

એકને કારણ સઘળીરે શાને તજો

આવો સ્વામી મારા મેલની માંયજો,

નહી મુનેરે એના જોવી જાણતા

આપણુ સુખ ભોગવીએ રહોને આંહીજો; કેમ કહો

સુખ સ્વભામાં આપનુ મેં દીધુ નથી

માટે નહી જાવા દઉં તમને કયાંયજો

દઇ દીલાશો આપે ઉતારી કુપમાં

વરત વાઢી નાંખી કુપની માંયજો કેમ કહો,

અધટીત આ કહેવાયે મારા છત્રજી;

સ્વિકારો મુજ અરજી સ્વામીનાથ જો

દાસીની દયારે લાવો દીલમાં

કહુ છુ આપને જોડીને હુ હાથજો કેમ કહો;

ભર્તૃહરી— સોરઠ ગજલની રાહ.

નથી વાંક નારી તાહરો છે વાંક મુજ નશિયનો-
કિધો મેં વિશ્વાસ ત્રિયાનો તેથી દુઃખ પામ્યો માતાઓ
સપડાયો તેની સંગમાં તેથી વિમાસવુ પડ્યુ બહુ નથી,
બીક્ષા દે તુ ઝટ મુને સત્ય કહું છું માતા તુને
નવ આશ રાખતું માહરી હઠ કર ન ખાલી માન કહ્યુ
નથી સાર કાંઈ સંસારમાં તેમાં ધરો તમે પ્યારના;
ચેતો ચીતમાં તો ચેતાવુ હુ દુર રહી લગ્ને ભગવાન. નથી
(દાસી પાસે ફળાદી મંગાવી ચંદ્રિકા પોતાને હાથેબીક્ષાઆ-
પે છે તે લઈ ભરતુહરી કુસુમમાળાને મહેલે જાય છે ચંદ્રિકા અદ-
સોસ કરતી મહેલની અંદર દાખલ થાય છે)

પ્રવેશ ૭ મો

સ્થળ કુસુમમાળાનો મહેલ.

પાત્ર—કુસુમમાળા દાસી ભર્તૃહરી અને માણેકનાથ.
(ભરતુહરી મહેલ નીચે આવી અલેખ જગાવે છે તે સાંભળી
દાસી ઝંખે આવે છે ભરતુહરીને જોઈને અંદર દોડી જઈ કુસુ-
મમાળા પ્રત્યે)

દાસી—(ગભરાયેલા ચહેરે) બાપ બાઈ ! આ જોગીમાનો-
એક તો જાણે મહારાજનજ ન હોય !

કુસુમમાળા—(જરા રકતનેત્રે) જા જા રાંડ ગાંડી ! આવુ;
બોલતાશરમાતી નથી ક્યાં મહારાજની સુરતને ક્યાં એ જોગીની સુરત

દાસી—દયો આવો ત્યારે જઝખે બાપ સાહેબ ! (બંને
ઝંખે આવી જોગીઓને નિહારે છે એવામાં ભરતુહરી)

ભર્તૃહરી—મૈયા ભિક્ષા દેદે (શબ્દ ઓળખવાથી કુસુમમાળા
તથા દાસી નીચે આવે છે એટલે),

દાસી—(કુસુમમાળા પ્રત્યે) કેમ બાપ ! ખરી વાત કે !
નહોતા માનતાને !

કુસુમમાળા—(ભરતુહરી પ્રત્યે રાગ ગોપીચંદનો.
પ્રાણેશ પતિ મારા આવા વેશે આવ્યા ક્યાં થકી ?

ભર્તૃહરી—ભિક્ષા દે માતા ખોટી કરેરે હવે શા થકી
ઝટ ભિક્ષા તુ દેને મુજને ખોટી ના કર માધ
ચરણ મુજ પર બહુ ચીડાશે જો ખોટી થાઉં આંહી ભિક્ષા

કુસુમમાળા—માતા માતા શિદ્ધને કરોછો હું છું તમારી નાર
વાંક પડ્યો શુ પ્રીતમ મારા પ્રાણજીવન ભરધાર પ્રાણેશ

ભરતુહરી—નથી વાંક માતા તાહરો છે મુજ કર્મનો વાંક મુજ કૃતિથી પામ્યો દુઃખ હુ, એમાં શુ દરે ફાકરે. ભિક્ષા

કુસુમમાળા—અવર તણા શુનાને લીધે શાને કરો મને શિક્ષા કંટો મને સંગે લીધો જવા નહી દઉં ભિક્ષા પ્રાણેશ

ભરતુહરી—જેવી તમારી મરજી માતા અમારે જોગીઓને ભિક્ષાની શી ખોટ ! આનંદ રહે (જવા માંડે છે એટલે)

કુસુમમાળા—અરે હાય ! આવા કહણુ હૃદયના નાથ ક્યારે થયા વાર ? છાતી ફાટ રૂદનને જોઇ તેમનુ મન જરાએ ન ઓગળ્યુ એ તો ચાલ્યા જશે (નિરાશ ચહેરે) લાવ છેલ્લી વારે મારા હાથને પવિત્ર કર (જતાં જતાં રોકી)

નાસોછો કેમ નાથ મારા ભિક્ષા લ્યો સ્વામી

દુઃખી કરી જાઓ એ નહી સાર કહુ શીશ નામીરે પ્રાણુશે (દારી પાસેથી થાળ લઈ ભરતુહરીને ભિક્ષા આપે છે તે લઇને ચંદ્રાવતીને મહેલ જાય છે કુસુમમાળા નિમેષ નેત્ર ત્યાંની ત્યાંજ સખવત સ્તબ્ધ ઉભી રહે છે)

દાસી—ચાલો બાઇ સાહેબ ચાલો મહારાજા તો ગયા (નહી બોલાવાથી એભાન અવસ્થમાં દાસી હાથ પકડી મહેલમાં ગઇ જાયછે

સ્થળ ચંદનાવતીનો મહેલ

પાત્ર—ચંદનાવતી દાસી ભરતુહરી અને માણેકનાથ

ચંદનાવતી—દાસી ! મહારાજા પિંગળા એનના કૃત્યથી કંટાળી ક્યાંક નાસી ગયા સંભળાય છે તે ખરી વાત છે કે ! એમજ હોય તો આખી માળવા રંડઈ અને બહુજ વિપરીત થયું ફેરેવાય ? અને તેમાં વળી મહારાજાની મોટી ભુલ ગણાય ? કે એ કના શુનાને લીધે બીજા નિરપરાધિને શિક્ષા ! અજબ કાયદો !

દાસી—બાઇ સાહેબ ! મહારાજા જતા રહ્યાની ખરી વાત છે અને તેઓ યોગી વેશ ધારણ કરી દરેક મહેલને આંસુનો વરસાદ વરસાવતા આ તરફ આવવા નીકળી ચુક્યા છે.

ચંદનાવતી—(આશ્ચર્યતાથી) હે ! આ શો મજબૂત માણેકનાથ સહીત ભરતુહરી આવી અલેખ જગાવે છે તે સંભળી ચંદનાવતી નીચે આવી ભરતુહરીને પગે લાગી) આ શું ! દાસીપર આ-શો ભુલમ ! એકા એક મારી નજરે શું દેખુ છું ?

હુમકુ છોડ ચલે બન મોધુ એ રાહ
 પ્રાણનાથ મારા સુણો એક વિનતી, જોખનવંતી આ નાર બુરેરે;
 જીવાની મારી પુરમાં જાય છે કામ ની નેત્ર આપ ખુલેરે પ્રાણ.
 રમી હમેશા રમો મુજ સંગે ખેલ ખેલો આંખી અનેક તરેરે;
 જોગી બને નર જર વિનાનો હોય અસમર્થ તે આમ કરેરે
 ક્ષત્રિ થઇ શું કાયર થાઓ ! શરમાઓ કાંઈ મનથી જરીરે;
 વાહ ! વેશ આવો શુ ખેસજ લાગે આવા કામળ સુંદર શરીરે પ્રાણ
 એકને કારણ તબ્બે સર્વ શાને, શું ? અવરને એવી પંખારે;
 નહિ નારીબધી એવી બલેણ; વિચારી મનમાં આપ દેખારે પ્રાણ

ભનૃહરિ — સુખો પ્રાનતમેઅવધપુરીજોઉત્તમનીતમેવાશીએ રાહ

વિષય મલ્લ તુ પિને નારી આ શું બંધ મસ્તાન બની
 વિષય રંગથી મન રંગના, જીવ્યા કુંચી ચલાવે ધુણી
 વિષય વિષ છે બુદ્ધિ ભામની. અંતરમાં જે વિચાર કરી
 પિધું હળાહળાં ઝર એ જોહને વિના મોતે તે ગયા મરી
 કાધો રંગનો ભંગ વિચારી નારી અંગ અમિ બાણું
 જ્યાળથી આગે અંગ બધુએ દેડે કપર્શ માંનન શાનુ
 વણીક બુદ્ધિ થી મેંય વિચારી સધળો આ સંસારતજ્યો;
 નાસનત આ દેહ જાણીને, જાણે ભગવો વંસ સજ્યો
 સવાર્ય તણી છે સૌ સગાઈ, જુઠો આ સંસાર બધો
 ચેત ચેતીને ચેતાવું છું છોડ છોડ હડવાદ સંધો
 તથા વિદ્યો સાર નથી જે ખોટી નવ કર તું નારી
 સમજીને ઝટ ભિક્ષા દે દે, આનંદે માતા મારી

ચંદનાવતી રામીનાથ ! આપ આ શું વદો છો ? આ-

પત્ની પ્રિતને માતા કહો એ શું શોભે છે ? આપ મારા
 ઉપર અપાર પ્રેમ બતાવી મને હર ઘડી આનંદમાં રાખતા તેમાં એ
 કાએક આ શો ફેરફાર ? શું તમે મારા ઉપર પતંગ રંગ જેવો
 પ્રેમ રાખતા હતા કે ? ના ના રામીનાથ આપને હું નહી જવા
 દઉં (રડે છે) મારા મનથી તો શું પણ તનથી અગળા રહેવા નહી
 દઉં (ખુબ રૂદન કરે છે) જો પ્રથમજ આપને આવા વિશ્વાસઘાતી
 બંધના હોત તો પ્રેમમાં ન અંગ્રામ આપના પાસવ ન પડત ?
 વિશ્વાસે ઉંડા કુવામાં ઉતારી વચમાંથી વરત કાપી નાંખી ઠેક પતા-
 નમાં પટકી નાંખી હાય ! હવે મારી શી દશા-ફૂલ ખુબ રૂદન
 કરે છે.)

માણેકનાથ—મૈયા ! અખ રડને સે કયા કાયદા ? કોઇ આ-
દમી જુરે કંદમે ફસેકે અપની ત્રિયાકુ હમેશ કે લીયે દુઃખી કર
જતા હય ! પણ અય તો સખ ધન માલ દે કર સુકૃત્ય કરનેકુ જતા
હય તો ખુશી સે રજા દેની આઇએ મત ગભરાઇએ માણ ! ચલો
લિક્ષા દેદો ડેર મત કરો બડોત વખત હુવા ગુરજ કદા હોયગા
મોહ જલમેશે નીકલા હુવા શીર ઉસંગે કેસા ફસેગા ? બિચારો !
મત ગભરાઓ ! જાઓ મૈયા જાઓ લિક્ષા લાકે ઝટ દેદો નિ
રાશ ખની દાસી પાસે મહેલમાંથી અહાર મંગાવી પોતાને હાથે આપે
છે ને રહન કરતી કરતી મહેલમાં જાય છે ભરતુહરી અને માણેક-
નાથ લિક્ષા લઇ પોતાના યોગાશ્રમ ભણી જવા નીકળેછે,

પ્રવેશ ૬ મો.

સ્થળ રસ્તો.

પાત્ર—ભરતુહરી માણેકનાથ સુંદરબા અને પાછળથી પ્રધાન
વિગેરે નગર જનો તથા નગર નારીઓ.

ભરતુહરી તથા માણેકનાથ યોગાશ્રમ તરફ જાય છે તેટલામાં
માર્ગમાં ભરતુહરીની પુત્રી સુંદરબા મળે છે તે ભરતુહરીને જતાં અ
ટકાવી તેને વળગી વિલાપ કરે છે

સુંદરબા—ચંદ્રમુખીને એકલી છોડીને આવ્યો અહીં એ રાહ

કરો પિતાજી કોપ શો આ દીન કાંકરી પરે,

કરો નહી નિરાશ આજ પુત્રી બાળ તમારીરે કરો

મરી ગઇછે માત મારી, મુકો કોના આધારથી;

જંગ લઈ જંગલ જાઓ, પુત્રી નીરધાર કરી કરો,

હું છું કુંવારી પિતાજી દયા, લાવી કાંઈ મુજ પરે;

રેવે સૌ આ નગમાં જાઓ છો આપ તેથી અરે કરો

કૃપા કરી આ પુત્રી પર દયા લાવો કાંઈ મન જરી

તુમ વિના આ કંકરી, શોચ કરી જશો મરી

ભરતુહરી—રાજાએ પ્રગતે પુત્ર સમ પાળવી એ રાહ

નવ ઉદાસ થાતું પ્યારી પુત્રીરે જરા,

છે સંસારમાં શા સાર; વિચારજો જદા

તુજ માટ બંદોબસ્ત સર્વ મેં કર્યો

રીકર ન કરીશ કાંઈ દીલથી જરા

કલેશ કર ન બાપુમારી જા સુખેથી ઘેર

ધર્મ સાધન સાધજો તું પ્રેમથી ખરા,

(સુંદરબા ભરતુહરીને વળગી વળગીને બહુ રડે છે તેથી) બાપુ

રહ નહીં ! રહ નહીં ! આ તારો આપુ નથી પાપુ આ તો જંગલનો
જોગી અને પુરો વૈરાગી છે, ચૈતન રહીતને બોલાવવામાં જેમ વૃથા
મહેનત કરવી તેમ તારો કલેશ તથા પ્યાર આ સમયે વૃથા છે, ક-
લેશ નહીં કર ને ધર ભણી સુખે સીધાવ ! જા આપુ જા ! હવે મને
ખોટી ન કર સમજવીને વીદાય કરે છે ને રડતી રડતી જાય છે
એવામાં પુરના લોક આવે છે ભરતુહરીને દેખીને સાનંદાશ્રુથી દુરથી)

પ્રજા—અમારા શીર છત્ર ! અમારા માથાના મુગટ ! આપ
હિભા રહો હિભા ! અમો અનાથની અરજ સાંભળો (સધળી
પ્રજા ભરતુહરીની પાસે આવી બન્ને યોગીઓને વીંટાઈવળી ભરતુહરીને
વીનવે છે)

પ્રધાનજી—ગોપીચંદ લડકા બાદલ વરસ્યોરે કંચન મહેલમાં એ રાહ
ઓ રાજન મારા; મુજને સુંકીને ક્યાં જાઓ છો;

સેનાધીપતિજી—ઓ સ્વામી મારા કેમ તમેરે અકળાઓ છો;

પ્રધાનજી—રાજ તમારે કાણુ સાચવસે ! કહોને મારા નાથ;
જાઓ છો જંગલના વિષે, રાજ લગામ કાના હાથરે ઓ.

સેનાધીપતિ—તુમ વિના નવ ગોઠે મુજને, માલવપતિ રાજન
શોકાત્ર આ દીસે તમારે મહારાજ મહારાજનરે,

ભર્તૃહરી—ઓ સુત્ર વિવેકી શાને માટે ગભરાઓ છો.

નથી વાલુ કાંઈ રાજ મને આ, નથી વાલો સંસાર;

જરા દુખી નહીં થાઓ ભાઈ, સુખે સીધાવો દારરે,

નગરશેઠ—ઓ માળવરાજ, અમને તજીને ક્યાં જાઓ છો.

આપ વીના આ શહેર મને તો લાગે શમશાન જેમ

કથું માફ માનીને રાજ ચાલો રાખી રહેમરે,

ભર્તૃહરી—ઓ સુત્ર વિવેકી; શાને માટેરે ગભરાઓ છો

કરોડ ઉપાય કરો તોપણ નહીં દઉં શહેરમાં પાય,

જે જે વચનો આપ હ્યારો, અંતર લાગે લાયરે,

વિદુશક—ઓ દીવલર પ્યારાં નમેરા તમે થાઓ છો

નથી વિક્રમા બધું તમારો કરશે કાણુ આ રાજ

સુંગારની શીખ તમ વિના કાણુ દેશે મને મહારાજરે ઓ.

પ્રધાન—એક પિંગળા પાપી માટે કરો ન સર્વ દીવગીર;

દુઃખ જંગલના સહેવા દોહડા સુકોમળ આપ શરીરરે,

વિદુશક—જોગી થઈ ભગવા અંગ ધર્યાં, (શું) તેમાં વસે ભગવાન

એક નારીના દુઃખથી કાયર, થઈ શું જાઓ રાયરે, ઓ

ભર્તૃહરી—ઝાઝુ વદીને દુઃખી કરોના શાણા સહુ સજ્જન

જવા રોકા નસી જરાએ ગલરાયછે મુજ તનરે. ઓ
(એવામાં નગર નારીઓ આવે છે તે પાસુ વિંદાઇ વળીને)

સ્ત્રીઓ—

રાગ મરશીયા અગર પરશીયા,

અરી ટોચ હાથે માલપનિ તે આ શું કયું
માલવપનિ તે આ શું કયું સુખ સર્વ અમારું રે હયું અરી
શાને તજી ગણમે સાક નારી, તેનાં હાતી તમને પિંગળા ખારી
કેમ મુકાને જાઓ આવારી અરી

નથી ખાત અહિં રે તમારેવાંક નથી પડ્યો કાંઈ તગારે,
શાને મુકા છો શિર દુખ ભારે અરી

આપ સમુદ્ર તુલ્ય કહેવાઓ કેમ દોષ બીજનો મન લાવો
શાળા સાંજુ બાને શું બાળો અરી.

કુંવરી મુંદરના છે બહુ નાની એ તમથી નથીરે અગાળી
એ તમથી નવીરે ચાતાળી અરી

કાળ કરશે તમાર આ રાજ, નથી વિકમાભાષ માંડાજ

કાળ કરશે રાજના કામકાજ, અરી

બેખ આંખે જોયાં નથી જાતો. શોક દીવમાં નથી કાંઈ માતો;
માટે બેખ ઉતાંગે આ રાતો, અરી,

કાંઈ મનમાં દયા તમે લાવે, નીતો અમને સાથે લઈ જાઓ,
કાંઈ શહેરમાં પાછા આપ આવો. અરી,

ભર્તૃહરી—જેનો ! અને ભાઈઓ ! કહ્યાંત છોડા વાટ નવ
ગેકા મીઠ્યા ખારી ન શાઓ ! આંસુપાત ન કરે કરોડા ઉપાગે
શહેર ભાગી પાછો ની કરે, આ સંસારનો હવે સંગ નથી કર
મારો તૈમવ પતંગ રંગ નથી સમજતા જાઓ બાપુ જાઓ અને મને
જવા દીધા.

ભર્તૃહરી

ઉપલી તાલ

નહિ કહ્યાંત કરો પ્રભ મમ; જાઓ નગરમાં આવ્યાર,

હવે હું નથી આપનો રાજ, દુઃખ નવ ધાગે લગાર,

જોને છાંડ્યું તેને પ્રહ નવ, નથી તેમાં કાંઈ સાર;

કાનીરે માતા કાનારે બાતા કાનો કુટુંબ પરીવાર,

જુક ધન જુકી કાયા જુકે સર્વ સંસાર;

રાજ મને શમશાન સમ લાગેરે, મોઢેલ છે ચીત્ત સમાન;

વન લાગ્યુરે મને અતિ વહાલુ ભણુ ત્યાં સુખે ભગવાન

સર્વ પ્રજા—(ચોધારે આંસુ વર્ષાવતી) મહારાજ આમ છેક નિ-

રાશ ન કરો કોમળ અંતઃકરણ આજ એકાએક આમ કહ્યું કેમબંધી-

મરુ? અમને નંધણીઆતાં ન કરો. અને દુખસાગરમાં દુગતા ન જુઓ
આપના ધર્મને ધનકાવી ક્યાં કાઢી મુક્યો? અરે પીતા સમાન પ્રજા-
પતી! અમારી પીડાને હરનાર, આજ પીડાને પરાણે વળગાડવા
દેમ તૈયાર બધા? દયાને દુર ન કરો. અમારી વિનતી સ્વીકારોને
રહતી પ્રજાને હસાવો. ચાલો. કાંતો લઈ ચાલો.

માણેકનાથ—(જરા રક્ત નેત્રે) કાચકુ ખાત્રી સતાતે હો?
વોતો સાફ સાફ કહેતા હય કે ચહાય વો કરો ખગર મે નવી આને
માલા, તો પત એની કો એની આત? ચલો ચાલો એ કયા? ખાત્રી
આદમીકુ હલેકાત કરના? જાઓ, સખ અપને મુકામ.

ભરતુદરી—ભાઈઓ તથા માતાઓ? તમે ગહરાઓ નહીં,
રડા નહી. હવે મને વધારે સતાઓ નહિ, હું ફરી માલવા શહેરમાં
પગ મુકનાર નથી. તમે તાલક શું કરવા હેરાન થાઓ છો? જાઓ
આપુ જાઓ! મુખે ધરસણિ સીધાઓ અને આનંદ કરો ઈશ્વર
તમારે સર્વ સાચજ કરશે. (નિરાશ વદને વોધારે આંધુ વર્ષાવતી સર્વે
પ્રજા નગર ભણી જાય છે અને ભરતુદરી તથા માણેકનાથ યોગા-
શ્રમ ભણી જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૦ થો.

સ્થળ યોગાશ્રમ.

પાત્ર—કેટલાક યોગીઓ અને પાછળથી ભરતુદરી ને માણેકનાથ
કંથડનાથ—(નારણભારથી પ્રત્યે) દેખો ભારથીજ મેને ઉસ
વખત નહી કહાયા કે રાગ લોગસે યોગ નહી પત શકતા! જ્યાં
તક અપની સ્ત્રીકા દરશન નહી હોતા હય, અગર ખ્યારી ચીજ પર
ધ્યાન નહી જતા હે વાં તક મનમે વૈરાગ હહરતા હય ઉન લોકકા
વૈરાગ્ય પતંગ જેસા જાણુના.

નારણભારથી—ખડે આદમીઓ મન દ્યાર્દ રહેતા હય જે
કાષ્ટને જરા કાલાવાલા કીયા કે ઉસકા મન પિગલા!

ગુલામદાસ—વોતો ગયા સો ગયા, લેકીન માણેકનાથને ખી
પિયા નહી બેળ.

કંથડનાથ—ઉનકુ ખી યોગસે બ્રજ કીયા હોગા.

નારણભારથી—વોતો યિગડે એસા નહી હય. મેરેકુ ધનકી
પકી ખાત્રી હયે. પીછે તો રામ જાને.

કંથડનાથ—યિગડનારકે આગે યિગડનારકી કયા યિસાત!

ગુલામદાસ—(જરા ગહરાટથી) દેખો! દેખો ગુરુ મહારાજ
આતે હયે (ગોરખનાથ તથા મન્છેંદ્રનાથને આવતા જોઇ સર્વે શાંત

થઈ પોત પોતાને યોગસ્થા કાવકા થઈ ખેશે છે.)

ગોરખનાથ—(મચ્છેન્દ્રનાથ સાથે આવીને) કયું ? હજી ભર્તૃ-
હરી નહીં આયા ?

ગુલાબદાસ—જીસકુ મજાકા રંગ લગતા હય વોઈ આખર
વૈરાગવાન રહેના હય. પતંગકા રંગકા કયા ભરોસા ?

ગોરખનાથ—ખરે તો સમજમેં એસા નહીં આતા હય પીછે
તો ભગવાન જાને.

જાનકીનાથ—(ભરતુહરી તથા માણિકનાથને આવતા દેખી
આશ્ચર્યતાથી) દેખો દેખો ! માણિકનાથકી સાથ હી ભરતુહરી આતા
હય ! (સર્વ તે તરફ જોઈ જરા નિસ્તેજ બને છે.

મચ્છેન્દ્રનાથ—(જરા આનંદથી) નવી, નવી, આયા ખરા
બડા શ્રદ્ધાવાન !

ગોરખનાથ—મેરેકુ ઉસકા પકા ભરોસા થા. (માણિકનાથ
તથા ભરતુહરી આવી ગોરખનાથને સાષ્ટાંગ દંડવત કરે છે ને બીજા
યોગીઓને પ્રણામ કરી લાવેલી ભિક્ષાની જોળી ગોરખનાથ પાસે
મુકી સૌથી છેલ્લા ખેસે છે તેને) કયું બચ્ચા ! છતની ડેર.

માણિકનાથ—શુક મહારાજ ! કયા મેં ડેરકી બાત કહું
એસા શ્રદ્ધાવાન ઔર ટેકી પુરૂષ આજ તક મેને કોઈ ન દેખા કયા
ઉસકી રાણીઓકા સ્વરૂપ ! ઔર ઉસકા બોલાપ ! ચાય તેસા સમરજીન
પુરૂષ હોગા તોખી ઉસકા સ્વરૂપ દેખ સ્તબ્ધ હો જાવે. ઔર ચાય
એસા કાણુ હૃદયકા પુરૂષ હોવે વોખી વિલાપ સુનકે નમ્ર બની
જાય ! કયા ઉનકી પુત્રીકા વિલાપ ! ઔર કયા બીનકી પ્રજાજનોકા
વિલાપ ! હૃદસે જહાદે એસા વિલાપ સુનકે પથર ખી ફટ જાય તો
આદમીકા તો કહેના કયા બસ ! બસ ! હૃદ ! ખેહૃદ.

મચ્છેન્દ્રનાથ—(આશ્ચર્યતાથી) એસા ! તબ તો સચ્ચા બડા
રાગવાન ! એસા વિલાપ સુનકે જરાખી મન નહિ ડગા ? વાહ ધન્ય
છે ઉનકા ?

કંથડનાથ—(મચ્છેન્દ્ર નાથ પ્રત્યે) કયું નાથ તુમતો કારે
કારે ચલ આયેને ? કે વહાં તમારા ચીત ભરા રખકે આયા હો !

ગોરખનાથ—(કંથડનાથને ધમકાવી કાઢે છે ને ભર્તૃહરીને
ગુરુમંત્ર આપે છે.

મચ્છેન્દ્રનાથ—ચલો મહારાજ ! અબ સંધ્યા પુજન ઔર
આરતીકા બખત હુવા.

ગોરખનાથ—હાં ચલો. (સર્વ જાય છે)

સમાપ્ત.

જાહેર ખબર

તરફારી નિશાળના અનુભવી પ્રજ્ઞવંદ શિક્ષકના હાથમાં
આવી જતીને કોઈપણ પુસ્તક લખાયું હોય તે
આજ છે.

શ્રી ગાંધી દુ ઇંગ્લીશ ટીચર.

પાતાની મેળે ઘેર બેઠાં વગર માનરે થોડા
થોડી મહેનતમાં રિતચર અંગ્રેજી શીખવા
શ્રી. ગાંધી દુ ઇંગ્લીશ ટીચર જરૂર બરીદાને અલગ માન
તાર. કાગળ, અરજીઓ વગેરે લખતાં, વાંચતાં શીખવા
ફક્ત આ પુસ્તક ધણીજ ઉપદેશ સાધતું છે. આ પુસ્તકની અ
ંદર દરેક વિષયની સમજ ધણીજ ગાંધી દુ ઇંગ્લીશ ટીચર
આપવામાં આવી છે કે જેમ તેવા શિષ્યાઉ માણસને પણ
સમજતાં જરાએ મહેનત પડતી નથી. બીજાઓની માફક
આ પુસ્તકના બુદ્ધા બુદ્ધા ભાગે કયાં નથી પણ એકજ પુ
સ્તકની અંદર જરાએ જરા ઉપદેશની બાબતોનો સમાવેશ
ધણીજ બાહોશીથી કરવામાં આવ્યો છે. વધુ તારીફ ન કર
તાં એકવાર ચોપડી મંગાવી ખાતરી કરવા અમે લલમણ
કરીએ છીએ કી. રૂ. ૧૫ પાંચેજ માફ.

બીજી કોઈ પણ જાતની ચોપડી જોઈતી હોય તે અડધા
આનાની રીકીટ બીડી અમારું મોટું રૂઝીયા મંગાવો.

બુકસેલર-સાકરલાલ બુલાખીલાસ,
રે. રીચીરોડ-અમદાવાદ.

